

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետի ժողովրդավարական կրթության հայկական կենտրոն- ՄԻՎԻՏԱՍ, ՀԿ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԲՈՒՀ- ՈՒՄ ԵՎ ԴՊՐՈՑՈՒՄ

**ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ
(Երևան, 2016 թ. մարտի 25)
ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ**

ԵՐԵՎԱՆ 2016

- ✚ *Faculty of History and Jurisprudence, Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan*
- ✚ *Armenian Center for Democratic Education-CIVITAS, NGO*
- ✚ *Факультет истории и юриспруденции, Армянский государственный педагогический университет имени Х. Абовяна.*
- ✚ *Армянский Центр демократического образования-СИВИТАС, НПО*

THE TEACHING PROBLEMS OF SOCIAL SCIENCES AT
UNIVERSITY AND SCHOOL

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЯ В
УНИВЕРСИТЕТЕ И В ШКОЛЕ

MATERIALS OF SCIENTIFIC CONFERENCE
(YEREVAN, 25 MARCH 2016)

The Conference is organized in the frames of “Democracy and Human Rights Education in Armenia” project with the support of UNDEF

МАТЕРИАЛЫ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
(ЕРЕВАН, 25 МАРТА 2016 Г.)

YEREVAN – 2016 – ЕРЕВАН

ՀՏԴ 37:06

ԳՄԴ 74.00

Հ 362

Հրատարակության է երաշխավորել Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետի խորհուրդը

Հանրապետական գիտաժողովի կազմակերպման, նյութերի տպագրման ծախսերը հոգացել է Ժողովրդավարական կրթության հայկական կենտրոն - ՍԻՎԻՏԱՍ ՀԿ-ն «Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքի կրթությունը Հայաստանում» ծրագրի շրջանակներում՝ ՄԱԿ-ի Ժողովրդավարության հիմնադրամի աջակցությամբ

Հ 362 Հասարակագիտություն առարկայի դասավանդման խնդիրները բուհում և դպրոցում, հանրապետական գիտաժողովի (մարտ 25, 2016, Երևան) նյութերի ժողովածու.- Եր.: 2016.- 273 էջ:

Գիտաժողովի նպատակն էր քննարկել Հայաստանում հասարակագիտություն առարկայի դասավանդման խնդիրները բուհում և դպրոցում, առաջարկել դասավանդման ավելի արդյունավետ մեթոդներ, զարգացնել համագործակցությունը հասարակագիտության առարկայով հետաքրքրված կառույցների, գիտնականների, ուսուցիչների միջև: Գիտաժողովի նյութերի հրատարակումը օգտակար կլինի հասարակագիտությամբ հետաքրքրվողների համար:

ՀՏԴ 37:06

ԳՄԴ 74.00

ISBN 978-99941-69-51-1 Ա/Ձ Տիգրան Բաբայան Fast-Print 2016

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Միրզախանյան Ռուբեն (պ.գ.դ., պրոֆեսոր), **Գևորգյան Սրբուհի** (հ.գ.դ., պրոֆեսոր), **Սաֆրաստյան Ռուբեն** (պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս), **Փիլիպոսյան Աշոտ** (պ.գ.դ., պրոֆեսոր), **Շիրինյան Լևոն** (ք.գ.դ., պրոֆեսոր), **Հովհաննիսյան Վոլոդյա** (հ.գ.դ., պրոֆեսոր), **Հովհաննիսյան Հասմիկ** (փ.գ.դ., պրոֆեսոր), **Թովուզյան Արդա** (մ.գ.դ., պրոֆեսոր), **Հովհաննիսյան Էդգար** (պ.գ.թ., դոցենտ), **Խաչատրյան Կառլեն** (տ.գ.թ., դոցենտ), **Պողոսյան Սամվել** (պ.գ.թ., դոցենտ, *գլխավոր խմբագիր և պատասխանատու*):

EDITORIAL BOARD

Mirzakhanyan Rouben - Doctor of Historical Sciences, Professor, **Gevorgyan Srбуhi** - Doctor of Psychological Sciences, Professor, **Safrastyan Ruben** - member of NAS RA, Doctor of Historical Sciences, Professor, **Piliposyan Ashot** - Doctor of Historical Sciences, Professor, **Shirinyan Levon** - Doctor of Political Sciences, Professor, **Hovhannisyan Vladimir** - Doctor of Juridical Sciences, Professor, **Hasmik Hovhannisyan** - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, **Topuzyan Aida** - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, **Khachatryan Karlen** - PhD of Economics, Associate Professor, **Hovhannisyan Edgar** - Doctor of History, Associate Professor, **Poghosyan Samvel** - Doctor of History, Associate Professor (Chief Editor).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Мирзаханян Рубен (доктор исторических наук, профессор), **Геворгян Србуи** (доктор психологических наук, профессор), **Сафрастян Рубен** (академик НАН РА, доктор исторических наук, профессор), **Пилипосян Ашот** (доктор исторических наук, профессор), **Левон Ширинян** (доктор политических наук, профессор), **Оганесян Владимир** (доктор юридических наук, профессор), **Оганнисян Асмик** (доктор философских наук, профессор), **Топузян Аида** (доктор педагогических наук, профессор), **Хачатрян Карлен** (кандидат экономических наук, доцент), **Оганнисян Эдгар** (кандидат исторических наук, доцент), **Погосян Самвел** (*главный редактор*, кандидат исторических наук, доцент).

**ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐ ՈՒՍՈՒՑՉԻՆ. ԿԱՐԾԻՔԻՑ ԱՆՑՈՒՄ
ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀԱԿՅԱՆ ՀԱՅԱՐՓԻ ԳԱԳԻԿԻ՝**

Բանալի բառեր՝ փոխարկելի պատումներ, դասավանդում, դիսցիպլինար կրթություն, գիտելիք-հմտություն-կարողություն:

Օքսֆորդի համալսարանում անցկացված հետազոտությունների համաձայն՝ քսան տարի հետո մարդու կողմից կատարվող աշխատանքների առնվազն 47 %-ը մեքենայացվելու է: Սա բավականին լուրջ ահազանգ է կրթական համակարգի համար: Արագ փոփոխվող աշխարհում այլևս պարզ չէ, թե ինչին պետք է պատրաստենք երեխաներին: Նման իրավիճակում միակ կայուն արժեքը սովորելու կարողությունն է: Միայն անընդհատ սովորելու կարողություն ունեցող մարդիկ կկարողանան առաջիկայում հաջողությամբ հարմարվել աշխարհում տեղի ունեցող տեղեկատվական-տեխնոլոգիական փոփոխություններին: Հիմնվելով այս իրողությունների վրա՝ պետք է առավել պատասխանատու մոտենալ կրթությանը և օգնել երեխաներին կառուցելու իրենց ապագան:

Մյուս կողմից 20-րդ դարում էլ ավելի է աճում է կրթության դերը: Կրթությունը դառնում է արևմտյան երկրների հետազոտության հիմնական առարկան: Պրոֆեսիոնալ և էլիտար ոլորտից այն վերաճվում է սոցիալիզացիայի կարևորագույն ինստիտուտի և օղակի: Եթե նախկինում կրթությունը միայն ընտրյալների մենաշնորհն էր և միայն բարձրաշխարհիկ մարդիկ կարող էին դրանով զբաղվել, ապա

¹ ԵՊՀ փիլիսոփայության պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, ԵՊՀՀ հասարակագիտական առարկաների ամբիոնի դասախոս:

այժմ այն հասանելի է բոլորիս: Ավելին, այսօր կրթությունն առավել հասանելի է, քան որևէ տիպի բրենդային ապրանք: Սա, իհարկե, համընդհանուր, ողջ մարդկությանն անհանգստացնող խնդիր է: Այդ իսկ պատճառով այսօր կրթությանը վերաբերող հարցերը գրավել են բոլորի ուշադրությունը:

Անհրաժեշտ է հստակեցնել՝ **Ում** (աշակերտին կամ ուսանողին), **Ինչ** (գիտելիք, հմտություն, կարողություն), **Ինչպես** (մեթոդներն ու միջոցները), **Ով** (մանկավարժը), **Որտեղ** (կոնկրետ տարածաշրջանը) և **Երբ** (կոնկրետ ժամանակը): Սրանք կրթական գործընթացում առկա կարևորագույն բաղադրատարրերն են, որոնց արդյունքում էլ ստացվում է կրթությունը:

Ում- Վերջին տարիների օրինաչափություններից մեկն այն է, որ բարեփոխումների գործընթացում մենք խոսում ենք միայն այն մասին, թե ինչ սովորեցնենք, ինչպես սովորեցնենք, ինչպես գնահատենք, բայց գրեթե չենք խոսում այն մասին, թե ում ենք սովորեցնում: Առարկաներ ուսուցանելն անիմաստ է, եթե դրանք չեն նպաստում երեխաների մտավոր կարողությունների և անձնային որակների զարգացմանը: Որպեսզի մատուցվող գիտելիքը լինի օգտակար ու ծառայի այս նպատակին, անհրաժեշտ է հաշվի առնել աշակերտի հետաքրքրությունները, ցանկությունները, երբեմն ամենակարևոր ասելիքը մատուցել ոչ բացահայտ ձևով, սովորողի հետաքրքրություններին ու ցանկություններին համապատասխան միջոցներով (օրինակ՝ ուզում եք սովորողին պատվավոր քաղաքացի լինելու կարևորագույն չափորոշիչները փոխանցել, բայց չեք ուզում պաթետիկ ելույթի վերածվի ձեր դասախոսությունը, պարզապես այդ պատվավոր քաղաքացու կերպարին համապատասխան ֆիլմ կամ հերոս գտեք և դրա

միջոցով մատուցեք, քանի որ հատկապես ներկայիս էկրանային մշակույթի ժամանակաշրջանում, սա նրանց ավելի կտրամադրի դեպի քննարկվող խնդիրը, քան պարզապես գրույցը կամ բարձրագույն բառերը):

Ինչ - ինչքան էլ տարօրինակ հնչի, բայց այսօրվա կրթական հաստատությունները պետք է կենտրոնանան ոչ թե գիտելիք մատուցելու, այլ կարողություններ և հմտություններ ձևավորելու և սերմանելու վրա (սա չի նշանակում, որ բովանդակությունը, այսինքն՝ գիտելիքը պետք է տուժի, պարզապես այն բուրգի գագաթին դնելու փոխարեն, պետք է հորիզոնական հարթության մեջ դնել կարողությունների ու հմտությունների հետ, ասել կուզե՞ գիտելիք տալուց էլ առավել կարևոր է նրանց ուսուցանել գիտելիք ձեռքբերելը և այն ըստ արժանվույն օգտագործելը): Կրթության նպատակը չպետք է լինի պարզապես դատարկ միտքը լցնելը: Նպատակը լայնախոհ, մտածող մարդը ձևավորելն է: Այս իմաստով տեղին կլինի վերաձևել հունական Paideia-ի գաղափարը, որի համաձայն՝ ուսուցանելն անձնային զարգացման միջոց է, որը հետագայում ֆրանսիացի մտածող Մ. Ֆուկոն անվանեց ԻՆՔՆԱՍՏԵՂԾՈՒՄ:

Ինչպես - ժամանակակից տեխնոլոգիական ձեռքբերումները թույլ են տալիս ավելի բազմազան դարձնել այսօրվա դասապրոցեսները՝ չկենտրոնանալով միայն դասագրքերի վրա: Հարկավոր է դասապրոցեսի անբաժանելի մասնիկ դարձնել քննարկումները, բանավեճերը, ֆիլմի դիտումները, էսսեներ գրելը, մտային էքսպերիմենտները, նրանց քննարկվող խնդիրների կիզակետում դնելը, նրանց արձագանքներն անպատասխան չթողնելը (երբեմն անհրաժեշտ է հետևել նրանց հետարքրություններին ու

պահանջմունքներին՝ թեկուզև շեղվելով կամ անտեսելով եղած ուսումնական պլանը):

Ով - մանկավարժը (չնայած այնքան էլ հաշտ չեմ այս հասկացության հետ. *Դաս-Ա-Խոս*, մեկն, ով դասին խոսում է; *Մանկ-Ա-Վարժ*, մեկն, ով վարժեցնում է մանուկներին; *Դաս-Ա-Տու*, մեկն, ով դաս է տալիս; *Ուսուցիչ*, մեկն, ով ուսուցանում է, կրթում է, սովորեցնում է, դիտարկումներն իմն են, որոնց հետ կարող եք, անշուշտ, չհամաձայնել) դասապրոցեսում ոչ թե միակ ակտիվ կողմը պետք է լինի, այլ մեկը, ով պատրաստակամ է դերերով փոխվել, ով մտնելով դասասենյակ միմիայն մտածում է ինչ-որ բան տալու և ուսանողներին տրամադրելու այդ տվածը վերցնելուն, այսինքն՝ նպատակը ոչ թե կոնկրետ դասընթացը բեռ դարձնել նրանց համար, այլ այնպես մատուցել, որ նրանց թվա, որ քննարկվեց հենց այն թեմաներն ու խնդիրները, որոնք մտահոգում էին իրենց տվյալ պահին: Կան Ուսանող-Դասախոս փոխհարաբերությունների մի շարք մոդելներ, որոնցից առավել օգտակար ու նպատակային կլինի մեր օրերում օգտվել «համագործակցության մանկավարժությունից», որն անուղղակիորեն տանում է «վալդորֆյան մեթոդիկային»*,

* Վալդորֆյան մանկավարժությունը հիմնվում է Ռ. Շթայների գաղափարների վրա, որոնց էությունը այն է, որ անձի մարմինը, հոգին, մտքերը, զգացմունքները, կամքը կազմում են մի ամբողջություն: Զարգացումը և ուսուցումը պետք է ազդեցություն գործեն երեխայի վրա ամբողջությամբ, և ոչ թե ոչ միայն գլխի: Ինտելեկտը կազմում է անձի հոգևոր բաղկացուցիչներից միայն մեկը: Ուսուցումը կառուցված է ֆենոմենոլոգիական մոտեցման վրա, որի հիմնական սկզբունքը ոչ թե «ինֆորմացիան է, այլ ձգտումն առ ճշմարտություն»։ սկզբում սովորել դիտարկել որևէ երևույթ, հետո տալ նկարագրությունը, գտնել օրինաչափությունները, գիտակցելով դրանք՝ ձևակերպել օրենքը: Գիտելիքը ոչ թե պատրաստի ձևով է տրվում, ինչպես ավանդական դպրոցում, այլ ինքնուրույն է ձեռք բերվում՝ ուսումնասիրելով և հետազոտելով սեփական մարմինը՝ փնտրելով այնտեղ գիտելիքների աղբյուրը, ֆրոնտալ հարցման փոխարեն լինում են երկխոսություններ, աշխատանք խմբերում, խնդրի քննարկում:

«կրթության հումանիտարիզացիային»: Սակայն մի բան ակնհայտ է, որ այս «նոր» ակիբներն ի վիճակի են թերևս միայն ավելի ցցուն դարձնել հների խնդիրներ, բայց միայն այսքանը: Հետևապես այս նորարարություններին զուգընթաց հարկավոր է թարմացնել նաև կրթական ծրագրերն ու պլանները: Ռուս փիլիսոփա, մանկավարժ Ս. Ի. Հեսսենն ասում է, որ անհրաժեշտ է կառուցել ազգային կրթության շենք, որի նպատակը պետք է լինի ոչ այնքան կիրթ ու բանիմաց, որքան բարոյական ու ազգային արժեքների կրող քաղաքացի պատրաստելը:

Որտեղ-անհրաժեշտ է հաշվի առնել ֆիզիկական և սոցիալական տարածություններ, (*պատմական*) անհրաժեշտ է ձևավորել *պատմական գիտակցություն*, որպեսզի ուսանողը կարողանա պատմականորեն պատկերացնել նախորդ իրականությունը՝ համադրելով այն ներկայի հետ; (*բազմազանություն*) անհրաժեշտ է ապահովել մոտեցումների, վերլուծություններ բազմազանությունը, որպեսզի դրանցից ելնելով ուսանողը կարողանա կողմնորոշվել, իսկ ամենակարևորը, որպեսզի կարողանա կառուցել սեփական կողմնորոշումը ձևավորելու կարողություն և գիտակցություն; (*աշխարհագրություն*) անհրաժեշտ է, որ ուսանողը գա այն գիտակցմանը, որ իրեն «տրված տարածությունը» (խոսքը միայն ֆիզիկական տարածության մասին չէ) իր ձեռքբերում է և ինքը կարող է փոխակերպել այն՝ ըստ ձեռքբերված արժեքների:

Երբ- դարաշրջանը, ժամանակահատվածը իր հրամայականներով անհրաժեշտ է հաշվի առնել ուսումնական պրոցեսում: Այլապես այսօրվա կրթական համակարգը գործում է տարաժամանակյա իրականության մեջ: Պատկերավոր ասած՝ մենք այսօր ունենք 18-րդ դարի ուսումնական միջավայր,

19-րդ դարի ուսումնական ժամանակացույց, 20-րդ դարի ուսումնական բովանդակություն, բայց 21-րդ դարի երեխա: Նման անհամապատասխանությունների պարագայում համակարգը չի կարող արդյունավետ գործել²:

Ժամանակակից սոցիալական ձեռներեց Բիլ Դեյթոնը գրում է. «Նախնադարյան հասարակություններում զարգացումն այնքան դանդաղ էր ընթանում, որ «փորձիր և սխալվիր» սկզբունքը բավարար էր հասարակությանն առաջնորդելու համար: Փոփոխությունների արագացման արդյունքում հասարակության մի փոքր մաս իր վրա վերցրեց որոշումներ կայացնելու լիազորությունը: Այսօր արձանագրվող փոփոխությունների էլ ավելի արագացման և հասարակական կյանքի ավելի համալիր դառնալու արդյունքում փոքր խմբերի որոշումներով այլևս հնարավոր չէ առաջ ընթանալ: Այսօր մենք կարիք ունենք մոլորակի ավելի ճկուն, ստեղծագործ և ապակենտրոնացված կառավարման»³: Այս նպատակներին հասնելու համար անհրաժեշտ է փոխակերպել հասարակությանը վերաբերող գիտությունների դասավանդման մեթոդիկան ու նպատակները:

Սույն հետազոտության մեջ մենք առավելապես կանդրադառնանք հասարակագիտական առարկաների առնչությամբ հայկական կրթական համակարգում առկա խնդիրներին ու կփորձենք որոշակի լուծումներ առաջադրել:

Կրթությունն ինքը դիսցիպլինա է, իսկ դիսցիպլինան հնարավոր է իրագործել ազատության միջոցով, իսկ ազատությունը պետք է լինի գիտակցված անհրաժեշտություն, ասել է թե՛ պարտքի զգացողություն: Ազատության էությունը

² Տե՛ս Խաչատրյան Ս., Կամուրջներ պատերի փոխարեն, Երևան, 2014, էջ 26:

³ Dryton, William, the Citizen Sector: Becoming as Entrepreneurial and Competitive as Business. California Management Review, 2002, 44(3), p. 132.

ստեղծագործականության մեջ է: Գիտելիքի նպատակն ավելի հեռահար պետք է լինի, քան շատ հաճախ Ուսուցիչները դնում են:

Հեսսենն ասում էր. «Հասկանալ տվյալ հասարակության համակարգը, նշանակում է հասկանալ կյանքի կառուցվածքն այդ հասարակության մեջ»⁴: Այդ իսկ պատճառով շատ հասարակական խնդիրներ հասկանալու համար անհրաժեշտ է դիտարկել կրթական համակարգը, դրա նպատակները՝ իբրև սոցիալական ինստիտուտ, ինչ խնդիրներ ու նպատակներ է դրել իր առջև:

Վերոնշյալ խոչընդոտներն հատկապես պետք է անհանգստացնեն Հասարակագիտական առարկաներ դասավանդողներին: Այդ դասընթացների շրջանակներում անհրաժեշտ չէ դասը վերածել կենսագրությունների կամ գաղափարների պարզունակ շարադրման: Ամենևին էլ պարտադիր չէ դասաընթացը վերածել, թե ով, երբ և ինչ է ասել:

Ամենակարևորը անհրաժեշտ է հիշել, որ մենք ուսուցանում ենք և ոչ թե բովանդակություն ենք փոխանցում ուսանողներին: Սոցիալական գիտություններ դասավանդելիս պետք է Ուսուցիչը միշտ պատրաստ լինի լսելու և հնարավորինս բավարարելու Սովորողի հարցերը:

Ամենակարևոր հարցադրումներից մեկը, որ Ուսանողի աջև ծառանալու է մշտապես՝ «Ի՞նչ օգուտ ինձ այս տեղեկատվությունից» և «Ի՞նչ դասեր կարող են սրանք ինձ տալ, որ սրանց միջոցով իմ հասարակությունն ավելի լավը դառնա»: Սրանք իմաստային շատ կարևոր հարցադրումներ են,

⁴ Տե՛ս Գեսսեն Ս. Основы педагогики. Введение в прикладную философию, Издательство: Школа-Пресс, 1995, էջ 59:

որոնց եթե անգամ ոչ ուղղակիորեն, ապա անուղղակիորեն Ուսուցիչը պետք է մշտապես պատասխանի: Սրանք պայմանականորեն անվանենք *փոխակերպվող նպատակներ*:

Կենտրոնանալով փոխակերպվող նպատակների վրա՝ Ուսանողը ոչ միայն ավելի լավ կներառվի, այլ նաև ավելի լավ կհիշի և կհասկանա բովանդակությունը, այսինքն՝ ցանկացած պատմական փաստ կամ ականարկ անհրաժեշտ է թարգմանել ժամանակի լեզվով, կոնկրետ հասարակությանն ու մշակույթին համապատասխան լեզվով, զուգահեռել ժամանակի հետ:

Այսինքն՝ ավելի հեշտ է ուսուցանել՝ ավելի քիչ անհանգստանալով բովանդակության համար, մինչդեռ շատ հաճախ մեզ մոտ սոցիալական գիտությունների դասավանդումը վերածվում է բովանդակության պարզ փոխանցմանը: Եվ երկրորդ, ցանկացած փաստ ու ականարկ պետք է փոխակերպելի դարձնել: Այսինքն՝ պատումը (նարրատիվը) կազմակերպել ուսանողին ծանոթ և մոտ գտնվող իրականության վրա: Այսինքն՝ այսպիսով երկու հարցի պատասխաններ պետք է գտնել ԻՆՉ (բովանդակություն) և ԻՆՉՊԵՍ (փոխակերպում):

Դասավանդելիս Ուսուցիչը մտքում պետք է ունենա հետևյալ հարցադրումը՝ «Տասը տարի հետո իմ Ուսանողն ինչ պետք է հիշի այս դասընթացից և ինչպես պետք է օգտագործի այն հմտություններն ու տեղեկությունն իմ դասընթացի շրջանակներից դուրս՝ սկսած այսօրվա դասի ավարտից հետո»:

Ամերիկացի հայտնի մանկավարժ Բիլլ Բիգելոուն խորհուրդ է տալիս հատկապես սկսնակ Ուսուցիչներին՝ «Ամենակարևորը հիշեք, որ դասագիրքը (textbook)

ուսումնական պլան (curriculum) չէ⁵: Դասավանդողի գործն է հուզել Ուսանողին, իսկ եթե հիշեմ իմ հարգարժան դասախոսներից մեկի կես-կատակ կես-լուրջ համեմատությունը, ապա անհրաժեշտ է *գիտական խուլություն* տալ ուսանողին: Հետաքրքրություն առաջացնել աշխարհի վերաբերյալ, հատուկ շեշտադրել ձեր դասավանդած գիտության ու իր ներկա կյանքի կապը՝ ինչ օգուտներ ինքը կունենա հիմա և հետո, եթե լսի ձեզ ու զբաղվի ձեր դասավանդած գիտությամբ»⁶:

Հարկավոր է ստեղծել կենդանի, խաղարկելի, փորձարկելի ուսումնական պլան:

- Կենդանի-միայն մահացած փաստերով չծանրաբեռնել սովորողներին:
- Խաղարկելի-սովորողը կարող է այդ ներկայացված փաստերը դարձնել իրենը, իր խաղի կանոնները:
- Փորձարկելի (experimental)-ցույց տալ աշխարհը և ոչ թե պատմել դրա մասին:

Քաջալերել նրանց գաղափարները, խրախուսել նոր գաղափարների համար, նրանց գաղափարները համեմատել նախորդ ժամանակների նշանավոր մարդկանց գաղափարների հետ, նրանց մտային էքսպերիմենտների մեջ դնել:

Անհրաժեշտ է մշտապես նկատի ունենալ այն փաստը, որ ուսանողի կյանքը ժամանակակից սոցիալական կյանքի մի մասնիկն է: Այսինքն՝ անհրաժեշտ է պարբերաբար թարմացնել նյութերը, օրինակները տեղայնացնել, իրենց դնել խնդիրներ լուծողի դերում: Քանի որ հասարակագիտությունը միայն *Հայտնի Մարդկանց* կամ *Մեծ Իրադարձություններ* մասին

⁵ Interview conducted by Kelly Schrum; completed in March 2002
<http://historymatters.gmu.edu/d/6433//27.02.2016>

⁶ Նույն տեղում

տեղեկությունների ամբողջություն չէ: Այն մեր ուսանողների ու առօրյայում իրենց հանդիպող խնդիրների կամ իրադարձությունների միջև անվերջ ընտրություն է: Հարկավոր է ուղիներ գտնել միախառնելու Ուսանողի «պատմությունը» ընդհանուր շարադրանքին:

Եթե երկրաչափության կամ ֆիզիկայի կամ այլ ճշգրիտ գիտությունների (ինչպես ընդունված է ասել) պարագայում մենք բանաձևը կամ թեորեմը ներկայացնում ենք ու փորձում այն փաստարկել որևէ խնդրի լուծման ընթացքում կիրառելով, ապա հասարակագիտական գիտությունների պարագայում դա անմիջապես պետք է «ապացուցվի» իրենց անձական «պատմության» օրինակով:

Շատ հաճախ էլ մեր կրթական համակարգում մենք գիտությունները պիտակավորում ենք «առարկա»-ով, ապա դրանք դասակարգում ենք առաջնային և երկրորդային առարկաների: Իսկ առաջնայնության և երկրորդայնության հարցը սովորաբար պարզաբանվում է քննական կամ ստուգաբանային լինելու կարգավիճակով, ինչպես նաև, թե դասավանդողն ինչքան է բարդացնում ուսանողի համար այդ «առարկայի» հետ հաշիվներ մաքրելը (Subject-սուբյեկտ, նա, ով կրթական գործընթացում ակտիվ է, փոփոխություններ կատարող և դրանց կրող, այդ հասկացությունը մենք թարգմանել ենք առարկա, որտեղ արդեն սուբյեկտի ակտիվ դերակատարությունը մարել է, իսկ հասկացություններն ու անվանումները շատ կարևոր են: Կամ մեր կրթական հաստատություններում կադապար դարձած արտահայտություններից են «փիլիսոփայություն անցել ենք», բայց ոչ երբեք «փիլիսոփայություն ուսումնասիրել ենք, սովորել ենք, հետազոտել ենք», ստացվում է, որ մեր ուսանողն այսօր «անցնող» է (այս մի «level»-ն էլ անցանք, կարևոր չէ գիտելիք,

հմտություն կամ կարողություն ձեռք բերեցինք, թե ոչ), այլ ոչ թե «ուսուցանող», «հետազոտող», «սովորող»): Այս համակարգը 20-րդ դարի բրազիլացի հայտնի մանկավարժ Պաուլո Ֆրեյրեն կոչել է կրթության բանկային համակարգ, որտեղ մանկավարժն իր գիտելիքները որպես ավանդ (ուշագրավ է, որ հայերենում ուսուցանել բառի հոմանիշը դասավանդելն է) տալիս է սովորողներին: Վերջիններս է գիտելիքների ստուգման օրը (պայմանականորեն կարելի է անվանել ավանդի ժամկետի լրանալու օրը) իրենց ավանդած գիտելիքները վերադարձնում են ուսուցչին և առարկան համարում անցած: Պատահական չէ նաև, որ մենք օգտագործում ենք քննություններ **հանձնել** արտահայտությունը, ինչը նշանակում է, որ կարևորը փոխանցածը վերադարձնելն է: Ընդ որում, եթե սովորողները լավ են վերադարձնում ավանդածը, սովորեցնողները ձեռք են բերում լավ ավանդատուի, իսկ սովորողները՝ վստահելի բանկի համբավ⁷: Սրանք շատ կարևոր դրույթներ են, որոնք ես կարծում եմ, որ հենց հասարակագիտական գիտություններ ուսումնասիրելիս պետք է դառնան մեր ենթագիտակցական կաղապարներն ու առաջնորդեն մեզ կրթական գործընթացում:

Սկսնակ ուսուցիչներից ինչ-որ մեկին մի անգամ հարցնում են, թե արդյոք դժվար է դասավանդելը, ի պատասխան այս հարցին նա ասում է՝ եթե ուզում ես միջակ ուսուցիչ լինել, ապա՝ այո, իսկ եթե ուզում ես ԻՍԿԱԿԱՆ Ուսուցիչ լինել, ապա՝ շատ դժվար:

⁷ Տե՛ս Խաչատրյան Ս, նշվ. աշխ, էջ 35:

РЕЗЮМЕ
ВЫЗОВ УЧИТЕЛЮ: ПЕРЕХОД МНЕНИЯ
КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

АЙАРПИ СААКЯН

Вызов Инструктора: перемещение за рамки мнений к критическому мышлению- В этой статье мы обсудили проблемы в области образования в настоящее время на примере социальных исследований. Мы считаем, что социальные науки должны быть использованы для развития критического мышления студента, а не преобразовывая их в ящики, где инструкторы сэкономят факты, знания и описания событий.

SUMMARY
A CHALLENGE TO TEACHER: A MOVE FROM OPINION TO
CRITICAL THINKING.

HAYARPI SAHAKYAN

The Instructor's Challenge: Moving beyond Opinions to Critical Thinking- In this article we have discussed nowadays educational problems on the example of Social Studies. We think that Social Studies should be used for developing student's critical thinking, instead of transmuting them into boxes where Instructors will save facts, knowledges and descriptions of events.

**ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԵՎ ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ՊԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԸՍՏ ԱՐՁԱՆԱԳՐՎԱԾ
ՀԱՐՑՈՒՄՆԵՐԻ**

ՊԱՊՈՅԱՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԳԵՎՈՐԳԻՑ⁸

Բանալի բառեր՝ դասընթացի պլանավորման վերլուծություն, ինտեգրված առարկա, ուսուցման կազմակերպում, հասարակագիտական առարկաներ, հարցաթերթիկ, թեմատիկ պլանավորում, արդյունավետության բարձրացում:

Հայաստանի Հանրապետության անկախության վերականգնումից հետո Հասարակագիտությունը՝ որպես դասավանդման առարկա, դուրս եկավ դպրոցական դասընթացից, սակայն որոշ ժամանակ անց, հաշվի առնելով այն, որ հասարակագիտական գիտությունները օժտված են վիթխարի կրթական ներուժով և մեծ ազդեցություն ունեն սովորողների աշխարհայացքի, մտածելակերպի և արժեհամակարգի ձևավորման վրա, «ՀՀ կրթության մասին» օրենքի ընդունմամբ այն վերականգնվեց՝ որպես դպրոցում ուսումնասիրվող առանձին առարկա:

Հասարակագիտությունը պարտադիր առարկա է հիմնական դպրոցի VIII–IX և ավագ դպրոցի X–XII դասարանների համար: Հասարակագիտություն ինտեգրված առարկան միջին դպրոցում ներառում է նախնական գիտելիքներ փիլիսոփայությունից, իրավագիտությունից, բարոյագիտությունից, գեղագիտությունից, իսկ ավագ դպրոցում այն ներառում է որոշակի գիտելիքներ փիլիսոփայությունից, գեղագիտությունից, բարոյագիտությունից,

⁸ ՀՊՄՀ պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետի համաշխարհային պատմության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ, մանկավարժական գիտությունների թեկնածու:

հոգեբանությունից, տնտեսագիտությունից, քաղաքագիտությունից և իրավագիտությունից:

Հասարակագիտության դպրոցական դասընթացի ուսուցման կազմակերպման վիճակը բացահայտելու համար մենք վերլուծել ենք այս ոլորտում իրականացված վերջին տարիների մանկավարժական փորձը, որը վերաբերում է դպրոցական այդ առարկայի ուսուցմանը, հանրակրթական և ավագ դպրոցների սովորողների ինքնուրույն ճանաչողական գործունեության կազմակերպմանը: Նշենք, որ յուրաքանչյուր դասի ժամանակ մանրազնին ուսումնասիրվել ու քննարկվել է այդ դասերի կառուցվածքն ու բովանդակությունը:

Ուսումնասիրության ընթացքում, որն իրականացվել է 2014-2016 թթ., օգտագործել ենք հետևյալ մեթոդները.

- Հայաստանի Հանրապետությունում մի շարք առաջավոր ուսուցիչների փորձի ուսումնասիրում և ընդհանրացում,
- հարցաթերթիկների միջոցով մանկավարժական ուսումնասիրությունների անցկացում և ընդհանրացում,
- դպրոցական փաստաթղթերի ուսումնասիրում և վերլուծություն (դասերի թեմատիկ պլանավորում, դպրոցականների աշխատանքային տետրեր և այլն):

Ուսուցման ընթացքում իրականացվել է նպատակաուղղված մանկավարժական վերահսկողություն, անցկացվել են տարատիպ դասեր, օգտագործվել են վավերագրական նյութեր, նկարներ, նկարազարդումներ, փաստաթղթեր, դիտողական ու տեխնիկական միջոցներ, գրույցներ, կազմակերպվել են էքսկուրսիաներ և թեստավորում (100-ից ավելի XII դասարանցիների և 24 ուսուցիչների լրացրած հարցաթերթիկներ և հարցազրույցներ) :

Հաշվի է առնվել նաև այն, որ հասարակագիտության ուսուցիչը միշտ պետք է «ներդնի խելացին, արդյունավետը, նորը, ինչը պահանջում է մանկավարժական գիտությունը, առաջավոր փորձը և նորարարությունը»⁹:

Ուսուցիչների կողմից ուսումնական դասընթացի պլանավորման և մշակման փորձի վերլուծությունը միտված է հետևյալ հարցերի լուսաբանմանը՝

ա) որքանով են ուսուցիչները կարողանում իրականացնել դպրոցականների ինքնուրույն ճանաչողական գործունեությունը,

բ) բավարա՞ր են արդյոք մանկավարժների ինքնուրույնությունը, անձնային և մասնագիտական որակները այդպիսի գործունեություն իրականացնելու համար,

գ) ինչպիսի՞ կառուցվածքային բաղադրիչներ են առկա դասի, թեմաների, դասընթացի պլանավորման մեջ, ինչպիսի՞ն է դրանց բովանդակությունը,

դ) ինչպե՞ս են ընկալում ուսուցիչները դասընթացի հեռանկարային պլանավորման նպատակները,

ե) առաջավոր ինչպիսի՞ փորձի կիրառմամբ է հնարավոր ուսուցման գործընթացում հասնել հասարակագիտության դասավանդման արդյունավետության բարձրացմանը:

Ուսուցչի կողմից դասի պլանավորման վրա մեծ ազդեցություն ունեն ամենատարբեր գործոններ՝ պետական և սոցիալական պատվերը, առկա մանկավարժական մոտեցումները, առարկայի տեղը ուսումնական պլանում՝ կախված ուսումնական հաստատության տիպից, սովորողների անհատական ունակություններից, նրանց կողմնորոշումներից, դասի դիդակտիկական հագեցվածությունից և այլն:

⁹ Кинкулкин А.Т. Подготовка учителя к преподаванию обществоведческих курсов (о подготовке к преподаванию учебной темы) //Обществознание в школе. 1997. № 2. – с. 27.

Միաժամանակ կարևորվում են այն կարողություններն ու հմտությունները, որոնց տիրապետում է ուսուցիչը.

1. Իր աշխատանքը ծրագրելու կարողություն՝ այդ թվում՝

- ուսումնական գործընթացի արդյունավետ պլանավորում, թեմատիկ միավորների և դասերի պլանների մշակում,

- ինքնուրույն ուսումնական նյութերի (այդ թվում լրացուցիչ) մշակում և նորերի ստեղծում:

2. Ուսուցման գործընթացի արդյունավետ իրականացման կարողություն՝

- անհատական, տարբերակված, հիմնախնդրային ուսուցման իրականացում,

- սովորողների տարիքային, հոգեբանական առանձնահատկությունների, անհատական և խմբային գործունեության դրդապատճառների ու վարքագծի ուսումնասիրում,

- կրթության բովանդակության յուրացումն ապահովող ուսուցման ժամանակակից մեթոդների, եղանակների, հնարների տիրապետում և ուսուցման գործընթացում ուժերի նպատակային ներդրում,

- ուսուցման և դաստիարակության համար բարենպաստ սոցիալ-հոգեբանական միջավայրի ստեղծում:

Մեր կատարած հետազոտությունների արդյունքում հասարակագիտության դասավանդման գործնական աշխատանքում բացահայտվեցին ուսուցիչների կողմից ուսուցման գործընթացի պլանավորման տարբեր մոտեցումներ.

1. Տարեկան օրացուցային պլանավորում, որը ենթադրում է ուսուցչի կողմից, ըստ առարկայի պետականորեն հաստատված դասընթացի, ուսումնական տարվա ընթացքում

ուսումնասիրվելիք նյութերը «թեմաների, դասերի բաժանում և դրանց ուսուցման մոտավոր ժամկետների սահմանում»¹⁰:

2. Ժամանակակից թեմատիկ պլանավորումը, ի տարբերություն ավանդական թեմատիկ-օրացուցային պլանի, բացի ուսումնական նյութի բովանդակությունից և նրա ուսուցման ժամկետներից ենթադրում է թեմաների ուսուցման գործընթացի հեռանկարային կազմակերպման հարցերի ավելի լայն շրջանակ՝ ուսուցման նպատակահարմարություն, դասերի տիպերի ճիշտ ընտրություն ու սովորողներին առաջադրանքներ հանձնարարելու ձևերի և եղանակների որոշում, տեղեկատվական տեխնոլոգիական համակարգերի կիրառում և այլն:

Հասարակագիտության դասավանդման ընթացքում, այդ գործընթացի պլանավորումը պետք է մարմնավորի «մանկավարժական մտահաղացումը»¹¹ և ուղղված լինի առկա ուսումնական ծրագրերի սահմաններում ուսումնադաստիարակչական գործընթացի համապատասխան թեմայի, արտադասարանական պարապմունքների, կրթական, զարգացնող և դաստիարակող գործառույթների արդյունավետ իրականացմանը:

3. Պլանավորումն ըստ դասաժամի ուսուցչի գործունեության արտացոլումն է՝ առանձին վերցրած դասաժամի շրջանակում:

Պլանավորման ավանդական ձևերից բացի հասարակագիտության դասավանդման գործընթացում հանդիպում են նաև պլանավորման համակարգային-թեմատիկ

¹⁰ Примерное планирование курса истории... /Отв. Ред. Л.Е. Кумешова. – М., 2006. – 57с.

¹¹ Кинкулкин А.Т. Подготовка учителя к преподаванию обществоведческих курсов (о подготовке к преподаванию учебной темы) //Обществознание в школе. 1997. № 2. – с. 30.

ծնը, որը ուսուցչի կողմից ուսումնական գործընթացի կազմակերպման նորարարական մոտեցում է¹²:

Այժմ քննարկենք պլանավորման՝ ուսուցիչների կողմից նախընտրելի տարբերակը, որը ավելի հաճախ հանդիպում ենք մեր կողմից արված հարցումների արդյունքում:

Հումանիտար առարկաների և հատկապես պատմության ու հասարակագիտության ուսուցիչների ճնշող մեծամասնությունը (մոտ 84%), ինչպես ցույց է տալիս հարցաթերթիկների պատասխանների և հարցազրույցների արդյունքների վերլուծությունը, դասընթացի թեմաների լիարժեք ուսուցման համար նախընտրում է հեռանկարային պլանավորումը:

Ստորև ներկայացնենք հարցաթերթիկի նմուշ.

Հարցաթերթիկ ուսուցիչների գործունեության ուսումնասիրման համար.

Հարգելի՛ գործընկերներ, խնդրում ենք ձեզ պատասխանել հարցաթերթիկի հարցերին, որը մեզ կօգնի մշակել մեթոդական հանձնարարականներ՝ հանրակրթական և ավագ դպրոցներում հասարակագիտության դասընթացի դասավանդման արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ:

1. Անհրաժեշտ համարում եք արդյոք հասարակագիտության ուսուցման գործընթացում թեմատիկ պլանավորման առկայությունը:

Այո, ոչ

2. Եթե այո, ապա պլանավորման ո՞ր ձևից եք Դուք օգտվում՝

ա/ պատրաստի,

¹² Подготовка учителя истории и обществознания в условиях модернизации высшего педагогического образования /Л.М. Архипов и др. Ярославль, 2005. с. 183.

բ/ այլ հեղինակներ,
գ/ սեփական,
դ/ ընդհանրապես չեմ օգտվում:

3. Որ կարծիքին եք համամիտ՝

ա/ դասընթացի թեմատիկ պլանավորման տարբերակները պետք է առաջարկեն մեթոդիստները, Կրթության ազգային ինստիտուտը կամ այլ համապատասխան մարմին,

բ/ ուսուցիչը ինքը պետք է մշակի դասընթացի թեմատիկ պլանը:

4. Որո՞նք են, ըստ Ձեզ, թեմատիկ պլանավորման նպատակները:

Այն անհրաժեշտ է՝

ա/ ըստ ուսուցման ժամկետների՝ նյութի ճշգրիտ և մանրամասնորեն բաշխման համար,

բ/ թեմայի բովանդակության լիարժեքության համար,

գ/ ուսուցման մեթոդների մասին ամբողջական պատկեր ստանալու համար:

5. Ի՞նչ մակարդակով եք ձևակերպում ուսուցման նպատակները:

ա/ դասի,

բ/ թեմաների,

գ/ ամբողջ դասընթացի:

6. Ըստ Ձեզ՝ ի՞նչ բաղադրամասեր են առանձնացվում դասընթացի ծավալուն թեմայի ուսուցման գործընթացի պլանավորման ժամանակ:

Աղյուսակ

Թեմատիկ պլանավորման նմուշ

Թեմատիկ	Նպատակ	
---------	--------	--

պլանավորման բաղադրամասեր	ներ	Գիտելիքներ
Ամբողջ թեմայի նպատակը		
Ուսուցման ժամկետները		
Դասի տիպերը		
Դասի պլանը		
Հիմնական գիտելիքները		
Հիմնական ունակությունները		
Ուսումնական միջոցները		
Ընկալման մակարդակը		
Յուրացման մակարդակը		
Ինքնուրույն աշխատանքի տեսակները		
Վերահսկման եղանակները		
Ուսուցման արդյունքները		

7. Դասերի ի՞նչ տեսակներ եք կիրառում: Ընդգծել.
ա/ սեմինար,
բ/ դասախոսություն,
գ/ բանավեճ,

դ/ գիտաժողով,
ե/ լաբորատոր,
զ/ խառը կամ համակցված:

8. Բարձր դասարանցիների ինքնուրույն ճանաչողական աշխատանքի ի՞նչ տեսակներ եք համարում գերադասելի:

ա/ զեկույց,
բ/ ռեֆերատ,
գ/ հաղորդում,
դ/ համառոտագրություն,
ե/ պատում,
զ/ -----:

9. Որոշե՛ք այն չափորոշիչները, որոնցով գնահատում եք սովորողների ուսման արդյունքները,

ա/ հասարակական երևույթների, գործընթացների իմացությունը,

բ/ կարողությունների ձևավորվածության աստիճանը,
գ/ առարկայով հետաքրքրված լինելը,
դ/ պատասխանատվությունը,
ե/ աշխատասիրությունը,
զ/ գնահատողական դատողությունները,
է/ ուսման մեջ ինքնուրույնության մակարդակը,
ը/ ինքնագնահատման կարողությունը,
թ/ -----:

10. Իմացական կարողությունների տիրապետման տարբեր մակարդակներ ունեցող դասարաններում կիրառում եք արդյոք անհատական և տարբերակված մոտեցում:

Եթե այո, ինչու՞, -----:
Եթե ոչ, ինչու՞ -----:

Հարցմանը մասնակցած ուսուցիչների 24%-ը թեմատիկ պլանավորումը դասերին նախապատրաստվելու պարտադիր ձև չի համարում, կողմ է այն տեսակետին, որ այն պետք է առաջարկեն մեթոդիստները: Հարցվածների 19%-ը թեմատիկ պլանավորումումը ավելորդ է համարում: Կրթության ազգային ինստիտուտի կողմից մշակված թեմատիկ պլանավորումը՝ որպես յուրաքանչյուր դասաժամի համառոտ պլան, հիմնական ուղեցույց են օգտագործում հարցվածների 67%-ը:

Հասարակագիտական առարկաների ուսուցիչների նմանօրինակ մոտեցումը վկայում է դպրոցական դասընթացի ուսուցման գործընթացի ոչ բավարար իմաստավորման, մանկավարժական գործունեության ընթացքում սեփական մեթոդական համակարգը ստեղծելու ուղղությամբ կողմնորոշման բացակայության, ուսումնական գործընթացի առանձնահատկությունները ամբողջությամբ չընկալելու մասին: Ի դեպ, հարցված ուսուցիչների 34%-ը մասնակիորեն փոխում է Կրթության ազգային ինստիտուտի առաջարկած պլանավորման տարբերակը՝ տվյալ դպրոցում դասավանդման պայմաններին համապատասխան:

Հարցացրույցի ժամանակ հասարակագիտական առարկաների ուսուցիչների մեծ մասը թեմատիկ պլանավորման առկա տարբերակների քննարկման փոխարեն նշում էին մեթոդական գրականության մեջ միասնական պահանջների ուսումնական գործընթացի կազմակերպման վերաբերյալ որոշակի ցուցումների բացակայությունը, դասընթացի ուսուցման նպատակների վերաբերյալ իրականության ոչ հստակ ձևակերպումները:

Մեթոդամասնագիտական բարձր կարողություններ ունեցող ուսուցիչները ինքնուրույն են կազմում դասընթացի

թեմատիկ պլանավորումը: Հարցվածների 27%-ը շեշտադրում է նյութերի ուսուցման տրամաբանական հաջորդականության սահմանման, դասընթացում ընդգրկված որոշ թեմաների առանձնացման, կարողությունների և հմտությունների ավելի դյուրին ձևավորման անհրաժեշտությունը:

Արտահայտված տեսակետների վերլուծությունը մեզ բերեց այն եզրահանգմանը, որ ուսուցիչների կողմից կիրառվող պլանավորման եղանակների մեծամասնությունում արտացոլվում է ուսումնական գործընթացի բովանդակային կողմը, բայց գործնականում արտահայտված չէ սովորողների ինքնուրույն ճանաչողական գործունեության կազմակերպման մեթոդական համակարգը, հստակ ներկայացված չեն ուսուցման նպատակներին հասնելու լավագույն ուղիներն ու միջոցները:

Թեմատիկ պլանավորումը՝ որպես ուսուցչի գործունեության ձև, ներառում է դասընթացի նյութերի հաջորդականությունը, դասի կառուցվածքը, բաղադրիչները, նպատակը, միջոցները, ուսուցման մեթոդները, ժամկետները¹³:

Թեմատիկ պլանավորման նման տեսակետը պաշտպանվում է ուսուցիչների ճնշող մեծամասնության կողմից իրենց պլաններում առանձնացվող կառուցվածքային տարրերով:

Հասարակագիտություն առարկայի կրթական գործընթացի ինքնուրույն, գիտակցված կազմակերպումը ենթադրում է դասընթացի ամբողջական՝ ըստ դասաժամերի պլանավորման կարողություն, որով սահմանվում է նյութի բովանդակությունը, մեկ դասաժամի ընթացքում սովորողների

¹³ Коваль Т. В. Всеобщая история: тематическое и поурочное планирование. 5-9 кл. М., 2005. С. 9.

կողմից դասանյութի յուրացման մեթոդները, եղանակներն ու միջոցները:

Հարցված ուսուցիչների մոտ 64%-ը դասավանդման նպատակները ձևակերպում են դասաժամի մակարդակով, հարցվածների միայն 24%-ն է, որ սահմանում է ոչ միայն յուրաքանչյուր դասի, այլև դասընթացի ուսուցման նպատակները: Հարցվածների 12%-ը անտեսում է թեմայի մակարդակով մանկավարժի նպատակադրված գործառույթը:

Հարցմանը մասնակցած ուսուցիչների ճնշող մեծամասնության՝ 84%-ի կարծիքով ուսումնասիրման նպատակների և ուսուցման ակնկալվող արդյունքների ինքնուրույն մշակումը որոշակի դժվարություններ է ներկայացնում: Գործնականում հենց ուսուցման պլանավորող արդյունքներն են հանդիսանում ուսուցչի մասնագիտական կարողությունների հիմնական ցուցանիշներից մեկը, որն ուղղված է ուսուցման գործընթացի օրինաչափությունների գիտակցմանը:

Հասարակագիտական առարկաների ուսուցիչների միայն 21%-ն է պարբերաբար պլանավորում բարձրդասարանցիների ինքնուրույն գործունեության կազմակերպումը թեմայի շրջանակներում, թեև պլանավորման մեջ տվյալ բաղադրիչի ներառման անհրաժեշտությունը ընդունում են հարցված մանկավարժների 87%-ը:

Փորձառու և ստեղծագործ ուսուցիչների 42%-ն է միայն իրենց պլաններում առանձնացնում սովորողների մեջ ձևավորվող հմտություններն ու կարողությունները (մեր փորձն ու շփումները ցույց են տվել, որ իրականում այդ տոկոսն ավելի ցածր է): Հարցաթերթիկներում ուսուցիչները բազմիցս նշում են սովորողների՝ ինքնուրույն գիտելիքներ ձեռք բերելու ունակությունների ձևավորվածության ցածր մակարդակը:

Այստեղ ակնհայտ է դառնում, որ ուսուցիչները, թվարկելով իրենց կողմից կիրառվող ուսուցման արդյունավետությունը գնահատելու չափանիշները, նշում են «հասարակագիտական երևույթների և գործընթացների իմացությունը», «ունակությունների և կարողությունների ձևավորվածության աստիճանը»:

Ակնհայտ է, որ հասարակագիտության դասավանդման գործընթացում թերի են օգտագործվում ուսուցման մեթոդները և կազմակերպման ձևերը, որոնք կոչված են ամրապնդելու ճանաչողական ակտիվությունը և ինքնուրույն մտածողությունը:

Հարցաթերթիկներին տրված պատասխանները վկայում են, որ հասարակագիտական առարկաներ դասավանդող ուսուցիչները բարձր դասարաններում հաճախ կիրառում են հետևյալ դասատիպերը՝ խառը կամ համակցված դաս (100%), դպրոցական դասախոսություն (54%), սեմինար (32%), լաբորատոր-ստուգարքային (18%), հազվադեպ են կիրառվում զեկուցումները, բանավեճերը, տեղեկատվական տեխնոլոգիաները (28%), թեև նորմատիվային փաստաթղթերում մշակված են դասախոսությունների, սեմինարների, լաբորատոր-ստուգարքային, նոր գիտելիքների հաղորդման, բանավեճային դասերի կազմակերպման և անցկացման եղանակներն ու ձևերը: Այնուհանդերձ նշենք, որ հասարակագիտության դասընթացի շատ դասերի ծավալը հնարավորություն չի տալիս կամ դժվարացնում է դասավանդման գործընթացում ուսուցման բազմազան ձևերի և մեթոդների կիրառումը:

Ընդհանրացնելով ուսուցիչների կողմից թեմատիկ պլանավորման նշանակության վերաբերյալ տեսակետները՝ կարելի է եզրակացնել, որ նրանք գործնականում նախընտրում են ուսումնական գործընթացում առավելապես բովանդակային կողմի իրականացումը, մանկավարժների 85%-ի ուշադրության

կենտրոնում դասանյութի հիմնական գիտելիքների ուսուցումն է: Նրանց մեծ մասը գործնականում չի անդրադառնում սովորողների ինքնուրույն ճանաչողական գործունեության կազմակերպման հարցերին, գիտելիքների յուրացման ստուգման արդյունավետ միջոցների որոնումներին (միայն 23%-ն է պլանավորում այդ բաղադրիչը), աշակերտների ներքին հնարավորությունների զարգացման խնդիրներին: Քիչ են կիրառվում ուսումնական տեխնիկական միջոցները (42%), այն բացատրվում է շատ դպրոցների նյութատեխնիկական աղքատիկ բազայի առկայությամբ, ուսուցիչների կողմից ուսուցման մեջ տեխնիկական միջոցների դերի թերագնահատմամբ: Դա հիմնականում բացատրվում է նրանով, որ ուսուցիչների բավականին մեծ տոկոսը բավարար չափով չի տիրապետում տեխնիկական միջոցներին, տեղեկատվական տեխնոլոգիական համակարգերին և խուսափում է դրանց կիրառումից:

Ուսուցիչների գործունեության վերլուծությունը բացահայտեց, որ շատ մանկավարժներ ընդլայնում են իրենց գործունեությունը պլանավորման շրջանակներից և ձեռնամուխ են լինում թեմայի ուսուցման ընթացքում աշակերտների տարատեսակ ինքնուրույն գործունեության կազմակերպմանը:

Կարծում ենք, որ դասի շրջանակներում ժամանակի սահմանափակ լինելը ուսուցիչներին հնարավորություն չի տալիս արդյունավետ կազմակերպել սովորողների ինքնուրույն ճանաչողական գործունեությունը, քանի որ հարցումը և նոր նյութի հաղորդումը շատ ժամանակ են խլում, հաճախ թերի յուրացված նյութին կրկին անդրադառնալը հնարավոր չի լինում ժամանակի սղության պատճառով:

Այսպիսով, մի շարք ուսուցիչներ ձգտում են ինքնուրույն լուծել սովորողների անհատական կողմնորոշման խնդիրները

աշակերտների ինքնուրույն գործունեության առանձին տեսակների պլանավորման միջոցով:

Հասարակագիտական առարկաներ դասավանդող ուսուցիչների գործունեության մեջ հստակ տարրորշվում են ուսուցանվող նյութի հեռանկարային պլանավորման միտումները, որոնք հիմնվում են անձնակողմնորոշված կրթության հայեցակարգային գաղափարների վրա:

РЕЗЮМЕ
АНАЛИЗ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ
ОБЩЕСТВОЗНАНИЕ И ПЛАНИРОВАНИЯ КУРСА СОГЛАСНО
ПРОВЕДЕННЫМ ОПРОСАМ

Арутюн Папоян

В данной статье обсуждается анализ организации обучения обществоведения и планирования учебного курса на основе проведенных нами исследований.

Также представлен один экземпляр опросника, заполненного учителями, показаны важность и значение тематического планирования по предмету обществоведение и его воздействие на самостоятельную познавательную деятельность учащихся. Представлены мнения учителей, преподающих обществоведческий предметы, по поводу тематического планирования и указаны несколько способов практического применения.

SUMMARY
ANALYSIS OF ORGANISING AND PLANNING OF
SOCIOLOGY COURSE AND LEARNING PROCESS BASED ON
CONDUCTED SURVEYS

Harutyun Papoyan

This article discusses the analysis of sociology learning process organisation and sociology course planning based on research conducted by us.

One sample of questionnaire completed by teachers is presented, as well as the importance of Sociology thematic planning and its influence on cognitive self-study of students are shown. The opinions of teachers of sociological subjects on thematic planning are presented as well, and several ways of its applying on practice are described.

**Ժողովրդավարութեան եւ մարդու
իրավունքների Կրթութեան ՀՀ Հանրակրթական
ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՄ. ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

ԳԱԼՍՏՅԱՆ ՄԱՐԻՆԱ ԿԱՐԵՆԻ¹⁴

Բանալի բառեր՝ ժողովրդավարություն, մարդու իրավունքներ, ժողովրդավարական կրթություն, հանրակրթություն, կրթության բովանդակություն, դասավանդման մեթոդներ:

Ներածություն

Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների կրթության (այսուհետ՝ ԺՄԻԿ) ներդրումը Հայաստանի Հանրապետության հանրակրթության ոլորտում առաջնահերթություն է: 2010 թ. Հայաստանը, ի թիվս Եվրոպայի խորհրդի մյուս անդամ երկրների, ստորագրել է «Կրթություն հանուն ժողովրդավարական քաղաքացիության և մարդու իրավունքների» հռչակագիրը (Council of Europe, 2010) ¹⁵ : Միանալով պարտադիր ուժ չունեցող այս փաստաթղթին՝ Հայաստանը պատրաստակամություն է հայտնել խորացնել ԺՄԻԿ-ը իր հանրակրթական հաստատություններում:

Զեկույցը ուղղված է պատասխանելու հետևյալ հարցերին՝ ի՞նչ ձեռքբերումներ և ի՞նչ խոչընդոտներ կան դպրոցներում ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների վերաբերյալ գիտելիքների փոխանցման, դպրոցների ժողովրդավարական կառավարման, ինչպես նաև դասավանդման ժողովրդավարական մեթոդների գործադրման առումով:

Մեթոդաբանություն

¹⁴ Սոցիոլոգիայի մագիստրոս, Կրթական հետազոտությունների և խորհրդատվությունների կենտրոնի տնօրեն:

¹⁵ Council of Europe (2010). “Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education”. Strasbourg: Council of Europe publishing.

Վերոնշյալ հարցերին պատասպանելու համար իրականացվել է հետազոտություն 2014 թ. մարտ-հունիս ամիսների ¹⁶ : Հետազոտությունը իրականացվել է խորին հարցազրույցների և ֆոկլոր-խմբերի միջոցով՝ Երևանը և Հայաստանի Հանրապետության տարբեր մարզերը ներկայացնող աշակերտների, ուսուցիչների, տնօրենների, կրթության ոլորտի փորձագետների, Կրթության և գիտության նախարարության, ինչպես նաև կրթության ոլորտին առնչվող հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ: Հարցազրույցների հետ մեկտեղ, կատարվել է հանրակրթության ոլորտի պաշտոնական փաստաթղթերի ուսումնասիրություն:

Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների կրթության բովանդակությունը և դասավանդման մեթոդները

1978 թ. տեղի ունեցավ Մարդու իրավունքների ուսուցման միջազգային կոնգրես, որտեղ մասնակիցները մշակեցին մարդու իրավունքների կրթության հստակ ձևակերպում, նշելով այս կրթության նպատակները՝

1. խթանել մարդու իրավունքներին բնորոշ հանդուրժողականության, հարգանքի ու համերաշխության վերաբերմունք,
2. տրամադրել գիտելիքներ մարդու իրավունքների մասին՝ ազգային և միջազգային մակարդակներով, և սահմանված մարդու իրավունքների կատարման կազմակերպությունների տեսակետից,

¹⁶ Հետազոտությունը կատարվել է ՍԻՎԻՏԱՍ ՀԿ-ի կողմից իրականացված «Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների կրթությունը Հայաստանում» ծրագրի շրջանակում Տիգրան Մաթոսյանի հետ համատեղ:

3. զարգացնել անձի իրազեկությունն այն ուղիների ու միջոցների մասին, որոց միջոցով մարդու իրավունքները կարող են արտացոլվել սոցիալական և քաղաքական իրականությունում, կամ էլ ազգային եւ միջազգային մակարդակներում:

Այս վերլուծության խնդիրն է պարզել, թե ինչպես են այսօր ՀՀ հանրակրթական դպրոցները իրականացնում այս նպատակները:

Ժողովրդավարական և մարդու իրավունքների կրթության (այսուհետև ԺՄԻԿ) բովանդակությունը իր մեջ պարունակում է՝

- Գիտելիքներ
- Հմտություններ
- Պրակտիկաներ

ՀՀ հանրակրթական դպրոցներում ԺՄԻԿ բովանդակությունը **գիտելիքների մակարդակում** արտացոլված է՝

▪ **հասարակագիտական առարկաներում**

«Հասարակություն, հասարակական գիտություններ» բնագավառը տարրական և հիմնական հանրակրթական ընդհանուր պետական ծրագրում ուսումնական բնագավառները ներկայացվում են հետևյալ առարկաներով՝

⇒ 5-րդ դասարանում՝

«Հայրենագիտություն»,

⇒ 5-6-րդ դասարաններում՝ «Հայոց

եկեղեցու պատմություն»,

⇒ 6-9-րդ դասարաններում՝ «Հայոց

պատմություն» և «Համաշխարհային պատմություն»,

⇒ 9-րդ դասարանում «Հայաստանի աշխարհագրություն»,

⇒ 8-9-րդ դասարաններում «Հասարակագիտություն» առարկաներով.

«Հասարակություն, հասարակական գիտություններ» բնագավառը միջնակարգ հանրակրթական ընդհանուր պետական ծրագրում ուսումնական բնագավառները ներկայացվում են հետևյալ առարկաներով՝

⇒ «Հայոց պատմություն», «Համաշխարհային պատմություն», «Հասարակագիտություն» առարկաներով.

▪ **Հարակից առարկաներ**

⇒ Հ. լեզու և գրականություն,

⇒ Օտար լեզուներ

ԺՄԻԿ **հմտությունների մակարդակում**
բովանդակությունը արտացոլվում է բոլոր առարկաների **դասավանդման մեթոդներում:**

ԺՄԻԿ **պրակտիկաների մակարդակում**
բովանդակությունը արտացոլվում է բոլոր առարկաների **դասավանդման մեթոդներում և աշակերտական խորհուրդների գործունեության մեջ:**

Կրթության փորձագետների կարծիքով ԺՄԻԿ բովանդակության հետ կապված խնդիրներ կան չափորոշիչների մակարդակում, քանի որ ինտեգրված մոտեցում չկա ԺՄԻԿ վերաբերյալ: Միասնական ինտեգրված մոտեցման բացակայությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ԺՄԻԿ բովանդակությունը և պրակտիկան հաճախ հեռու են իրարից: Հետազոտության մասնակից փորձագետները նշում էին, որ Ժողովրդական կրթության

միջոցով ձեռք բերված գիտելիքները և հմտությունները հաճախ կիրառելի չեն հայաստանյան իրականության մեջ: Չնայած աշակերտների մի մասի կարծիքով ստացված գիտելիքները և հմտությունները կարող են օգտակար լինել սեփական իրավունքների պաշտպանության համար:

Աշակերտների և ուսուցիչների շրջանում իրականացված հետազոտությունը ցույց տվեց, որ ըստ նրանց ԺՄԻԿ միայն հասարակագիտության առարկան չէ, այն պետք է լինի բոլոր առարկաների մեջ, բոլորի վարքում, դպրոցի մթնոլորտում, ուսուցիչ-տնօրեն, ուսուցիչ-ուսուցիչ, ուսուցիչ-աշակերտ, տնօրեն-նախարարություն հարաբերություններում: Հետազոտության մասնակիցների կարծիքով ժողովրդավարական կրթության որակի ապահովման համար պետք է ոչ միայն պետական ծրագիր, որակյալ կադրեր, այլ նաև ողջ հանրակրթական դպրոցը պետք է կառավարվի ժողովրդավարական սկզբունքներին համապատասխան: Հետազոտության մասնակիցների կարծիքները կիսվեցին երկու մասին կապված այն հարցի հետ՝ արդյոք հայաստանյան ոչ ժողովրդավարական իրականության պայմաններում հնարավոր է ունենալ ժողովրդավարական դպրոց, թե ոչ. մի մասը համոզված էր, որ կարելի է ունենալ ժողովրդավարական «օջախներ», իսկ մյուս մասը պնդում էր, որ նման պայմաններում անհնար է սպասել որևէ դպրոցում ժողովրդավարական սկզբունքների պահպանում:

Ինչպես հասարակագիտական, այնպես էլ հարակից առարկաներում ոչ միշտ է խրախուսվում այլակարծությունը, ոչ միշտ են աշակերտներին ուսուցիչը հնարավորություն տալիս ազատ ներկայացնել իրենց կարծիքը և հիմնավորել դրանք: Խոսքը հիմնականում վերաբերում է ընդունված մոդելներին դեմ արտահայտվելուն: Աշակերտները նշեցին, որ հաճախ

նրանք չեն արտահայտում իրենց կարծիքը, որը դեմ է համընդհանուր ընդունվածին այն պատճառով, որ ուսուցչին «դեմ չգնան»:

Ինչպես այլակարծությունը, այնպես էլ հանդուրժողականությունը աշակերտների շրջանում չի հանդիսանում առարկաների դասավանդման, մեթոդների կիրառման արդյունք/ձևավորվող հմտություն, այլ ընկալվում է որպես այս կամ այն աշակերտին բնութագրող հատկություն: Ինչպես աշակերտները, այնպես էլ ուսուցիչները փաստում էին, որ կան աշակերտներ, որոնք կարողանում են ներկայացնել իրենց կարծիքը՝ հարգելով դիմացինի կարծիքը, հանդուրժող են տարբերությունների հանդեպ, սակայն սա դպրոցի ձեռքբերումը չէ, այլ տվյալ աշակերտի: Չնայած աշակերտների կողմից նշվեցին որոշակի դեպքեր, երբ աշակերտները միավորվել են որևէ աշակերտի իրավունքների պաշտպանության համար (Դպրոցում աշակերտներից մեկը դպրոց է հաճախել երկար մազերով, ինչին դեմ է եղել տնօրենը, աշակերտները ստորագրահավաք են կազմակերպել ի պաշտպանություն աշակերտի):

Ուսուցիչների կողմից որպես անհանդուրժողականության դրսևորում նշվեց կրոնական գործոնը: Աշակերտների շրջանում տարածված այս կամ այն “աղանդին” հարելու փաստը հանգեցնում է խտրական վերաբերմունքի աշակերտների կողմից այդ աշակերտների հանդեպ:

Մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության մասին գիտելիքները աշակերտները հնարավորություն ունեն ստանալ հասարակակազմական առարկաների և հարակից առարկաների շրջանակներում: Ինչպես նշեցին աշակերտները, հաճախ նրանք արդարության, հասարակական խնդիրների մասին քննարկումներ, բանավեճեր են ունենում ոչ թե

հասարակագիտության, պատմության շրջանակներում, այլ գրականության: Այստեղ ևս որոշիչ է ուսուցչի գործոնը:

Առհասարակ, ժողովրդավարական կրթությունը դպրոցներում ինտեգրված չէ ողջ դպրոցական կյանքին, այլ իրականացվում է կարծեք թե մեկուսացված: Առարկաների շրջանում դասավանդող ժողովրդավարական արժեքները չեն արտացոլվում աշակերտների ամենօրյա խնդիրների մասին քննարկումներում, դպրոցի ընթացիկ աշխատանքներում:

Դպրոցների ներքին կանոնակարգերի մշակումը ևս մատնանշում է այդ իրավիճակը: Մի կողմից տարբեր առարկաների միջոցով ժողովրդավարական կրթությունը նպատակ ունի ձևավորելու աշակերտների մոտ համապատասխան որակներ իրավունքների և պարտականությունների իրացման համար, սակայն հետազոտության արդյունքները ցույց տվեցին, որ դպրոցում ներքին կարգապահական կանոնների՝ որպես դպրոցում աշակերտների իրավունքների և պարտականությունների շրջանակը սահմանող գործիք, մշակման, հաստատման, կիրառման և փոփոխման գործընթացները հիմնված չեն ժողովրդավարական սկզբունքների վրա: Աշակերտների մի մասը առհասարակ տեղյակ չէր այդ կանոնների մասին, մի մասը տեղյակ էր, սակայն փաստեց, որ ոչ միշտ են դրանք պահպանվում, հատկապես որ հստակ սահմանված չեն դրանց չհետևելու հետևանքները: Աշակերտների հետ խմբային քննարկումները փաստեց այն հանգամանքը, որ աշակերտները ըստ էության չեն ընդունում դպրոցի ժողովրդավարական կառավարման սկզբունքները, ի հակադրություն դրանց նշելով վախի որպես կառավարման ամենաարդյունավետ սկզբունքի մասին:

Այսօր հանրակրթական դպրոցներում ԺՄԻԿ բովանդակության համար որոշիչ գործոն է ուսուցիչը, ով կարող է փոխել այն ներառելով տեղեկատվության այլընտրանքային աղբյուրներ, կիրառել դասավանդման արդյունավետ մեթոդներ:

Կրթության փորձագետների մի մասը համաձայն չէ հասարակագիտության դասագրքերի կառուցվածքի հետ, որտեղ կարծեք թե մեխանիկորեն ներառված են հասարակագիտական դիսցիպլինաների վերաբերյալ հատվածներ՝ քաղաքագիտություն, իրավաբանություն, հոգեբանություն և այլն: Ըստ փորձագետների նման կառուցվածքը չի կարող միասնական խնդիր լուծել, այն միայն աշակերտներին տալ գիտելիքների որոշակի պաշար: Փորձագետների մյուս հատվածը նշեցին, որ նման կառուցվածքը տրամադրում է միայն շրջանակ, որտեղ ուսուցիչների և աշակերտների կողմից կարող են դրվել արդիական խնդիրներ, առաջադրանքներ:

ԺՄԻԿ բովանդակությունը ըստ փորձագետների պետք է հիմնված լինի արտաքին մի շարք գործոնների վրա՝ աշակերտների ընտանեկան վիճակ, դպրոցի կրթական միջավայր, դպրոցում տիրող հարաբերությունների բնույթ, համայնք, ՀՀՄ-ների տրամադրած տեղեկատվություն:

ԺՄԻԿ հմտությունների մակարդակում ձևավորվում է դասավանդման մեթոդների միջոցով:

Հանրակրթության ոլորտում իրականացվող բարեփոխումների ողջ ընթացքում ուշադրություն կենտրոնում են եղել նաև դասավանդման նոր մոտեցումների ներդրման խնդիրները՝ մշակվել են դասավանդման նոր մոտեցումների մասին ձեռնարկներ, իրականացվել են բազմաթիվ վերապատրաստումներ: Ըստ հետազոտությանը մասնակից

փորձագետների դասավանդման տարբեր մեթոդների կիրառման փաստը պայմանավորված է ուսուցչի գործոնով՝ կան ուսուցիչներ, որոնք աշխատում են համագործակցային մոտեցումներով՝ խրախուսելով թիմային աշխատանքը, կարծիքի արտահայտումը, կան ուսուցիչներ, որ աշխատում են ավանդական մեթոդներով:

Խմբային քննարկումների մասնակից աշակերտները փաստեցին, որ հիմնականում հասարակագիտության առարկայի ուսուցիչն է աշխատում թիմային աշխատանքների մեթոդով, ինտերակտիվ մեթոդներով:

Ընդ որում ոչ միշտ է ինտերակտիվ մեթոդների կիրառումը ձևավորում աշակերտների մոտ անհրաժեշտ հմտություններ՝ սեփական կարծիքի հիմնավորում, ուրիշի կարծիքի հարգում, քննադատական մտածողություն, թիմով աշխատելու հմտություններ, քանի որ ուսուցիչները չեն իմաստավորում այդ մեթոդները, այլ կիրառում են դրանք ինքնանպատակ: Խոսելով վերոնշյալ հմտությունների մասին աշակերտները նշեցին, որ դրանք պետք է ձևավորվեն հիմնականում հասարակագիտության առարկայի շրջանակներում, իսկ փորձագետները նշեցին, որ դա համատեղ, բոլոր առարկաների արդյունքում ձևավորվող հմտություններ են:

Պրակտիկաների մասին խոսելու համար անդրադառնանք աշակերտական խորհուրդների գործունեությանը: Ինչպես փաստում են նախկին հետազոտությունները դեռ տարիներ առաջ այս խորհուրդների գործունեությունը կրել է ձևական բնույթ և լավագույն դեպքում սահմանափակվել է արտադպրոցական, ներդպրոցական միջոցառումների կազմակերպմամբ: Այս հետազոտության մասնակիցների պատասխաններից ևս կարելի է փաստել, որ

այս միտումը շարունակվում է և արմատացել է: Հաճախ աշակերտական խորհուրդների գործունեությունը այնքան ձևական և անարդյունավետ է, որ աշակերտական խորհրդի անդամները, նախագահների համար թեկնածություն առաջարկվում է ուսուցիչների, կազմակերպչի կողմից: Իհարկե աշակերտների և ուսուցիչների կողմից սա չի դիտարկվում որպես ունեցվածություն աշակերտների ազատությանը, այլ և աշակերտները և ուսուցիչները դա որակում են, որպես աշակերտական խորհրդի գործունեության համակարգում, օժանդակություն աշակերտներին: Արդյունքում այն որակները, որ պետք է աշակերտների մոտ ձևավորվեր այս խորհուրդների միջոցով, աշակերտները չեն կարողանում ձևավորել, քանի որ կամ տեղեկացված չեն իրենց գործունեության ողջ շրջանակի մասին, կամ չեն կարողանում իրացնել այդ շրջանակը կամ հնարավորություն չունեն իրացնելու այն կամ տնօրինության, կամ ուսուցիչների, կամ աշակերտների դիմադրության պատճառով:

Իհարկե կան դպրոցներ, որ բացառություն են կազմում. խոսքը հատկապես այն դպրոցների մասին է, որտեղ աշակերտական խորհուրդները ձևավորվել են բավականին վաղուց կամ այդ խորհուրդների ձևավորման նախաձեռնող դպրոցներից են:

Ծնողների մասնակցությունը դպրոցական կյանքին կրում է իրավիճակային և մակերեսային բնույթ. ծնողները հիմնականում պատրաստակամ չեն ներգրավելու ծնողական խորհուրդների գործունեության մեջ՝ տեղեկացված չլինելով դրանց գործունեության շրջանակի, անհրաժեշտության և արդյունավետության մասին: Այն ծնողները, որոնք ներգրավված են խորհուրդների գործունեության մեջ, առավելապես շահագրգռված են սեփական երեխայի

խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ լծակներ ունենալու հանգամանքով: Հազվադեպ են այն դեպքերը, երբ ծնողները մասնակցում են ուսումնական գործընացին վերաբերող որևէ խնդրի լուծմանը: Հիմնականում ծնողների մասնակցությունը կրում է ձևական բնույթ՝ ընտրվում են անդամներ, սակայն իրական հաշվետվողական գործունեություն հազվադեպ է իրականացվում:

Այսպիսով, ինչպես ցույց տվեց ուսումնասիրությունը ԺՄԻԿ առկա վիճակը հանրակրթական դպրոցներում խիստ տարբեր է՝ կախված դպրոցից, առարկայից, դասավանդող ուսուցչից: Չնայած հանրակրթական դպրոցներում ժողովրդավարական կրթության իրականացման համար գործում են պետական համընդանուր ծրագիրը, ուսուցիչները անցնում են միևնույն վերապատրաստումները, սակայն դպրոցներում ժողովրդավարական կրթության որակի վրա ազդում են բազմաթիվ այլ գործոններ՝ դպրոցում որակյալ կրթություն տրամադրելու, արդյունավետ կառավարման ավանույթը, ուսուցչական կազմի փորձը և այլն:

Ժողովրդավարական կրթության որակի վրա ազդեցություն ունի այն հանգամանքը, թե որքանով տվյալ դպրոցն ունի ՀԿ սեկտորի հետ համագործակցության փորձ և ավանդույթ: Այն դպրոցները, որոնք համագործակցում են ՀԿ-ների հետ, գրանցել են հաջողություններ ԺՄԻԿ ոլորտում: ՀԿ-ների կողմից բազմաթիվ ծրագրեր են իրականացվում դպրոցներում՝ ուսուցիչների վերապատրաստում, արտադասարանական ծրագրեր աշակերտների հետ:

Ժողովրդավարական և մարդու իրավունքների կրթության (ԺՄԻԿ) բարելավման ուղիները

ԺՄԻԿ պետք է լինի նախադպրոցական և տարրական դպրոցում, բոլոր առարկաների շրջանակներում, պետք է ինտեգրել առարկաները:

ԺՄԻԿ որակի համար պետք է դպրոցի կառավարումը լինի ժողովրդավարական: Դպրոցի կառավարումը ԺՄԻԿ հիմքն է, քանի որ աշակերտները պետք է ընդօրինակեն մեծահասակների վարքը դպրոցում, որին զուգահեռ պետք է նաև ուսուցանել, գիտելիքներ տալ:

ԺՄԻԿ կարևոր է, քանի որ դաստիարակվում է տվյալ երկրի քաղաքացին:

ԺՄԻԿ շնորհիվ պետք է հասնել նրան, որ ընտրակաշառք վերցնող քաղաքացի չունենանք:

ԺՄԻԿ կարևոր է այնքանով, որ նրա միջոցով է հնարավոր ձևավորել քաղաքացիական հասարակություն:

ԺՄԻԿ որակի բարձրացման համար պետք է ուսուցիչներին ազատություն տալ:

Ուսումնական համայնք է պետք ձևավորել, միայն դպրոցով չի կարելի է սահմանափակվել, ուսուցիչ-աշակերտ հարաբերությունը պետք է լինի նաև դպրոցից դուրս, պետք է լինեն սոցիալական աշխատողներ, մասնագետներ, որ օգնում են աշակերտների սոցիալականացմանը ինչպես դպրոցում, այնպես էլ դպրոցից դուրս:

Դպրոցում ժողովրդավարության առկայության լավագույն օրինակները պետք է տարածել, որպեսզի հստակ լինի, թե ինչին պետք է ձգտել:

ԺՄԻԿ բովանդակության հստակեցման ժամանակ պետք է անդրադառնալ, թե ինչ ենք հասկանում ժողովրդավարություն ասելով:

ԺՄԻԿ պետք է ձևավորի արժեքային համակարգ աշակերտի մոտ: ԺՄԻԿ բովանդակության մեջ պետք է

հստակեցնել մեկ միասնական ուղերձ, որին կձգտեն բոլորը դպրոցում:

Պարտադիր դարձնել ուսուցչի կողմից մեկ այլ ուսուցչի դասի լսելու մշակույթը, որը լինի ոչ թե սխալներ գտնելու նպատակով, այլ փորձի փոխանակման:

ԺՄԻԿ պետք է կատարի դաստիարակչական գործառույթ, քանի որ այսօր դպրոցը միայն գիտելիք փոխանցող է դարձել, իսկ դաստիարակչական գործառույթը կորցրել է:

Բացի դասագրքից կարևոր է նաև դասավանդողի անձը: Կարևոր է ուսուցիչների ընտրությունը, պետք է ուսուցիչների ընտրության ընթացակարգում ներառել կետեր, որով հնարավոր կլինի պարզել, թե որքանով է նա կողմ/դեմ ժողովրդավարական արժեքներին:

Հետազոտության մասնակիցները առաջարկեցին ուսումնասիրել հանրակրթական դպրոցների ներքին կարգապահական կանոնների առկայությունը և բովանդակությունը: Պետք է ներքին կարգապահական կանոններով կանոնակարգել հարաբերությունները դպրոցում, ինչը ԺՄԻԿ հիմքն է դպրոցում: Պետք է կնքել պայմանագիր ծնողների և դպրոցի միջև:

Դպրոցում ամեն ինչ կանոնակարգվում է որևէ իրավական ակտով, որպեսզի դպրոցը լինի ժողովրդավարական, պետք է ոչ թե իրավական նոր ակտ մշակել, այլ պետք է այդ ակտերը կատարել ժողովրդավարորեն, իսկ չկատարելու դեպքում պետք է պատիժներ լինեն:

Դպրոցում կամայական որոշումները նվազագույնի պետք է հասցնել, պետք է տնօրենի որոշումները լինեն լեգիտիմ, պետք է ներքին կանոնակարգերը գործեն բոլորի համար՝ աշակերտ, ուսուցիչ, տնօրեն:

ԺՄԻԿ որակի բարձրացման համար պետք է խրախուսել բոլոր աշակերտների կարծիքների հայտնելը, թիմային աշխատանքներ կատարելը: ԺՄԻԿ որակի բարձրացման համար նաև պետք է կրթության արժեքը բարձրացնել աշակերտների մոտ: Պետք է աշակերտը դառնա ինքնակրթության սուբյեկտ, ինքը պետք է ընտրի իր կրթական ուղին: Ինքնակրթությունը պետք է դառնա ԺՄԻԿ հիմքն է:

РЕЗЮМЕ

В статье представлены результаты исследований в сфере образования по вопросам прав человека и демократии. Согласно результатам исследования существуют проблемы, связанные с содержанием стандартов уровня образования демократии и прав человека, поскольку отсутствует интегрированный подход к образованию. По мнению участников исследования для обеспечения качества демократического образования должна быть не только государственная программа, квалифицированные сотрудники, но и вся общеобразовательная школа должна регулироваться в соответствии с демократическими принципами.

SUMMARY

The article presents the results of research on democracy and human rights education. The research results shows that due to the absence of integrated approach, there are some issues with the content of education related to democracy and human rights on the level of educational standards. According to the research participants in order to ensure quality of democratic education the existence of state program or qualified employees is not enough: the public school should be governed in accordance with democratic principles as well.

**«ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ԱՌԱՐԿԱՅԻ
ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ**

ՄԱԼՈՅԱՆ ԱՐՄԱՆ ՄԱՆՈՒԿԻ¹⁷

Քանալի բառեր՝ «Հասարակագիտություն», կրթական ներուժ, ուսումնական գործունեության տեսակներ, դասավանդման մեթոդներ, ուսուցման որակ, դասի արդյունավետություն:

Որպես դպրոցական առարկա «Հասարակագիտությունը» ձևավորվել և դպրոց է ներմուծվել անցյալ դարի առաջին քառորդին: Առաջին անգամ որպես դպրոցական դասընթաց «Հասարակագիտությունը» ԽՍՀՄ լուսավորության ժողկոմատի կողմից հաստատվել է 1925 թ.: Առարկայի հիմքում ընկած էր արդիականության ուսումնասիրման խնդիրը: Այդ գործում «Հասարակագիտությանը», որպես հասարակական գործընթացների արտապատկերման օրինակ, պետք է օգներ «Պատմությունը»:

1927 թ. «Հասարակագիտությունը» բոլոր դպրոցներում դարձավ համընդհանուր պարտադիր ուսումնական առարկա: 1936 թ. ընդունվեց ԽՍՀՄ-ի նոր սահմանադրությունը (Ստալինյան սահմանադրություն) և, դրա հետ կապված, նույնանուն դպրոցական առարկան: Դժվար չէ կռահել, որ նոր դասընթացը ենթադրում էր այդ պահին գործող Սահմանադրության բովանդակության ուսումնասիրություն: Այն դասավանդվում էր 7-րդ դասարանում:

Դասավանդման ընթացքում ուսուցիչներին խորհուրդ էր տրվում համապատասխան օրինակներ բերել առանձին գործիչների կյանքից ու գործունեությունից, հաստատություններից ու կազմակերպություններից, ինչպես նաև օրենսդրա-

¹⁷ ՀՀ ԿԳՆ ԿԱԻ-ի գլխավոր մասնագետ, պ.գ. թ.:

կան ակտերից ու վիճակագրությունից: Թույլատրվում էր նաև օրինակներ բերել արտասահմանյան երկրների կյանքից, պայմանով, որ համապատասխան օրինակներում պետք է արտացոլվեր երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակությունը:

1947 թ. դպրոցական առարկայացանկը համալրվեց ևս երկու հասարակագիտական առարկաներով՝ «Տրամաբանություն» և «Հոգեբանություն», որոնք, սակայն, դպրոցականների ուսումնական գերծանրաբեռնվածության դեմ պայքարի հետևանքով, հանվեցին արդեն 1955թ.:

Բերենք 1962 թ. «Հասարակագիտություն» առարկայի ուսումնական դասընթացի ծրագրից հատված.

1. Դիալեկտիկական պատմական մատերիալիզմը՝ գիտական աշխարհայացքի հիմք:
2. Սոցիալիզմ. կոմունիստական հասարակության առաջին փուլը:
3. ԽՄԿԿ. խորհրդային հասարակությունը ղեկավարող և ուղղորդող ուժ:
4. Սոցիալիզմից կոմունիզմին աստիճանական անցման ուղիները:
5. XX դար. կոմունիզմի հաղթանակի դարը:

Ակնհայտ է, որ խորհրդային ժամանակաշրջանում «Հասարակագիտության» դասընթացը կոմունիզմի գաղափարական քարոզչության սպասարկմանն էր ծառայում: Սակայն հասարակության վերակառուցման պայմաններում շատ դասավանդողներ ստիպված էին հրաժարվելու քարոզչական դրոշմներից ու կարծրատիպերից: Ուսուցիչներին ներկայացվեցին բոլորովին այլ պահանջներ.

1. Հրաժարվել դոգմատիկ մեթոդիկաներից:
2. Հրաժարվել ավտորիտարությունից:

3. Հրաժարվել սովորողներին չհետաքրքրող մեթոդիկաներից և նյութերից:

4. Կիրառել սովորողների սեփական փորձը:

Անկախացած ՀՀ-ում «Հասարակագիտության» դասավանդումը հանրակրթական դպրոցներում սկսվել է 2007-2008 ուստարվանից: Առարկայի չափորոշում շատ հստակ ու հասկանալի կերպով ներկայացված են դասընթացի հայեցակարգը, ուսումնական նպատակները, խնդիրները, բովանդակային պարտադիր միջուկը և այլն:

Միջնակարգ կրթության պետական չափորոշի համաձայն «Հասարակագիտություն» ուսումնական առարկան «Հասարակական գիտություններ» ուսումնական բնագավառը ներկայացնող պարտադիր ինտեգրված առարկա է հիմնական դպրոցի 8-9-րդ դասարանների և ավագ դպրոցի 10-12-րդ դասարանների համար:

«Հասարակագիտություն» ինտեգրված առարկան միջին դպրոցում ներառում է նախնական գիտելիքներ փիլիսոփայությունից, իրավագիտությունից, բարոյագիտությունից, գեղագիտությունից և տարբեր դասարաններում ներկայացվում է իր տարբեր բաղադրիչների՝ փիլիսոփայության, քաղաքացիական կրթության, իրավունքի, քաղաքագիտության, տնտեսագիտության, բարոյագիտության, գեղագիտության, հոգեբանության ձևով¹⁸:

Հասարակագիտության կրթական ներուժը ժամանակակից աշխարհում ամենուրեք կարևորվում է կրթական գործընթացի հումանիզացման պահանջը, քանի որ նեղ մասնագիտական կրթության գերիշխանության պայմաններում

¹⁸ Հասարակագիտություն: Հանրակրթական ավագ դպրոցի չափորոշիչներ և ծրագրեր /Լրամշակ.՝ Ա. Վ. Գյուլբուդաղյան, ՀՀ Կրթ. և գիտ. նախ., Կրթական ծրագրերի կենտրոն/, Երևան, Ա.Հ., 2009, էջ 5:

առաջանում են մասնագիտական հանրություններ, որոնց ներկայացուցիչները միմյանց հետ հաղորդակցվելու ընդհանուր հումանիտար հիմքից զուրկ լինելու պատճառով, որպես կանոն, բախվում են: Կրթության մեջ տեխնիկական միջոցների ներդրման հարաճուն միտումներին դրականապես հակազդելու և ժամանակակից աշխարհում ի հայտ եկած մի շարք համընդհանուր հիմնախնդիրներ լուծելու տեսանկյունից ավելի ու ավելի է կարևորվում «Հասարակագիտություն» ուսանելու անհրաժեշտությունը հանրակրթական դպրոցում:

Հայաստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցող ժողովրդավարացման գործընթացները պահանջում են քաղաքացիական այնպիսի որակների դաստիարակում,

ինչպիսիք են սեփական իրավունքների ու պարտականությունների գիտակցումն ու իրականացումը, դրական մասնակցությունն ու առաջնորդությունը, հասարակության իդեալներին հասու լինելու և դրանց համար պայքարելու կարողությունն ու ցանկությունը և այլն: Ժողովրդավարական հասարակության քաղաքացիներն իրենք պետք է լինեն սեփական կրթության պատասխանատուները, պետք է կարողանան դնել համապատասխան նպատակներ ու հասնել դրանց, պետք է ի վիճակի լինեն արժևորել իրենց տեղն ու դերը հասարակության մեջ և կատարել այն գործառույթները, որ հասարակությունն իր հերթին կակնկալի նրանցից: Ժողովրդավարական հասարակության քաղաքացիներ կրթելու այս և մի շարք այլ նպատակների հասնելու տեսանկյունից անգերազանցելի է «Հասարակագիտության» կրթական նշանակությունը: «Հասարակագիտությունը», իր մեջ ներառելով գիտելիքներ մի շարք կարևորագույն բնագավառներից, օժտված է վիթխարի կրթական ներուժով, քանի որ այն հիմնական առարկան է, որ ձևավորում է մարդու

աշխարհայացքը, մտածելակերպը (մենթալիտետ), արժեքային համակարգը, ինչպես նաև վերաբերմունքն իր և այլոց հանդեպ:

«Հասարակագիտության» ուսուցումը ապագա քաղաքացուն հնարավորություն կտա իր առջև ծառանալիք խնդիրների պատասխանը որոնել ոչ թե տարերայնորեն, տեղեկատվական հեղեղի ճնշման ազդեցությամբ, այլ օգտագործելով այն բոլոր հմտությունները, գիտելիքները և արժեքային մոտեցումները, որ նրա սեփականությունն են դառնալու դպրոցական նստարանից:

Հանրակրթության համար առավել կարևոր են հետևյալ գործոնները:

1. «Հասարակագիտությունը», ի դեմս իր կարևորագույն բաղադրիչի՝ փիլիսոփայության, ունի հազարամյակների պատմություն: Մյուս բաղադրիչները (բարոյագիտություն, գեղագիտություն, իրավագիտություն, տնտեսագիտություն, քաղաքագիտություն) աստիճանաբար առանձնացել են փիլիսոփայությունից՝ ավելի ու ավելի կարևորվելով ժամանակակից հասարակության պայմաններում: Տարբեր դարաշրջաններում հզորության են հասել այն քաղաքակրթությունները կամ ժողովուրդները, որոնք կարողացել են ստեղծել կենսահաստատ փիլիսոփայական հզոր համակարգեր: Իսկ ժամանակակից աշխարհի ճգնաժամը հաճախ բացատրվում է այսօրվա իրողություններն ու պահանջները արտացոլող համակողմանի հասարակագիտական համակարգերի բացակայությամբ: Փիլիսոփայական մոտեցման շնորհիվ Հին Հունաստանում ստեղծված կրթական համակարգը՝ Պայդեյան, այսօրվա ժողովրդավարական կրթության ջատագովները համարում են չափանիշ, քանի որ Պայդեյայի կրթական համակարգում

դրվում է կրթության հիմքերի որոնման, կրթության միջոցով մարդու ինքնաստեղծման ու ինքնակատարելագործման խնդիրը: Վաղուց արդեն գիտակցված իրողություն է, որ ժողովրդավարական հաստատությունների կառուցվածքն ու օրենքները կարող են լինել շատ լավը, սակայն եթե մարդիկ չունեն կամ չեն ստեղծում «ժողովրդավարական սովորույթներ», ժողովրդավարությունը կմնա լոկ որպես գաղափար:

Այդ առումով շատ մեծ է «Հասարակագիտության» դասավանդման նշանակությունը, քանի որ այստեղ է, որ սովորողը պետք է իր մեջ ձևավորի արժեքների, մոտեցումների, հմտությունների ու գիտելիքների այն համակարգը, որն իրականություն կդարձնի ժողովրդավարությունը:

2. «Հասարակագիտությունը», որպես հոգևոր մշակույթի կարևորագույն տարր, օժտված է անձի համակողմանի ձևավորման, նրա մտավոր, ստեղծագործական և հաղորդակցական կարողությունների զարգացման ահռելի ներուժով: Եթե այլ առարկաները, իրականացնելով իրենց կոնկրետ խնդիրները, հընթացս նաև նպաստում են անձի ձևավորմանը, ապա «Հասարակագիտության» հիմնական գործառույթն անձի ստեղծումը և ինքնաստեղծումն է: «Հասարակագիտության» ուսումնասիրումը սովորողներին կօժտի ինքնուրույնությամբ, որի շնորհիվ ուսուցումը ոչ թե կընկալվի որպես պարտադրանք, այլ որպես յուրաքանչյուր մարդու հնարավորությունները մեծացնող գործոն: Սովորողները կհասկանան ինքնախնամքի գաղափարը և կգիտակցեն իրենց պատասխանատվությունն իրենց իսկ առջև որպես մշակութային ինքնարարումի ձգտող էակներ: «Հասարակագիտության» դասավանդման արդյունքներից մեկը կլինի այն, որ անձնային հարթության մեջ մարդիկ կդադարեն թաքնվել հասարակության կամ որևէ խմբի հետևում և

կհասկանան իրենց անհատականության զարգացման գործում իրենց իսկ անփոխարինելի դերը:

3. «Հասարակագիտություն» ամբողջովին և մանավանդ քաղաքացիական կրթության բաղադրիչի միջոցով կնպաստի ժողովրդավարական հասարակության քաղաքացու ձևավորմանը, ժողովրդավարության հիմնարար արժեքների յուրացմանն ու, այդ ամենի արդյունքում, քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը:

4. Իրավական գիտելիքները, որպես «Հասարակագիտության» կարևորագույն բաղադրիչ, հնարավորություն կտան տարբերակել իրավունքի հետ առնչվող խնդիրները, հասկանալ դրանց իրավական ու ոչ իրավական լուծումների տարբերությունը, յուրացնել ու գնահատել օրենքների և օրինականության նշանակությունը: Ի վերջո՝ դառնալ իրավագիտակից, օրինապաշտ և ակտիվ քաղաքացիներ:

5. Բարոյա-գեղագիտական բաղադրիչը հնարավորություն կտա իրականությունը վերլուծել բարոյական և գեղագիտական հասկացությունների տեսանկյունից, տարբերակել վեհը, գեղեցիկը, բարին ու ձգտել շրջապատող աշխարհում, որքան հնարավոր է, նպաստել դրանց:

6. «Հասարակագիտության» ամբողջական ուսուցումն արդի հասարակական իրողությունների հրամայական պահանջն է, քանի որ նրա գործնական հետևանքները անչափ կարևոր են նոր հասարակական հարաբերությունների ձևավորման համար: Գործնական առումով շատ կարևոր է, որ սովորողներն ի վիճակի լինեն նախագծեր իրականացնել, որոնել-գտնել համայնքին հուզող խնդիրները, առաջարկել դրանց լուծման ուղիներն ու հետամուտ լինել դրանց լուծմանը: Գործնականում կարևոր է, որ սովորողների մեջ ձևավորվեն

ակտիվ քաղաքացիության դիրքորոշում, իրավունքները պաշտպանելու, ինչպես նաև պատասխանատվությունն իրականացնելու կամք և հմտություններ:

Հեռանկարում միջնակարգ դպրոցն ավարտող սովորողները պետք է օժտված լինեն իրականությունն ինքնուրույն վերլուծելու, սեփական մոտեցում և գործողություններ մշակելու կարողությամբ:

Յուրաքանչյուր ուսումնական առարկայի անհրաժեշտ բովանդակության ու մեթոդների ընտրության կարևոր խնդիրը լուծելու համար պետք է որոշակիացնել այդ առարկայի կրթական նպատակները: Հանրակրթության պետական կրթակարգում, ելնելով այն նախադրյալից, որ մարդն ու նրա ներդաշնակ զարգացումը բարձրագույն արժեք են, ամրագրվում են հանրակրթության նպատակներն ու հիմնական խնդիրները: Սա նշանակում է, որ ընդհանուր կրթական խնդիրների համատեքստում, ներկա իրողություններին համապատասխան, ճշգրտումների և նորովի մեկնաբանությունների կարիք ունեն ինչպես բոլոր առարկաների, այնպես էլ «Հասարակագիտության» հանդեպ ցուցաբերվող մոտեցումը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ կրթական համակարգը ներկայումս գտնվում է անցումային փուլում, «Հասարակագիտության» դասավանդման ռազմավարական խնդիրների շարքում պետք է դիտարկվեն հետևյալները.

1. Արդի աշխարհում բազմակարծության ընդունմամբ հանդերձ՝ մրցակցող գաղափարախոսություններից հայոց մտածելակերպի համար ամենաընդունելի աշխարհայացքային կողմնորոշիչների մշակում: Այդ կողմնորոշիչների հիման վրա հայոց արժեհամակարգի՝ սովորողների համար հասկանալի

ձևակերպում, միաժամանակ հաշվի առնելով համամարդկային լավագույն արժեքներն ու մարդասիրական աշխարհայացքը:

Կարևոր է, որպեսզի դպրոցական հասարակագիտական կրթության բովանդակությունը ուղղված լինի հայրենասիրության, քաղաքացիության դաստիարակմանը, հայոց ազգային ինքնագիտակցության բարձրացմանն ու հայոց և համաշխարհային մշակութային արժեքների գնահատմանն ու պահպանմանը:

2. Դպրոցում «Հասարակագիտության» դասավանդման նոր կառուցվածքի ստեղծում, որը հնարավորություն կտա ապահովել ուսուցման ազգային հիմքը՝ սովորողի մեջ ձևավորելով մարդու և հասարակության մասին գիտելիքների ամբողջական համակարգ: Ընդ որում, այդ գիտելիքների համակարգը կրթության յուրաքանչյուր փուլում կունենա իր յուրահատկությունները՝ ելնելով սովորողների շահերից:

3. Տեսական դրույթների զուգադրում սովորողների գործնական աշխատանքների և, ընդհանրապես, առօրյա կյանքի հետ: Այդ առումով կարևոր է, որպեսզի «Հասարակագիտության» ուսուցումը դուրս գա դասարանների պատերից ու դառնա ուսուցում բնության մեջ, փողոցում, գործարար կազմակերպություններում, թանգարաններում և այլուր: Դպրոցն ինքը պետք է դառնա ժողովրդավարության մոդել, որպեսզի հասարակագիտական գիտելիքի և առկա իրական մարդկային հարաբերությունների միջև անջրպետ չառաջանա: «Հասարակագիտության» ուսուցման ժամանակ պետք է արծարծվի նաև հասարակական հարաբերությունների իդեալի խնդիրը և աշակերտը պետք է ընկալի իդեալների իրականանալի լինելը և հետամուտ լինի դրանց իրագործմանը: Քանի որ այսօր Հայաստանում դեռևս ձևավորված չէ քաղաքացիական հասարակությունը, ցածր են մարդկանց

իրավագիտակցությունն ու քաղաքական մշակույթը, սովորողները պետք է «Հասարակագիտության» ուսումնառության ընթացքում գիտակցեն իրենց դերը ապագա քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում: Հասարակագիտական ուսուցումը պետք է արժևորի անհատների ու խմբերի ներդրումը ժողովրդավարության հաստատման գործընթացում:

4. Հոգևոր առումով նկատելի որոշակի անկայունության և անորոշության պայմաններում հասարակագիտական կրթությունը պետք է հնարավորություն տա նոր սերնդի մարդուն ի վիճակի լինել ընտրություն կատարելու իրեն առաջարկվող աշխարհայացքների, կրոնական և փիլիսոփայական համակարգերի, կենսակերպերի հորձանուտում, պետք է սովորողի մեջ զարգացնի խաղաղության մշակույթ՝ պահպանելով, սակայն, ազգային արժեքների համար պայքարելու ոգին ու պատրաստակամությունը:

Ուսուցման գործընթացում, կախված թեմայից, դասի նպատակից, դասարանից, քննարկվող հիմնախնդրի և սովորողների առանձնահատկություններից, առկա հնարավորություններից ու այլ հանգամանքներից, տվյալ դասի կամ դասի հատվածի համար ըստ նպատակահարմարության կարող են ընտրվել ուսումնական գործունեության հետևյալ տեսակները.

- ուսումնական նյութի բացատրում, լուսաբանում
- ինքնավերլուծություն, զրույցներ ու հարցազրույցներ շրջապատող մարդկանց տարբեր խմբերի հետ
- զանգվածային լրատվամիջոցներից ստացված տեղեկատվության վերլուծություն

- արվեստի տարբեր գործերի ուսումնասիրում և աշխարհայացքային եզրակացությունների հանգում
- փիլիսոփայական, բարոյա-հոգեբանական բնույթի հիմնախնդիրներ պարունակող գեղարվեստական երկերի ընթերցում և քննարկում
- հիմնախնդիրների հետազոտում
- մտքերի տարափ
- դերային խաղեր
- ինտերնետի միջոցով շփում այլ մշակույթի ներկայացուցիչ հասակակիցների հ¹⁹ետ
- հանդիպումներ հյուր դասախոսների հետ
- խաղերի, մրցույթների, հանդեսների անցկացում
- հաշվետվությունների և գրավոր հաղորդումների պատրաստում
- բանավեճեր
- թեստային աշխատանքների ու ստուգաթքի անցկացում
- նոր տեխնոլոգիաների օգտագործում, աշխատանք վիրտուալ գրադարանների հետ
- թղթապանակների շարունակական պատրաստում, մեկնաբանում
- արդիականության հակասական հիմնախնդիրների բաց քննարկում
- անհատական ու խմբային, ինքնուրույն և համագործակցային աշխատանքների կատարում
- նախագծերի իրականացում
- հանրօգուտ աշխատանքների ծրագրերի իրականացում

հետազոտում²⁰:

Հիմնականում համաձայն լինելով վերը բերված չափորոշային ձևակերպումներին՝ այնուամենայնիվ գտնում ենք, որ «Հասարակագիտություն» առարկայի ծրագիրը պետք է ամբողջությամբ վերանայել, լրամշակել: Անհրաժեշտ է էականորեն թեթևացնել «Հասարակագիտություն» առարկայի հիմնական ինքնուրույն առարկայական բաղադրիչները (տնտեսագիտություն, քաղաքագիտություն, փիլիսոփայություն և այլն), որովհետև բավական դժվար է, եթե չասենք գրեթե անհնար, այդ հիմնական ինքնուրույն առարկայական բաղադրիչների բովանդակությունը յուրացրած, դասավանդման հմտություններին լիարժեքորեն տիրապետող մասնագետների պատրաստումը:

Մեր կարծիքով՝ ցանկալի է ծրագրում նախապատվությունը տալ բովանդակային հետևյալ ուղղություններին:

1. Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների ուսուցում:
2. Հայ հասարակության պետական-իրավական հիմքերի, ՀՀ-ի տնտեսական և սոցիալական քաղաքականության, ժամանակակից աշխարհում մեր երկրի ու հասարակության տեղի ու դերի ներկայացում:
3. Բոլոր հասարակությունների (նախնադարյան, ստրկատիրական, ավատատիրական, կապիտալիստական, սոցիալիստական,

²⁰ Հասարակագիտություն: Հանրակրթական ավագ դպրոցի չափորոշիչներ և ծրագրեր /Լրամշակ.՝ Ա. Վ. Գյուլբուդաղյան, ՀՀ Կրթ. և գիտ. նախ., Կրթական ծրագրերի կենտրոն/, Երևան, Ա.Հ., 2009, էջ 6-10:

արդյունաբերական, հետարդյունաբերական)
ժամանակագրական պատմության հանգամանալից
ներկայացում:

4. Շրջադարձ դեպի մարդու անձնական խնդիրները:
Անհատականության, անձի տեսանկյան
շեշտադրում:
5. Մարդկության առջև ծառացած հիմնախնդիրների և
սպառնալիքների ներկայացում:
6. Անհատի և ժողովրդական զանգվածների դերը
պատմության հոլովույթում. առաջնայնության
հիմնախնդիրը:
7. Կյանքի հետ անմիջական կապի ուղղվածության
ուժեղացում:
8. Կարողությունների և հմտությունների
զարգացմանը միտված կրթություն:

Բուհում և հանրակրթության ոլորտում
«Հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման
արդյունավետության բարձրացման նպատակով առաջարկում
ենք հետևյալը.

1. Սերտացնել համագործակցությունը հասարակագետ
պատրաստող մանկավարժական բուհերի և ԿԱԻ-ի միջև,
հատկապես մանկավարժական պրակտիկաների
անցկացման, օրինակելի չափորոշահեն դասալսանների
նմուշօրինակների կազմման, փորձարկման, դասերի
վարման ու քննարկումների, դասալսումների,
մշտադիտարկումների ժամանակ:
2. Ուսուցման արդյունավետ փորձի փոխանակման
նպատակով հաճախակի խորհրդաժողովների, կլոր
սեղանների, մրցույթների, բանավեճերի կազմակերպում:

3. Առարկայի արժևորման և հեղինակության բարձրացման նկատառումներով պայմանավորված՝ հիմնական դպրոցի շրջանավարտների, ինչպես նաև մասնագիտական ֆակուլտետներ դիմորդների ընդունելության համար առարկայից պետական քննությունների կամ գոնե ստուգարքների անցկացում:
 4. Ուսումնաօժանդակ գրականության և նյութերի (ծեռնարկներ, պաստառներ, աղյուսակներ, եզրաբանական բառարաններ, քրեստոմատիկ նյութեր, արտատպություններ և այլն) պատրաստում և կիրառում:
 5. Ուսումնական և ճանաչողական ֆիլմերի պատրաստում, դիտում, քննարկում:
 6. Դասավանդման արդյունավետության նպատակով հարցումների անցկացում դասավանդողների շրջանում, առաջարկությունների ու դիտողությունների խմբավորում, դասագրքերի հեղինակների հետ հանդիպում-քննարկումների կազմակերպում:
- Այսպիսով՝ «Հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ է, ըստ առաջնահերթությունների, կազմել գործողությունների իրատեսական ծրագիր և հետամուտ լինել դրա իրագործմանը:

SUMMARY ON CONCERNS WITH TEACHING SOCIAL STUDIES IN SCHOOL

ARMAN MALOYAN

The article reflects on the concerns with teaching Social Studies in schools, in particular, its educational potential and its

significance as a state school subject; as well as types of activities and teaching methods.

It also suggests ways of a more effective teaching.

Key words; Social Studies, educational potential, types of activities, teaching methods, effective teaching.

РЕЗЮМЕ
О ПРОБЛЕМАХ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ
"ОБЩЕСТВОЗНАНИЕ"

АРМАН МАЛОЯН

В статье исследуются проблемы преподавания дисциплины "Обществознание", в частности, образовательный потенциал, необходимость обучения предмета, разновидности образовательной деятельности, методы преподавания. В статье представлены предложения по улучшению качества и повышению эффективности преподавания предмета.

Ключевые слова: "Обществознание", образовательный потенциал, разновидности образовательной деятельности, методы преподавания, качество преподавания, эффективность урока.

**ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՈՒՄԸ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ**

**ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԼԵՎՈՆ ԿԱՐՈՅԻ²¹
ԱՐԳԱՐՅԱՆ ՎԱՐՍԻԿ ԱՐՏՈՒՇԻ²²**

Բանալի բառեր՝ հոգեբանություն, դասավանդում, հասարակագիտություն, սոցիալ-հոգեբանական, սոցիալական ընկալումներ, ինքնաճանաչում, սոցիալ-հոգեբանական տրանսֆորմացիաներ, սոցիալ-հոգեբանական ազդեցություն:

Ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող մի շարք իրողություններ, կարևորագույն խնդիրներ են ստեղծում մարդկության սոցիալ-հոգեբանական կայուն, անվտանգ, բարեկեցիկ կյանքի ընթացքի համար: Մի շարք սոցիալական ճգնաժամեր, սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական խնդիրներ, մարդկությանը կանգնեցրել են տևական տրանսֆորմացիաների առաջ: Օրեցօր աշխարհում ավելանում են վտանգները, բնածին, տեխնածին և հատկապես մարդածին աղետները: Մարդկությունը կանգնած է այնպիսի խնդիրների առջև, որոնք նախկինում չկային կամ ավելի մեղմ բնույթ էին կրում: Մենք չենք բացառում այն փաստը, որ մարդկության պատմաէվոլյուցիոն զարգացման ընթացքում մշտապես առկա են եղել պատերազմները, սակայն չեն եղել ատոմային, կենսաբանական, միջուկային: Այսօր մարդկությունը «խոսքը» և հետևաբար միջանձնային հարաբերությունները սկսել է կողավորել սոցիալական ցանցերում, ինչը մենք համարում ենք հազարամյակի առաջնային վտանգը: Ժամանակակից մարդը սկսել է ոչնչացնել իր իսկ ստեղծած

²¹ Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Ջարգացման և կիրառական հոգեբանության ամբիոնի դասախոս, Կ.Պ.:

²² Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Կրթության հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի մագիստրատուրայի 2-րդ կուրսի ուսանողուհի:

ամենաբարձրագույն արժեքը. նա մուտացիայի է ենթարկում իր սերունդներին:

Հատկապես 21-րդ դարում տեղի ունեցող գլոբալիզացիոն երևույթները, հասարակական տրանսֆորմացիաները մեծապես սկսեցին անդրադառնալ անձի ինքնությանը, հոգեկանի ակունքների խաթարմանը: Վերջինս իրենից ներկայացնում է բարդ ու հակասական գործընթաց: Անցումը հասարակական մի համակարգից մյուսին, տնտեսավարման ձևերի, քաղաքական ու իրավական կառույցների, սոցիալական ինստիտուտների և այլնի վերափոխման դժվարին, երկարատև գործընթաց է²³:

Այն ոչ թե հատվածային, այս կամ այն ոլորտներում իրականացվող ինքնաբավ, այլ համակարգային գործընթաց է: Հասարակության վերափոխումն ընդգրկում է ոչ միայն նրա սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, իրավական բնույթի հիմնահարցերն, այլև մեծ ուշադրություն է դարձնում արժեքային համակարգին, նրա գիտակցությանը, հոգեբանական գործոններին: Անցումային հասարակությունը որոշակի բացասական ազդեցություն է թողնում հասարակայնորեն ցանկալի ու նպատակահարմար սոցիալ-հոգեբանական երևույթների ձևավորման ու գործունեության վրա: Անցումային հասարակության պայմաններում սոցիալ-հոգեբանական փոփոխությունները հակասական, նեգատիվ միտումներ ունեն, որոշակի դեստրուկտիվ, ապակառուցողական նշանակություն՝ պայմանավորված սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական գործընթացների հակասականությամբ, արժեքային անորոշություններով:

Փոխակերպվող հասարակության բնորոշ հատկանիշներից է համահասարակական վերասոցիալականացման գործընթացը, որը բնորոշ է նաև մերօրյա Հայաստանի Հանրապետությանը: Անձի

²³ **Հովսեփյան Ա.Ա.** Սոցիալ-հոգեբանական տեղաշարժերը վերափոխվող Հայաստանում: - Եր.: 2004, 180 էջ:

կողմից սոցիալականացման նախորդ փուլերում ձեռք բերված արժեքային համակարգը, անձնային փորձն ու վարքային նմուշները հակասության մեջ են մտնում նոր պայմանների սոցիոմշակութային և արժեքային նորմերի հետ, ինչն էլ պայմանավորում է վերասոցիալականացման անհրաժեշտությունը, առանց որի անձը չի կարող ինտեգրվել հասարակական նոր իրողությունների մեջ և արդյունավետ գործունեություն ծավալել: Այս և մի շարք այլ խնդիրներ մեծագույն ազդեցություն են ունենում ինչպես անձի, այնպես էլ սոցիալական միջավայրի հոգեբանական անվտանգության, կայունության, զարգացման գործընթացի վրա: Հարց է առաջանում. ինչ անել, կա արդյոք մի ուղի, մարդկությանը հայտնի միջոց, հնար, որով կարելի է օգնել, լուծել, հաղթահարել մարդկության առաջ ծառացած մի շարք խնդիրներ:

Մենք կարևորում ենք հոգեբանական գիտության տեսագործնական այնպիսի հարցերի բարձրաձայնումը, հասարակության լայն շրջանակներում ուսուցումը, տեղեկատվությունը, որոնք բացի տեղեկատվության ապահովումից, կարող են լուծել հոգեբանական պատրաստության մի շարք խնդիրներ: Այս համատեքստում մենք կարևորում ենք հոգեբանության ներգրավումը դպրոցական առարկայացանկ և ընդհանրապես հասարակական կրթության բոլոր ինստիտուտներ: Հաջորդիվ փորձենք հիմնավորել առաջ քաշված առաջարկը, ներկայացնելով այն գործոնները, որոնք հիմնավորում են հոգեբանության առավել լայն կիրառման անհրաժեշտությունը, որից հետո կփորձենք հասկանալ թե ինչ հոգեբանական գիտելիքներ են պետք և ինչպես կարելի է դրանք կիրառել կրթական համակարգում:

1. Առաջինը, ինչի մասին խոսելը առավել անհրաժեշտ է ներկա կրոնա-քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, բնակլիմայական, էթնո-մշակութային անկայուն, անընդհատ

փոփոխվող երևույթներն են, որոնք խոչընդոտ են հանդիսանում մարդկանց առաջնային պահանջմունքների բավարարման համար: Հոգեբանական տեսանկյունից առավել կարևոր է անդրադառնալ անձի բազային անվտանգության պահանջմունքին, որտեղ անկայունությունը պատճառ է դառնում մարդկանց մոտ խրոնիկական տագնապի առաջացման համար: Այդ հարցն արդիական է ինչպես աշխարհի, այնպես էլ հայերիս համար, քանի որ գտնվելով աշխարհա-քաղաքական վտանկավոր գոտում, միջազգային հարթակում տեղի ունեցող փոփոխություններն ուղղակիորեն իրենց ազդեցությունն են ունենում մեր հարաբերական կայուն կենսակերպի վրա:

Դեռահասներն ու պատանիներն, ովքեր կանգնած են հասարակական կյանք մտնելու շեմին, որպես դրա լիարժեք անդամ, ովքեր հետագայում հանդիսանալու են հասարակության ամենաարդյունավետ շերտը և պատասխանատու են լինելու հաջորդող սերունդների կերտման համար, պետք է ունենան առողջ և կայուն հոգեկան, իմացական բավարար պաշարներ, որպեսզի կարողանան ադեկվատ մեկնաբանություններ անել և հասկանալ այն երևույթները, որոնք նպաստում են անկայուն իրավիճակի և ապագայի նկատմամբ անվստահության և վտանգի զգացման առաջացմանը: Ինչպես նաև, ավելի կարևոր է հասկանալ, թե այդ երևույթներն ինչու՞ են անձի վրա այս կամ այն ազդեցությունն ունենում, ի՞նչ հոգեբանական առանձնահատկություններ ունի տագնապը, ի՞նչով է պայմանավորված, ի՞նչ պատճառահետևանքային կապեր կան մեզ ուղղված ազդակների և դրանց մեր կողմից տրվող ռեակցիաների միջև: Մեր կարծիքով այս ամենի մասին գիտելիքների տիրապետումը և երևույթների հասկացումը հնարավորություն կտա այս կամ այն չափով վերահսկել սեփական կյանքն ու ապրումները, և ինչ-որ չափով դուրս գալ զոհի կարգավիճակից: Անհրաժեշտ է մեջբերել

Արիստոտելին, ով դեռևս մ.թ.ա 4-րդ դարում համարում էր, որ իմացությունն ու գիտելիքը հզոր ուժ է, այսինքն այն հնրավորություն կտա կառավարել տագնապածին ազդակաների ազդեցությունն անձի և իր կյանքի որակի վրա:

2. Երկրորդ կարևոր հիմնախնդիրը համաշխարհային սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական, մշակութային արժեքների պրոպագանդայի արդյունքում անհատներին՝ դրանց պասիվ կրողների վերածելն է: Այսօր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացմանն ու տարածմանը զուգընթաց, մարդը դարձել է միևնույն տեղեկատվության (ցանկացած ոլորտին պատկանող) կրողը: Տեղեկատվության տարածման և դրա ազդեցությունը մեծացնելու համար ներկայում օգտագործում են հոգեբական գիտելիքներ, սոցիալական ազդեցության մեխանիզմներ և տեխնիկաներ, որի արդյունքում, տրամադրվող տեղեկատվությունն առավել հեշտությամբ, հաճախ նաև չգիտակցված ձևով յուրացվում է հասարակության անդամների կողմից, որն էլ նպաստում է անձի՝ նրա հոգեկանի, վարքի, դիրքորոշումների, աշխարհայացքի, սոցիալական ընկալումների ձևավորմանը: Այսպիսով մասսայական տեղեկատվական տեխնոլոգիաները վերածվում են մարդկության կառավարման հզոր գործիքների:

Ինչպես նաև ժամանակակից տեղեկատվական իրականությունը նպաստում է մարդկանց սուբյեկտիվ աշխարհի ստեղծմանը՝ մարդկանց կյանքում զբաղեցրած տարածքն ավելի ու ավելի ընդարձակելով: Այսինքն մարդը հայտնվում է մի իրականությունում, որտեղ բացակայում է կենդանի հաղորդակցումը, կենդանի փոխազդեցությունը, որը ինքնստիճյան նպաստում է մարդ տեսակի փոփոխմանը, քանի որ նրա հոգեկանի զարգացումը տեղի է ունենում միանգամայն այլ գործոնների ազդեցությամբ և այլ մթնոլորտում:

Սոցիալական ազդեցության նպատակները և միջոցները կարելի է ասել համընկնում են՝ նպատակ հետապնդելով փոփոխել կամ նորովի ձևավորել անձի դիրքորոշումները: Սոցիալական կառույցներն ազդեցություն են գործում հասարակության անդամների վրա որոշակի դիրքորոշումներ ձևավորելու նպատակով, և սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորման արդյունքում այդ կառույցներն ազդում են մարդկանց վրա: Սոցիալ-հոգեբանական դիրքորոշումները հոգեբանական պատրաստության վիճակն է որոշակի ռեակցիայի դրսևորմանը: Այսինքն՝ մարդկանց որոշակի վարքաձևերով, հետաքրքրված կողմերը օգտագործում են տեղեկատվական ազդեցության բոլոր տեխնոլոգիական և հոգեբանական միջոցները, որպիսի մարդկությանն ուղղորդեն մի ուղղությամբ՝ դրսևորելով ակտիվության այնպիսի ձևեր, որոնք բխում են որոշակի սուբյեկտների շահերից (պետություններ, գաղտնի կազմակերպություններ և այլն):

Տեղեկատվական ազդեցությունն իրականանում է մի շարք ասպեկտներով.

- առանձին անհատներ՝ սոցիալական տարբեր խմբերի ներկայացուցիչներ,
- սոցիալական տարբեր խմբեր,
- հասարակություն՝ տարբեր հասարակական, տնտեսական, մշակութային, քաղաքական կազմակերպություններ, որոնք տեղեկատվական տեխնոլոգիաների շնորհիվ կարող են համաշխարհային բնույթ կրել,
- պետություններ՝ իրենց բազմազան ենթակառույցներով:

Տեղեկատվությունը կարելի է ասել այսօր համընդհանուր է, այդ պատճառով էլ, իրար հաջորդող սերունդներն ավելի ու ավելի

են նմանվում իրար, անկախ էթնո-մշակութային և աշխարհատնտեսական առանձնահատկություններից, քանի որ հանդիսանում են նույն տեղեկատվության ազդեցությամբ ձևավորված սերունդներ, բոլորը լսում են նույն երաժշտությունը, դիտում նույն ֆիլմերը (ինչը համարվում է հիթային ու նորաձև), հագնվում են նույն ռճով, նախապատվություն են տալիս նույն ապրանքանիշի, օգտագործում են նույն խոսելառճը, նախընտրում կոնկրետ ապրանքանիշի պատկանող սննդատեսակներ, ձևավորվում են կրոնա-քաղաքական նմանատիպ հայացքներ և մոտեցումներով, և այլն: Այս ամենը համարվում է զանգվածային գովազդի, պրոպագանդայի արդյունք, որի ազդեցության տակ է հայտնվում հասարակության ցանկացած անդամ՝ անկախ իր կամքից:

Մարդու վրա տեղեկատվության ազդեցության հիմնական միջոցներ են համարվում.

- ✓ միջանձնային շփումը,
- ✓ դաստիարակությունը,
- ✓ կրթությունը,
- ✓ հասարակական հաղորդակցման միջոցները,
- ✓ մշակույթն ու արվեստը:

Այս պարագայում մենք չենք խոսում երևույթների դրական կամ բացասական լինելու մասին: Կարևորն այն է, թե ինչքանով ենք մենք ազատ մեր ընտրություններում, ինչքանով ենք մենք պատասխանատու մեր կյանքի բովանդակության ու ընթացքի համար: Առանց այն էլ ժամանակակից քաղաքակրթությունը նվազագույնի է հասցրել մարդու որպես սուբյեկտի՝ որպես գործունեության գլխավոր օղակի ակտիվությունը (հատկապես ֆիզիկական), ինքնուրույնությունն ու ազատությունը՝ կենցաղային մակարդակից մինչև մասնագիտական: Հիմա մարդու ակտիվության հիմնական ձևը համարվում է մտավոր,

ստեճագործական, հոգևոր, մշակութային գործունեությունը, որտեղ արդեն նկատելի է պասիվացում, քանի որ սոցիալական ազդեցության ձևերն ու դրանց կիրառման հոգեբանական մեխանիզմներն առավել լայն ու պրոֆեսսիոնալ կիրառություն են գտել: Արդյունքում, հասարակության անդամները վեր են ածվել մանիպուլացիոն օբյեկտների: Այս հիմնախնդիրն առակա է նաև մեր հասարակությունում, հատկապես պատանիների ու երիտասարդների շրջանում:

Այս տեսանկյունից հոգեբանության խնդիրն է դպրոցից սկսած ներկայացնել այն բոլոր միջոցները, ոլորտները, որոնք էական ազդեցություն են ունենում անձի զարգացման ու ձևավորման վրա՝ իրենց ընտանիքում ստացած դաստիարակության հոգեբանական մեխանիզմներից ու դրա ազդեցության առանձնահատկություններից: Այսպես թե այնպես մարդն ինքնին փոխազդեցությունների արդյունք է դառնում, սակայն հասկացումն ու գիտակցված մոտեցումն այդ ազդեցություններին և դրանց նկատմամբ ընտրողական վերաբերմունքին, որը բխում է հնարավոր հետևանքների հաշվառումից, հնարավորություն կտա առավել տիրապետել սեփական կյանքին և պատախանատու լինել դրա ընթացքի համար: Այսինքն, եթե անգամ մարդը ընտրի տարբերակ, որը բացասական հետևանք է ունենալու իր համար, դա կլինի նրա սեփական ընտրությունը, ոչ թե կդառնա որոշ ազդեցությունների զոհը, որոնց գոյության մասին նա անգամ չի էլ կասկածել:

3. Երրորդ գործոնը, որը պայմանավորում է «հոգեբանություն» գիտության դպրոցական ծրագիր ներգրավման անհրաժեշտությունը, կապված է մասնագիտական գործունեության ոլորտի ընտրության հիմնախնդի հետ: Ավագ դպրոցականների մասնագիտության ընտրությունն առավելապես պայմանավորված է սոցիալական ազդեցությամբ, որը տեղի է ունենում տարբեր

ասպեկտներով՝ ընտանիք, դպրոց, հասարակություն, զանգվածային գովազդ, սոցիալական խմբեր, որոնք կարելի է ասել ամենաէական նշանակությունն ունեն թե պատանին ինչ մասնագիտություն կընտրի:

Ըստ երևույթին հոգեբանությունն այստեղ բավական անելիքներ ունի: Այն հնարավորություն կտա երիտասարդներին ընտրել մասնագիտական գործունեության այնպիսի ոլորտ, որն իսկապես համապատասխանում է իր անձի տիպին, հետաքրքրություններին, ցանկություններին, ներքին պոտենցիալին ու կարողություններին, ինչպես նաև կապահովվի ոչ միայն անձի բավարարվածությունն իր գործնական ակտիվության ձևից և իր կյանքի ոճից, այլև կնպաստի հասարակության տարբեր ոլորտներում մասնագետների պրոդուկտիվ աշխատանքին: Ուստի, անհրաժեշտ է այս տեսանկյունից իրականացնել մասնագիտական լուսավորության, կողմնորոշման, խորհրդատվության համալիր աշխատանքներ, որոնք կօգնեն պատանիներին ճիշտ կողմնորոշվելու և համապատասխան մասնագիտական ընտրություն կատարելու հարցում: Անհրաժեշտ է փսիխոգրամայի և պրոֆեսիոգրամայի տեսանկյունից քննարկել այն անձնային կոմպետենցիաների համախումբը, որոնք օգտակար կլինեն պատանիների մասնագիտական ընտրության գործընթացում:

4. Այստեղ մենք կարևորում ենք անձի հոգեբանական ազատության, գոյության ինքնուրույնության հարցերը: Վերջինս ժամանակակից աշխարհում հանդիսանում է որպես անձի և հասարակության կեցության առաջնային, կարևորագույն հարցերից մեկը: Ժամանակակից աշխարհում անձի իրավունքների համակարգում կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում անձնական իրավունքները, մասնավորապես անձի ազատության և անձեռնմխելիության իրավունքը: Թեպետ աշխարհում անձի ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունքի

կարևորության գիտակցումով է պայմանավորված այդ իրավունքի օրենսդրական ամրագրումն ու պաշպանությունը միջազգային մակարդակով, այնուամենայնիվ, մարդկային պատմության ողջ ընթացքը լի է եղել մարդու դեմ ազատության սահմանափակման և համապատասխանաբար հակամարդասիրական իրողություններով: Ուստի կարիք ունենք հիմնախնդիրը ճիշտ ներկայացնելու, ինչպես նաև դրա պահպանմանն ուղղված հոգեբանական քայլերի զարգացմանը:

5. Ի վերջո դպրոցական բոլոր առարկաների ուսուցումը հետապնդում է հետևյալ նպատակը. ճանաչել շրջակա միջավայրը և ստանալ գիտելիքներ, որոնք կօգնեն մեզ մեկնաբանել այդ միջավայրի բազմազան երևույթներն ու իրողությունները: Ներկայացված նախորդ կետերը բխում են սրանից:

Այսինքն դպրոցական կրթությունը մեզ հնարավորություն է տալիս ճանաչել աշխարհը առանց մեզ: Կարծում ենք, որ հոգեբանության ներգրավումը դպրոցական ծրագիր հիմնավորված կարող էր լինել միայն այս ենթակետը հաշվի առելով: Այսինքն այն պետք է հետապնդի ընդամենը մի նպատակ և լուծի մի խնդիր՝ ինքնաճանաչում: Այսօր Հայաստանում յուրաքանչյուր շրջանավարտ, դպրոցն ավարտելիս, օժտված է իր միջավայրի մասին գոնե տարրական գիտելիքներով. ի՞նչից և ինչպե՞ս են ստանում հիմնական առօրյա օգտագործման առարկաները և նյութերը, ի՞նչպիսին է մեր մոլորակը և տիրեզերքը, ֆիզիկական ի՞նչ օրենքներ գոյություն ունեն, որոնք կառավարում են մեր գոյությունը, ի՞նչ կառուցվածք ունի մեզ շրջապատող կենդանական և բուսական աշխարհը, կամ սովորում ենք, թե ի՞նչ ֆիզիոլոգիական կառուցված ունի մարդը և այլն: Սակայն, այն, ինչը ամենից կարևոր է, ինչը պայմանավորում է մեր մարդ տեսակ լինելը և մեր ամբողջ կյանքի բնույթն ու բովանդակությունը, մեր ապրումները մենք չենք ճանաչում: Արդյո՞ք սա տրամաբանական է:

Մեր կարծիքով հոգեբանության դասընթացը հասարակագիտության շրջանակներում տեղեկատվություն պետք է պարունակի անձի կյանքի նվազագույնը հետևյալ հոգեբանական բաղադրիչների մասին.

- ✓ Մարդու հոգեկանի և անհատական առանձնահատկությունների մասին,

- ✓ Մարդու վարքի և հոգեկանի ու դրանց ձևավորման օրինաչափությունների մասին,

- ✓ Բնավորության, դրա ձևավորման և փոփոխման օրինաչափությունների մասին,

- ✓ Ժամանակակից կյանքի արդի խնդիրների և դրանց հոգեբանական առանձնահատկությունների մասին,

- ✓ Հոգեբանական պատերազմների և դրանց համապատասխանաբար համարժեք գնահատական տալու մասին,

- ✓ Հոգեբանական անվտանգության մասին, մասնավորապես ժամանակակից տեղեկութահոգեբանական ներազդման բացասական ազդեցությունների և դրանցից պաշտպանվելու միջոցների մասին,

- ✓ Դաստիարակության և ազդեցության այլ ձևերի առանձնահատկությունների մասին,

- ✓ Սոցիալ-հոգեբանական ազդեցությունների և դրանցից պաշտպանվելու միջոցների մասին,

- ✓ Անձնային աճի, ինքնավերլուծության, ինքնաբացահայտման, ինքնատիրապետման, ինքնակառավարման հմտությունների զարգացման մասին,

- ✓ Հոգեկան առողջության չափանիշների և դրանց պահպանման մասին,
- ✓ Հոգեբանական ազատության և գոյության ինքնուրույնության մասին,
- ✓ Ինքնազարգացման և ինքնաիրացման անընդհատականության մասին,
- ✓ Ռացիոնալ, աղեկվատ, հավասարակշռված, ինքնուրույն, գիտակցված որոշումներ ընդունելու մասին,
- ✓ Սոցիալական խմբերի և դրանցում առկա փոխազդեցության այն ձևերի մասին, որոնց անձը պատկանում է և որոնց անմիջական ազդեցությամբ ձևավորվում է:

Այսպիսով, մենք պատկանում ենք զարգացող երկների շարքին, որի խնդիրն է ստեղծել զարգացած, առաջադեմ և առողջ (բոլոր առումներով՝ սոցիալ-քաղաքական, տնտեսա-մշակութային և այլն) հասարակություն, ինչը հնարավոր է միայն սոցիալ-հոգեբանական վերոնշյալ որակներով օժտված և հոգեպես առողջ քաղաքացիներ ունենալու դեպքում:

Մարդը այնչափ կարող է ճանաչել և վերահսկել իրեն շրջապատող աշխարհը և դրա ազդեցություններն իր վրա, որչափ կարող է ճանաչել սեփական անձը և վերահսկել իր կյանքը:

Մեր կարծիքով այս ամենի ուսուցմանը և մարդու հոգեկանի առողջ զարգացմանը նպաստելը պետք է սկսել հենց դպրոցից: Դրա առաջին քայլերից մեկը հոգեբանության ժամերը հասարակագիտության շրջանակներում ավելացնելն է: Հաջորդ կարևոր քայլն արտադասարանային մի շարք միջոցառումների իրականացումն է՝ բանավեճեր, ֆիլմերի դիտումներ, սեմինար-քննարկումներ և այլն: Այս առաքելությունը, կարծում ենք, որ պետք է իրականացնի Հայկական պետական մանկավարժական

համալսարանը՝ որպես հանրակրթական համակարգի համար մասնագետներ պատրաստող հիմնական հաստատություն:

Այս գործում պետք է խստագույնս կարևորել նաև ապագա հասարակագիտության մասնագետների համար բուհ-ում հոգեբանական գիտելիքների հիմնային ուսուցումը: Վերջինս պետք է կազմակերպել այն հիմնախնդիրների ուսուցման դաշտում, որոնք առավել արդիական են հանրակրթական դաշտում, և անհրաժեշտ են մեր հասարակության և դրա առանձին անդամների կյանքում դրական տեղաշարժ գրանցելու համար:

Այժմ կցանկանայինք ընդգծել հոգեբանության նշանակությունը և նրանում անհրաժեշտ անելիքներն ավելի նեղ ոլորտում, որը կապված է Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում նոր մասնագետների պատրաստման հետ (քանի որ այդ ծրագրի իրականացման հարցը օրակարգային է), ովքեր հանրակրթական հաստատություններում դասավանդելու են հասարակագիտություն: Շեշտադրումը ցանկանում ենք կատարել այն խնդրի վրա թե, ի՞նչ հոգեբանական գիտելիքներով պետք է օժտված լինի այս մասնագետը և ինչու՞ է դա անհրաժեշտ:

«Հասարակագիտություն» առարկան ենթադրում է գիտելիքներ, հասարական կյանքի տարբեր ոլորտների վերաբերյալ և ներառում է հասարակական տարբեր գիտությունների հիմունքներ: Իսկ հասարակությունը և հասարակական կյանքը կառուցվում է մարդու միջոցով և մարդու կողմից: Հասարակությունը կազմված է մարդկային բազմապիսի մեծ և փոքր խմբերից, դրանց փոխազդեցության, փոխներգործության և փոխկապակցվածության ձևերից և բնույթից, դրանց արտաքին և ներքին առանձնահատկություններից և դրսևորումներից: Այսինքն հասարակությունը մարդկանց կոլլեկտիվ կյանքի օրինաչափությունների ամբողջությունն է: Եվ

այն ամենը ինչ թվարկեցինք համարվում են սոցիալ-հոգեբանական կատեգորիաներ (հատկապես, եթե դիտարկում ենք ներքին բովանդակային առումով), որոնց հասկացումը և մեկնաբանությունը, ըստ մեզ, անհնար է առանց հոգեբանության տարբեր բնագավառների, որոնք նկարագրում են մարդու սոցիալ-հասարակական կյանքի, ներքին և արտաքին առանձնահատկություններն ու օրինաչափությունները: Ինչպես նաև հասարակության յուրաքանչյուր ոլորտ ապահովում է հասարակության անդամների՝ մարդու, որոշակի պահանջմունքի բավարարումը կամ բավարարման հնարավորությունը, որը կախված մարդու պոտենցիալից՝ դրա բացահայտման, ձևավորման և զարգացման մեխանիզմներից: Այսինքն հասարակության և հասարակական կյանքի ձևավորման և զարգացման հիմքերն ու օրինաչափությունները հասկանալու համար անհրաժեշտ են սոցիալ-հոգեբանական մեկնաբանություններ: Ինչը նշանակում է, որ սոցիալ-հոգեբանական գիտելիքները պետք է առաջնային տեղ գրավեն հասարակագիտության, թե՛ մասնագետների պատրաստման, և թե՛ հանրակրթական դասագրերի կազմման հարցում:

Ինչ վերաբերվում է հասարակագիտության մյուս բաժիններին (տնտեսագիտություն, իրավագիտություն, սոցիոլոգիա, քաղաքագիտություն), որոնք նկարագրում են համապատասխան ոլորտի երևույթների արտաքին կողմերը, այնուամենայնիվ, պետք է նշենք, որ առավել խորը պատկերացումը յուրաքանչյուր առարկայի և երևույթի հասկացման համար հնարավոր է միայն դրա ներքին օրինաչափությունների տեսանելիության պայմաններում, ինչին կարող են նպաստել միայն հոգեբանական գիտելիքների ներառումը հիմնական հասարակական երևույթների ներկայացման և մեկնաբանության համար:

ПРЕПОДАВАНИЯ ПСИХОЛОГИИ В ПРЕДЕЛАХ ОБЩЕСТВОЗНАНИЯ

В данной статье представлены те проблемы современного общества, которые предполагают более широкое изучение и применение психологических знаний в пределах учебного предмета "Обществознания,,. Представлены значения этих знаний в различных областях индивидуальной и общественной жизнедеятельности.

TEACHING OF PSYCHOLOGY WITHIN THE SOCIAL STUDIES

This article presented the problems of modern society, which suggest a broader study and application of psychological knowledge within the limits of the subject "Social Studies,,. Representation of the value of knowledge in various areas of public and individual life.

**ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ ՌԻՍՈՒՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ
ՇԱՀԻՆՅԱՆ ԱՇՈՏ ԳՐԻԳՈՐԻ²⁴**

Բանալի բառեր՝ Հասարակագիտություն առարկա, դասավանդում, ուսուցում, սոցիալականացում, քաղաքացի, կրթության բովանդակություն, անձ, կրթության ոլորտի քաղաքականություն, ուսուցում և դաստիարակություն, հոգեբանական մեխանիզմ:

Հայտնի է, որ երեխայի սոցիալականացման գործընթացում նրա անձի զարգացումը տեղի է ունենում առավելապես ուսումնառության շնորհիվ: Այն նաև պայմանավորված է նրա ընդհանուր զարգացման, հոգեկանի անհատական առանձնահատկություններով /հատկապես, իր ներունակ հնարավորությունները իրացնելու անձի միտումներով/, համապատասխան սոցիալ-պատմական և մշակութային պայմաններով: Սովորողներին փոխանցվում է տեղեկատվություն /գիտելիքներ/, որոնց հիման վրա ձևավորվում են կարողություններ, հմտություններ: Գիտելիքները կարելի է ստանալ որևէ աղբյուրից, ինչ-որ մեկից: Իրականում դրանք պետք է ստացվեն իր՝ սովորողի հոգեկան ակտիվության պարագայում: Եթե չկա այդպիսի դեմ-հանդիման ակտիվություն, ապա ոչ մի գիտելիք, առավել ևս՝ կարողություն, հմտություն սովորողի մոտ չեն ձևավորվի: Ուսուցումը երկկողմ գործընթաց է, այն անպայմանորեն ենթադրում է ուսուցչի և սովորողների փոխազդեցություն, որն ընթանում է վերջիններիս փոխազդեցության և ակտիվության պայմաններում: Դիդակտիկայում, այսպես կոչված, դասական

²⁴ ԿԱԻ Արագածոտնի մասնաճյուղի գլխավոր մասնագետ:

և հետդասական հարացույցերում ուսուցումն ու աշակերտի անձի զարգացումն ու ձևավորումը դիտվում են միմյանցով պայմանավորված միասնական գործընթաց: Սակայն հետդասական կամ նոր մանկավարժությունը իր պրակտիկ և տեսական դատողություններում կարևորում է անձի ձևավորման, նրա զարգացման և ուսուցման փոխհարաբերություններում ուսուցման առաջընթացիկ դերը, որպես զարգացնող ուսուցում: Ակնհայտ է այն փաստը, որ այս սկզբունքը աշակերտակենտրոն կրթության էական կողմերից մեկն է և արտահայտում է ժամանակակից ուսուցման և կրթության պահանջները: Այս գաղափարներին այս կամ այն ձևով անդրադարձել են Հ.Պեստալոցին, Ա.Դիստերվեգը, Կ.Ուշինսկին, Լ.Վիգոտսկին, Վ.Դավիդովը և ուրիշներ: Սա առավել ևս վերաբերվում է հասարակագիտություն առարկային, քանի որ “այն հիմնական առարկան է, որ ձևավորում է մարդու աշխարհայացքը, մտածելակերպը /մենթալիտետ/, արժեքային համակարգը, ինչպես նաև վերաբերմունքը իր և այլոց հանդեպ”:²⁵ Հասարակագիտություն առարկայի առանձնահատուկ կարևորությունը ընդգծված է նաև պետական կրթակարգում: Ընդ որում ներառված է և միջնակարգ հանրակրթական դպրոցի նպատակներում,²⁶ և միջնակարգ հանրակրթական դպրոցի շրջանավարտի ներկայացվող պահանջներում:²⁷

Եվ, այսպես, այն բովանդակում է. “ակտիվ աշխարհայացք, ինքնուրույն մտածելակերպ”, “պետության և հասարակության լիիրավ մասնիկ” դառնալու կարողություններ, “հասարակական իրադրությունների վրա ազդելու գիտելիքներ

²⁵ Հասարակագիտություն, Հանրակրթական ավագ դպրոցի չափորոշիչներ և ծրագրեր, Երևան, 2009, էջ 6:

²⁶ Հանրակրթության պետական կրթակարգ, Երևան, 2004, էջ 13-16:

²⁷ Նույն տեղը, էջ 16-18:

ու կարողություններ” և այլն: Արդյունքում, դպրոցը, ըստ էության, հասարակական պատվեր կատարողից պետք է “վերաճի հասարակական հարաբերությունների կառուցման տարածքի, որտեղ կերտվում է ժողովրդավարական երկրի քաղաքացին”:²⁸

Նմանատիպ խնդիրներ են տեսնում հասարակագիտության ուսուցման ընթացքում նաև արևմտյան ու ամերիկյան հետազոտողները՝ Բարզը, Հելենը, Դինեսոնը, Լաֆլինը, Հարթունյանը և ուրիշներ:²⁹ Այսպես, ըստ Լաֆլինի և Հարթունյանի, հասարակագիտության ուսուցումը պետք է խրախուսի և ձևավորի հետևյալը. “իրազեկված ժողովրդավար քաղաքացու կերպարի ձևավորում”, որն ընդունակ է ուսումնասիրել, վերլուծել, հասկանալ և ստեղծել նոր գաղափարներ:⁵

Այսպիսով, հասարակագիտություն հանրակրթական առարկայի բովանդակությունը կենտրոնանում է ակտիվ քաղաքացու ձևավորման խնդիրների շուրջ՝ աշխարհայացք, մտածողություն, դիրքորոշում, արժեքային համակարգ, համապատասխան վարքագիծ և այլն: Իրենց բնույթով այս խնդիրները ներառում են մարդու, անձի հոգևոր-գործառական բազմաշերտ կառուցվածքի ամբողջ հարստությունը. ընդունակությունները, բնավորությունը, անձի ուղղվածությունը, սոցիալականացվածությունը, մտավոր-կամային որակները, իրավա-բարոյական հասունությունը քաղաքացիականությունը և այլն:

Կրթական համակարգը ևս ներառված է արդի աշխարհն ընդգրկած գործընթացներում. գլոբալացում, էկոլոգիական սպառնալիքներ, հումանիտար ճգնաժամ, տեղեկատվության

²⁸ Հասարակագիտության ուսուցման արդի հիմնահարցեր, Երևան, 2005:

²⁹ Նույն տեղը, էջ 33:

աննախադեպ աճ, գիտության դերի բարձրացում հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, հասարակական զարգացման մեջ անորոշության տարրի մեծացում և այլն: Բնականաբար, այս ամենը բերում են լուրջ փոփոխություններ կրթական համակարգում:

Հարմարեցում առկա պայմաններին, թե ապահովել կրթության, ուսուցման առաջընթացիկ զարգացում: Այս և նմանատիպ հիմնահարցեր կանգնած են ցանկացած պետության և հասարակության առջև: Անկախ այս իրողություններից, հասարակագիտության ներսում /և տեսության մեջ, և պրակտիկայում/ տեղի են ունենում գիտական ծրագրերի և հարացույցների վերադասավորումներ և փոփոխություններ: Հասարակագիտության, այսպես կոչված, դասական պատկերացումները /Միլլ, Սմիթ, Թոքվիլ, Ալմոնդ և ուրիշներ/ ժողովրդավարությունը

ներկայացնում էին արևմտյան /անգլո-ամերիկյան և եվրոպական-մայրցամաքային/ տարբերակով: 19-20-րդ դարերի հասարակական զարգացումները եկան հավաստելու, որ գլխավորը ժողովրդավարության գործում ոչ թե նրա առաջադիմականության հիմնավորումն ու ապացուցումն է, այլ նրա ամրապնդումը, մտահոգությունը նրա “փխրունության” մասին /Պոպպեր/:

Ժողովրդավարության ներկա իրավիճակը /նրա “փխրունությունը” ամրապնդման կարիքը և այլն/ ինքնին փոփոխություններ է ենթադրում նրա մասին պատկերացումներում, ստեղծում գիտելիքների նոր համակարգի պահանջ, ժամանակի սոցիալական իրողությունները կրող քաղաքացու աշխարհայացքի, կարողությունների և հմտությունների ճշգրտում: Դա նաև սոցիալական, քաղաքական, բարոյական նոր կերպարի

ձևավորում է, արժեքային նոր համակարգ: Ի՞նչ էր տեղի ունեցել: Քարոզվող արևմտյան ժողովրդավարական մոդելը, որը դիտվում էր քաղաքական միակ հնարավոր ձևը, “չաշխատեց” ոչ միայն եվրոպական-մայրցամաքային երկրների զգալի մասում, այլև մնացած աշխարհում: Առաջացավ կասկածանք ժողովրդավարական քաղաքական կարգի, նրա արժեքային համակարգի նկատմամբ: Ըստ այդ համոզման, տարասեռ հասարակություններում և երկրներում անհնար է ժողովրդավարական կառավարում, նրանց պետք են ոչ ժողովրդավարական կարգեր /Միլ, Սմիթ և ուրիշներ/:

Ինչ խոսք, երկրների ջախջախիչ մեծամասնությունը խայտաբղետ կազմ ունեն, պատմական բարդ անցյալ, չլուծված հիմնահարցեր, էթնիկական, կրոնական, լեզվական, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և այլն:

Երկրորդ աշխարհամարտից հետո ժողովրդավարությունը աշխարհում դարձավ համընդհանուր կառավարման ձև, տիրապետող մտածողություն և կողմնորոշող արժեքային համակարգ: Բացի ծավալային փոփոխություններից, այն կրեց նաև կառուցվածքային և որակական զարգացումներ: Այսպես, քաղաքական ժողովրդավարությունը “ընդլայնվեց”, այն դարձավ սոցիալական, ապա իրավական, իսկ առանձին երկրներում փորձ է արվում /հատկապես Ռուսաստանում/ մի նոր որակական երանգ հաղորդել ժողովրդավարական գործող համակարգին՝ բարոյական: Այնուամենայնիվ, դա չհաղթահարեց այդ երկրների ներքին առկա և թաքուն հակամարտությունները, չլուծեց կուտակված հիմնահարցերը: Խնդիրների այս բարդությունը ներառում է նաև կրթության ոլորտը: Իհարկե, դա առաջին հերթին վերաբերում է կրթական համակարգի ղեկավարմանն ու կառավարմանը որպես

հասարակագիտական պրոբլեմի, ապա հասարակագիտությանը որպես գիտության կամ գիտությունների համակարգի:

Այս ամենից ածանցվում է հասարակագիտություն առարկայի համալիր, որակական փոփոխության անհրաժեշտությունը: Սակայն գործող հասարակագիտական հարացույցի և քաղաքական մշակույթի սահմաններում /արևմտյան, ավանդական, ամբողջատիրական/ փոփոխությունների շեշտը դրվեց ուսուցման մեթոդական և տեխնոլոգիական կողմի վրա: Իրենց հերթին, այդ փոփոխությունները սպասարկում էին ձախողված քաղաքական-հասարակագիտական ծրագրերին ու այլընտրանք չընդունող հասարակական-պետական պատվերներին: Այսպես ձևավորվում էին պետական ստանդարտներով քաղաքացիները՝ նորագույն պատմության յանիչներներ, խիմերներ /Գումիլև/, մանկություններ /Այթմատով/, որոնք չունեն անցյալ և ներկա, այլ դաստիարակված և միտված են դեպի կեղծ ու աղավաղված գաղափարներն ու իդեալները: Ինչ խոսք, իսկական ժողովրդավարության պայմաններում այդ առասպելներն աստիճանաբար անհետանալու են:

Այսպես, պատմական սոսկ հիշողություն են դարձել խորհրդային ժողովուրդ և խորհրդային մարդ հասկացությունները: Նմանատիպ գործընթաց սկսեց Թուրքիայում Մուստաֆա Քեմալը, որը սրբագրեց օսմանյան ողջ պատմությունը: Այն ներկայացվում է միայն որպես “ձևավորված” “թուրք” ժողովրդի պատմություն իր հավելյալ “լրացումներով”: “Մոմ վառողներ” էթնո-կրոնական միավորը /պարադոքս – 1913թ. մոտ մի քանի հարյուր հազար, իսկ այժմ հաշվվում է 10-ից 15 միլիոն, այսինքն աճը կազմել է մոտավորապես 30-ից 50 անգամ, նույն ժամանակահատվածում Թուրքիայում բնակչությունն աճել է 5-6 անգամ/ հայտարարվեցին “թուրքեր”: Նույն կերպ սկսեցին վերաբերվել նաև մյուս այլ էթնո-կրոնական

միավորներին: Սակայն, նույն համընդհանուր “թուրքացման” տարիներին բնակչության զգալի հատվածներ մերժում էին իրենց պարտադրված թուրքական հասարակագիտական-քաղաքական մշակույթը, դպրոցական պատմա-հասարակագիտական գիտելիքներն ու արժեքային համակարգը:

Այսպես, ըստ ռուս հետազոտող Ս. Լուրյեի, “քեմալական հեղափոխությունից հետո էլ “թուրք” գյուղացին ապրում էր իրեն նույնացնելով իսլամի և օսմանյան պետության հետ Պատմաբանի և հասարակագետի համար դժվար բացատրելի... մասսան մերժում էր քեմալզմը, բայց և չէր դժգոհում...”³⁰ Թուրք անվանի գրող Յ.Կադրին իր “Օտարը” վեպում նախկին սպա Ջամիլի խոսքով հաստատում է, որ անատոլիական գյուղերում բնակիչները “չունեն ազգային զգացմունքներ, նրանք ասում են, մենք թուրքեր չենք, այլ մուսուլմաններ ենք”³¹: Երկրում ազգային գաղափարներ քարոզելու համար ստեղծված համատարած “թուրքական օջախները” վերածվեցին ավանդական թեյարանների և սրճարանների՝ “մոռանալով” իրենց պետական-քաղաքական պատվերը: Նմանատիպ երևույթներ ավել կամ պակաս քաղաքական, էթնո-սոցիալական, մշակութային և այլ երանգավորումներով, բացահայտ առճակատումներով դրսևորվեցին շատ ու շատ երկրներում:

Բոլորի համար պարզ էր. հասարակագիտական եղած հարացույցը չի բացատրում առկա գործընթացները, իսկ դպրոցական հասարակագիտական առարկան իր ծրագրերով դարձել էր անհետաքրքիր և ծանծրալի, բովանդակությամբ՝ անծի զարգացումը կաշկանդող: Երկրների զգալի մասում, սպասարկելով ավտորիտար և ամբողջատիրական կարգերին,

³⁰ <http://www.gumer.info/Лырье.С.В. Историческая этнология>.

³¹ Նույն տեղը:

հասարակագիտություն առարկան շրջանցում էր այդ երկրներն ընդգրկած հիմնախնդիրները: Իսկ դրանք խորքային սոցիալ-տնտեսական, ազգային, էթնիկական, մշակութային, կրոնական, տերիտորիալ-տեղական և այլ հարցեր են: Դպրոցն ավարտած, հասարակագիտության ֆորմալ դասընթացը յուրացրած քաղաքացիներն անակնկալի են գալիս “բացահայտվող” երևույթներին:

Ինչպես նկատեցինք վերևում. “թուրք” հասարակության և հասարակագետ հետազոտողների համար անհասկանալի է, թե ինչու հասարակ ժողովուրդը չի ընդունում “թուրքական” ազգայնական մտածողությունն ու չի կիսում “թուրք” լինելու հպարտությունը: Իհարկե, կա հասարակական-պետական պատվեր, սակայն գոյություն ունի նաև օբյեկտիվ իրականություն, որն անտեսել երկար ժամանակով հնարավոր չէ: Պատմա-հասարակագիտական լայնածավալ և խորը ուսումնասիրությունները, այդ թվում նաև հասարակագիտություն առարկայի ուսուցման և դասավանդման հարցերի հետ կապված քննարկումները ուրվագծեցին հասարակագիտական նոր հարացույցի ուղղությունները: 20-րդ դարի 60-70-ական թվականներին ձևավորվեց, այսպես կոչված, “համագործակցային ժողովրդավարություն” տեսությունը /Լեյպհարդ, Լեմբրուխ, Լորվին, Շտայներ և ուրիշներ/³²

Կրթության ոլորտ մտան համագործակցային ուսուցում, աշակերտակենտրոն մոտեցում, ինտերակտիվ, անձը զարգացնող և այլ տեխնոլոգիաներ ու մեթոդներ:³³ Դպրոցական հասարակագիտական առարկան թարմացվեց, ընդգրկվեցին նոր թեմաներ, գաղափարներ: Որպես ինտեգրված առարկա

³² <http://www.liphartbook.pdf> A.Lijphart, Patterns of Democracy.

³³ Վ.Պուրսկյուրու, Համագործակցային ուսուցում, 2006, Երևան: Կառուցողական կրթության հիմունքները և մեթոդները, 2005, Երևան, և այլն:

այն ներառեց հասարակագիտական մի շարք գիտությունների հիմունքներ, իրավունք, փիլիսոփայություն, քաղաքագիտություն, տնտեսագիտություն, գեղագիտություն, հոգեբանություն, բարոյագիտություն: “Անհասկանալի” է միայն, թե ինչու այս ցուցակում բացակայում է հասարակագիտության բուն միջուկը՝ սոցիոլոգիան:

Իհարկե, սոցիոլոգիական մի քանի թեմատիկ հարցեր այս կամ այն ձևով առկա են դասընթացում: Հատկապես, լավ են ներկայացված պետությունն ու նրա հատկանիշները, ընտանիքը և ամուսնություն թեման, շեղված վարքագծեր բաժնից որոշ հարցեր: Սակայն, մեր կարծիքով, այդ փոքր ընդգծումները չեն ապահովում հասարակության վերաբերյալ քիչ թե շատ ամբողջական, լիարժեք պատկերացումներ: Ավելին, չի ապահովվում և իրականացվում սոցիալական գիտելիքի առանձնահատուկ մարդասիրական, ճանաչողական, կանխատեսող և այլ ֆունկցիաները:³⁴

Մեր կարծիքով, չունենալով հասարակության վերաբերյալ հստակ, կոնկրետ գիտելիքներ, կարողություններ և հատկապես սոցիալական տարածության վերաբերյալ դասակարգեր, խմբեր, ինստիտուտներ, կարգավիճակներ և այլն, աշակերտը չի կարող գործնական բովանդակություն տեսնել այնպիսի պահանջվող, արդիական գաղափարների, արժեքների, կարողությունների ծավալի մեջ, ինչպիսիք են. ժողովրդավարություն, քաղաքացիականություն, հանդուրժողականություն, արդարամտություն և այլն:³⁵ Իսկ դրանք, եթե ճիշտ գնահատենք, կազմում են շրջանավարտի աշխարհայացքի, մտածողության հենքը: Ավելին, դրանք իրենց

³⁴ Ա. Կրավչենկո, Սոցիոլոգիա, 2004, Երևան, էջ 7: А.Радугин, Социология, 1997, М., стр. 17 և այլն:

³⁵ Հանրակրթության Պետական Կրթակարգ, 2004, Երևան, էջ.27-32:

բովանդակության կարևորության շնոհիվ դարձել են “պետության երաշխավորված սկզբունքներ”, որոնք պետք է և “ապահովվեն” իմպերատիվ սկզբունքով:³⁶

Այսպիսով, այս փոքր դիտարկումով անգամ նկատելի է հասարակագիտության դպրոցական ծրագրի և չափորոշիչների “սոցիալականացման” անհրաժեշտությունը, նրանց բովանդակային բաղադրիչները սոցիալական գիտելիքներով, կարողություններով, արժեքներով թարմացնելու, “իրական շունչ” հաղորդելու պահանջը: Ընդ որում, հասարակագիտության ծրագրերի նման վիճակը համընդհանուր թերություն է: Իրենց ժողովրդավարական համարող շատ պետություններ /իրականում ավտորիտար և ամբողջատիրական/ գիտակցաբար անտեսում են սոցիալական ոլորտի իրողությունները: Դա արվում է որպեսզի չնկատվեն հասունացած սոցիալ-տնտեսական, էթնիկական, ազգային, մշակութային և այլ հիմնախնդիրները կամ սահուն ձևով անտեսվեն ու “լռեցվեն” այդ հարցերը: Դա առկա է ոչ միայն մայրցամաքային Եվրոպայում, այլև Ասիայի, Աֆրիկայի և Լատ. Ամերիկայի երկրներում:

Հասարակագիտության “սոցիալականացումը” նշանակում է ոչ միայն ծրագրերի ու չափորոշիչների ծավալի և բովանդակության որակական փոփոխություններ, այլև նոր մոտեցումներ, մանկավարժական տեխնոլոգիաների նոր վերադասավորումներ, մեթոդների նկատմամբ ինքնուրույն և ստեղծագործական վերաբերմունք: Ավելի պարզ, սոցիալական իրողությունների /սոցիալական տարածությունը, նրա չափումների հասկացումը/ հետ առնչվելը, նրանց յուրացման համապատասխան կարողությունների, հմտությունների և արժեքների ձևավորումը պահանջում է աշակերտների համար

³⁶ Կրթության մասին ՀՀ օրենսդրություն, “Հանրակրթության մասին” ՀՀ օրենքը, 2009, Եր., էջ 44:

նոր սոցիալական “խաղային” միջավայր և նոր “խաղային” գործիքներ:

Ինչ խոսք, եղած, օգտագործվող “խաղային” միջավայրը՝ դպրոցը, համայնքային կյանքի որոշ կողմերը, վիրտուալ մոդելավորումները, դասագիրքը և “խաղային” գործիքները՝ մշակույթի փոխանցումը, հասարակական հետազոտությունները, հայտնաբերումը, հարցակենտրոն ուսուցումը և այլն կպահպանեն ուսուցման գործում իրենց կարգավիճակը: Սակայն հասարակագիտության ենթադրվող “սոցիալականացված” ծրագիրը, մեր կարծիքով, պահանջում է շատ ավելին: Ապագա ձևավորվող “համագործակցային հասարակությունը” /Լեյպհարդ/ ևս ենթադրում է ուսուցման գործընթացում սոցիալական նոր իրողությունների ներգրավում: Դրանք տվյալ երկրների, հասարակությունների սոցիալական սեզմենտներն են, որոնք ոչ միայն սոցիալ-քաղաքական գործընթացի օբյեկտներ են, այլև ակտիվ սուբյեկտներ: Այդ միավորներն են. ազգային-էթնիկական խմբերը, կրոնական համայնքները, լեզվա-մշակութային հատվածները, աշխարհագրական-տեղական առանձնահատուկ բնակավայրերը և այլն: Որոշ երկրներում կիրառված /օրինակ, Ռուսական, Ավստրո-Հունգարական, Օսմանյան կայսրություններում/ կամ կիրառվող արտատերիտորիալ լեզվա-կրոնական, մշակութային ինքնավարությունը անցնում է կամ անցնելու է նաև կրթության ոլորտով /Բաուեր/:

Իրողություն է դառնում հասարակագիտության “սոցիալականացում” սոցիալական “նոր” գործիքներով՝ “կոլեկտիվ իրավունքներով” օժտված հասարակական կազմակերպությունների ներգրավումը ուսուցման գործընթացում և այլն: Այսպիսով, իր էությանը

համապատասխան հասարակագիտությունը պետք է ներառի կյանքի իրական ընթացքը և միտումները, հետևաբար, ուսուցման նոր տարածք, ուսուցման նոր մոտեցումներ:

РЕЗЮМЕ

О ВОПРОСЕ ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЯ

Исходя из специфичности обучения предмета обществоведения /знания, способности, навыки, ценности, социализация и др./ в статье сделана попытка обосновать:

1. Вопрос об особенных формах новой роли обществоведения и его обучения в осуществлении, вошедших в повестку наших дней, обстоятельств “кооперативного общества”, “совместной демократии”.

2. Важность включения некоторых знаний, способностей, ценностей из социологии в программу и критерии обществоведения.

3. Вопрос определенных изменений в подходах, методах обучения обществоведения, в том смысле, чтобы в процессе обучения участвовало более широкое социальное поле /коллективная часть общества, общественные организации/.

SUMMARY

ON THE PROBLEM OF THE TEACHING PECULIARITY OF THE SOCIAL SCIENCE SUBJECT

On the basis of specificity of teaching of the social science subject /knowledge, abilities, skills, values, socialization, etc./ in the paper it has been attempted to reason the following:

1. The issue of peculiar forms of new role of the social science as well as of its teaching in establishment of circumstances, entered to our agenda, such as “cooperative society”, “collaborative democracy”.
2. The importance of including of some knowledge, abilities, values from sociology into the program and criteria of the social science.
3. The problem of certain changes in approaches, methods of the social science teaching, with the meaning that a social wider field /collective parts of society, social organizations/ should be included in the teaching process.

**ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ՈԼՈՐՏԸ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ**

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ ՆՈՐԻԿԻ³⁷

ՀՈՎԱԿԻՄՅԱՆ ԳԱԳԻԿ ԱՆՈՒՇԱՎԱՆԻ³⁸

Բանալի բառեր՝ ժողովրդավարություն, կառավարում, ժողովրդական ժողով, քաղաքացիական հասարակություն, հավասարություն, կենսակերպ, մարդու իրավունքներ, ժողովրդավարության հենասյուներ, ընտրություններ:

Հումանիտար գիտությունների դասավանդման բնագավառը որքան տարբեր, նույնքան նմանության եզրեր ունեցող ոլորտ է: Հատկապես միջնակարգ կրթական հաստատություններում դասավանդելիս վերոհիշյալ միտքը դառնում է ակնհայտ և հասկանալի: Հասարակագիտություն առարկան դպրոցում դասավանդվում է ութերորդ դասարանից, այսինքն՝ այն տարիքից, երբ արդեն 5-6 տարի ուսումնասիրվում են հայոց լեզու և գրականություն, ինչպես նաև պատմություն առարկաները:

Արդեն դեռահաս դարձած երեխան, որոշ չափով պատրաստ և տեղեկացված, ոտք է դնում հասարակագիտություն նոր առարկայի բնագավառ, որտեղ սկսում է ուսումնասիրել այդ առարկաներից ածանցյալ կամ դրանց հետ որոշակի առնչություններ ունեցող թեմաներ: Ի՞նչ է տեղի ունենում: Տեղի է ունենում այն, որ երեխան նախ իրեն,

³⁷ Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, հասարակագիտության ուսուցչուհի, հայոց լեզվի դասախոս, Երևանի Ան. Շիրակացու անվան ճեմարան, Հայաստանում ֆրանսիական համալսարան:

³⁸ Պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, պատմության ուսուցիչ, հասարակագիտության և պատմության դասախոս, Երևանի Ան. Շիրակացու անվան ճեմարան, Հայաստանում ֆրանսիական համալսարան:

հետո ուսուցչին սկսում է հարցեր տալ, թե արդյոք այդ թեմաները արդեն չեն ուսումնասիրվել պատմության դասերին, արդյոք անհրաժեշտություն կա վերադառնալու նույն հարցերին և նորից անցնելու նույն նյութը:

Առաջին հայացքից այս հարցադրումը կարող է արդարացի լինել, սակայն միայն առաջին հայացքից: Չէ՞ որ հատկապես հասարակագիտության գերիշխող թեմաներից մեկը՝ ժողովրդավարությունը, այսպես թե այնպես քննարկվում, արծածարվում է, օրինակ, Հին աշխարհի պատմության դասընթացում, և այստեղ նույն թեմային երկրորդ, երրորդ անգամ անդրադառնալու մտավախություն կա: Սակայն հաշվի առնելով աշակերտների տարիքային հանգամանքը՝ ներկայացված թեմաները տարբեր դասարաններում ունեն բարդության համապատասխան աստիճան և յուրացման տարբեր մակարդակ:

Ինչևէ: Մենք շատ լավ ենք հասկանում, որ կրկնությունը գիտության մայրն է, և դասագրքերի հեղինակները այս հանգամանքը պետք է հաշվի առնեն. առավել մակերեսային կամ խորացված ներկայացնելուց առաջ նրանք պետք է շեշտը դնեն նյութի հետաքրքիր լինելու կարևորության վրա, հակառակ դեպքում այն կարող է անպետք թվալ երեխային: Այդ է պատճառը, որ երբ ուսուցիչը ձեռնամուխ է լինում ժողովրդավարության պես կարևոր թեմայի դասավանդմանը, նախևառաջ թե՛ իր, թե՛ աշակերտի համար մի պարզ ճշմարտություն պետք է բացահայտի:

Հասարակագիտության դասընթացը նախևառաջ հենված է գործնական գիտելիքների և կարողությունների ձևավորման վրա, այնինչ պատմությունը առավելապես տեսական նյութ պարունակող առարկա է: Սա առաջին և ականհայտ տարբերությունն է: Միևնույն ժամանակ այստեղ

օգնության է հասնում մյուս կարևոր կողմը. այն թեմաները, որոնք տեսականորեն արդեն դասավանդվել են պատմության դասաժամերին, հասարակագիտության ժամին եզակի հնարավորություն են ստանում ուսումնասիրվելու գործնական ճանապարհով:

Եթե պատմության ժամերին արդեն սահմանվել է՝ ինչ է ժողովրդավարությունը, երբ է այն առաջին անգամ պատմության մեջ որպես իշխանության ձև առաջ եկել, ովքեր են եղել հիմնադիրները, ինչ դրսևորումներ է այն ունեցել, ապա ութերորդ դասարանում ուսուցիչը այսօրվա օրինակների վրա փորձում է բացատրել, որ այն, ինչ տեսականորեն աշակերտն արդեն գիտի, փորձի փնտրել իր շրջապատում, դրանում համոզվել և կիրառել առօրյայում: Չէ՞ որ ժողովրդավարությունը, ինչպես և սովորեցվում է աշակերտին, նախևառաջ մտածելակերպ և գործելակերպ է, մեկ բառով՝ կենսակերպ:³⁹ Փորձենք այս միտքը հիմնավորել պատմական և առօրեական օրինակներով: Այսպես՝ Աթենական ժողովրդավարության դարաշրջանում ղեկավարությունը պարբերաբար ենթարկվում էր քննադատության թատերական ներկայացումների ժամանակ, որն էլ ամրապնդում էր ժողովրդավարության հիմքերը:

Ականավոր պետական գործիչ Պերիկլեսը սիրում էր կրկնել, որ այնուամենայնիվ, իրեն կներեն, քանզի որպես ժողովրդավար ղեկավար՝ նա ընդունում էր քննադատությունը, և դա օգնում էր ավելի մեծ պատասխանատվությամբ իրականացնելու ժողովրդի կողմից իրեն վստահված ղեկավարումը:

³⁹ Braverman, Mara, ..et. al, Foundations of Democracy, Center for Civic Education, 2005, p. 15-18:

Ժողովրդավարության հենասյուներից է պետական մարմինների ընտրովիությունը, մեկ անգամ ևս անդրադարձ կատարենք պատմությանը: Դեռևս Հին Աթենքում պետության իշխանությունները ընտրվում էին ժողովրդական ժողովի կողմից, ժողովին կարող էին մասնակցել և ընտրելու իրավունք ունեին Աթենքի արական սեռի չափահաս քաղաքացիները:⁴⁰

Եթե ուսուցիչը անդրադարձ կատարի մեր օրերին, ապա աշակերտներն առանց դժվարության կասեն, որ թերևս ժողովրդավարության ամենատարածված և ամենակարևոր ինստիտուտներից մեկը՝ իշխանական մարմինների՝ ընտրության ճանապարհով ձևավորվելը, ամենակայացած ինստիտուտներից մեկն է մեր օրերում:

Անցնենք հաջորդ հենասյունին՝ օրենքի գերակայությանը: Այո՛, դա գործում էր ժողովրդավարական առաջին պետություններում, այն կա նաև այսօր: Սակայն ութերորդ դասարանի աշակերտը դժվար թե կարողանա հստակորեն պատկերացնել, թե ինչպես է այս կարևորագույն կետը գործում իրական կյանքում, հատկապես ժողովրդավարության տեսակետից դեռևս չկայացած երկրներում, որոնք, պատմական զարգացման առանձնահատկություններից ելնելով, այդ ավանդույթը չեն ունեցել: Դրա վառ օրինակը հետխորհրդային հանրապետություններից շատերն են, մասնավորապես՝ Հայաստանը:

Իհարկե, երեխաները հասարակագիտության ժամերին ուսումնասիրում են, օրինակ, մեծ իրավապաշտպան Մարթին Լյութեր Քինգի գործունեությունը և հստակորեն կարող են ասել, որ նա պայքարում էր անարդար օրենքների դեմ՝ ոչ թե

⁴⁰ Ստեփանյան Ս., Ավետիսյան Հ., Քոսյան Ա., Համաշխարհային պատմություն, Հին աշխարհ, 6, Դասագիրք 12-ամյա հանրակրթական դպրոցի համար, Երևան-2007, «Զանգակ-97», էջ 110-111:

հանցագործություններ կատարելով կամ արհամարհելով այդ օրենքները, այլ դրանք հրապարակավ խախտելով և պատրաստ լինելով պատժվելու իր կատարած խախտումների համար, որպեսզի իշխանություններին և իր հետևորդներին ցույց տա դրանց անարդարացի և հակասահմանադրական լինելը: ⁴¹ Բացեիբաց գործելը, իշխանություններին իրենց կատարած սխալները ցույց տալը ևս ժողովրդավարության դրսևորումներից է:

Մեր իրականության մեջ աշակերտները պետական-հասարակական գործիչների կողմից նմանատիպ քայլերի մասին տեղեկություններ դժվարությամբ կգտնեն, սակայն նրանք կարող են նշել և հաճախ էլ մատնանշում են, որ ժողովուրդը հակասահամանադրական օրենքների դեմ կարող է պայքարել՝ սեփական ծայնը բարձրացնելով հանրահավաքների, միտինգների և երթերի ժամանակ: Վերջին տարիներին Երևանում կատարված դեպքերը գոնե դրա վառ ապացույցն են:

Անդրադարձ կատարելով գրականությանը՝ հարկ է նշել, որ ժողովրդավարության դրսևորման, մասնավորապես մարդու իրավունքների պաշտպանության կամ դրանց խախտումների, ինչպես նաև ժողովրդավարության գերագույն դրսևորման, այն է՝ քաղաքացիական հասարակության կառուցման վերաբերյալ գրական ստեղծագործությունների անդրադարձները, մեղմ ասած, շատ են: Բազմաթիվ են այն ստեղծագործությունները, որոնցում շատ են մարդու իրավունքների խախտման օրինակները, երեխաները մանկուց ծանոթանում, դպրոցական առաջին նստարանից

⁴¹ Գյուլբուդաղյան Ա., Հարությունյան Կ., Թովմայան Տ., Հասարակագիտություն, ր-րդ դասարան, Դասագիրք հանրակրթական հիմնական դպրոցի համար, «Երևան-2013, «Զանգակ-97», էջ 71:

ուսումնասիրում են դրանք՝ գալով որոշակի եզրակացությունների, ուսուցչի օգնությամբ նրանք անդրադառնում են նաև գրողների կենսագրությանը՝ այնտեղ գտնելով մարդու իրավունքների խախտման բազմաթիվ օրինակներ: Հետագայում, երբ սկսում են արդեն ուսումնասիրել մարդու իրավունքները, ապա անդրադարձ են կատարում այդ օրինակներին՝ ականայից ստեղծելով կամուրջ այդ երկու առարկաների միջև: Ժողովրդավարական և քաղաքացիական կրթությունը տարիքային սահմանափակում չի ճանաչում: Այն սոսկ դասավանդվող դասապրոցեսով սահմանափակվող և որոշակի թեմաներով դասապլանի վերաձված առարկա չէ: Ինչպես նշեցինք, այն դեռևս մանկուց երեխաների մեջ ներարկվող դաստիարակություն է, շարունակական գործընթաց, որը չպետք է ընդհատվի մարդու գիտակցական ողջ կյանքի ընթացքում: Հենց այս տեսանկյունից անժխտելի է գրականության և պատմության դերը երեխայի՝ որպես ապագա քաղաքացու կերտման ճանապարհին:

Քաղաքացիական հասարակություն կառուցելու փորձեր կան մեր հեքիաթներում, որոնք ստեղծվել կամ մշակվել են մեր սիրելի գրողների կողմից: Բոլորս գիտենք՝ որքան պարզ, մատչելի ու հասկանալի են Թումանյանի հեքիաթները, և որքան մեծ սիրով են երեխաները ընթերցում ու վերընթերցում դրանք՝ մեծ պաշար վերցնելով հետագա կյանքի համար Այո՛, դրանք որքան պարզ, նույնքան էլ հանճարեղ են, և երեխան ականայից բազմաթիվ հետաքրքիր դեպքերի և իրադարձությունների մասնակիցն է դառնում, դառնում է Նազար ու Ձախորդ Փանոս, սակայն երբ ընտրության առջև է կանգնում, թերևս նրանցից ոչ մեկը չի ցանկանում սուտասան, պարծենկոտ, խաբեբա կամ հիմար լինել այդ հերոսներից

շատերի նման: Երբեք վախկոտությունը, ստախոսությունը, ստորքարշությունը չպետք է ընդօրինակման առարկա դառնան, որքան էլ արդյունքում թագավոր դառնալու հեռանկար սպասվի:

Իսկ ահա «Ոսկի քաղաքը» հեքիաթում Թումանյանը պատկերում է իդեալական մի քաղաք՝ քաղաքացիական հասարակության և ժողովրդավարության կայացման մի նախատիպ-պետություն, որտեղ մարդիկ ուրախ են ու երջանիկ, և այդ երջանկության աղբյուրը արդար աշխատանքն ու օրենքի գերակայությունն է, իրավահավասարությունն ու հարգանքը միմյանց նկատմամբ:

Մեկ ուրիշ հեքիաթում՝ Ղ. Աղայանի «Անահիտում», ինչպես նաև Թումանյանի «Գիքորը» և Նար-Դոսի «Հոգուն վրա հասավ» պատմվածքներում այնպիսի կարևոր ու արդիական հարց է առաջ քաշվում, ինչպիսին մարդու շահագործումն է, հեռու չգնանք, այս երեք դեպքերում էլ մենք գործ ունենք 21-րդ դարի սպիտակ ստրկության՝ թրաֆիքիգի հետ, և երեխան, դեռ մանկուց առնչվելով նմանատիպ հարցերին, հասկանում է դրանց հակամարդկային և հակաօրինական բնույթը և մերժում դրանք:

Օրենքի գերակայության և համընդհանրության տեսակետից հատկանշական են նաև Թումանյանի բալլադներն ու լեգենդները, որտեղ գրողի կողմից մերժվում են այնպիսի արատավոր երևույթներ, ինչպիսիք են անպատասխանատվությունը, ստորաքարշությունը, կաշառակերությունը, կաշառվածությունը, որոնք հովանավորվում են բարձրաստիճան պաշտոնյաների կողմից, իսկ իրավահավասարության, կանանց իրավունքների ուսումնասիրման համար անգնահատելի նյութ են տալիս Նար-Դոսի, Գրիգոր Զոհրապի, Ստեփան Զորյանի, Ակսել Բակունցի պատմվածքներն ու նովելները:

Այսպիսով՝ եթե հասարակագիտություն դասավանդող ուսուցիչն իր օրինակները քաղի ոչ միայն իրական կյանքից, որն ինքնին շատ կարևոր է, այլ նաև հենվի գրական օրինակների վրա, դասն ակնհայտորեն կշահի, քանզի այդ բոլոր օրինակները ծանոթ կլինեն աշակերտին, և նա ակամայից պասիվ լսողից կվերածվի ակտիվ քննարկողի և նույնիսկ դասի ստեղծման մասը կկազմի: Ուսուցիչը դրանով կխթանի երեխայի երևակայությունը, պրպտելու ունակությունը, իր իմացածից, հիշողության մեջ ամբարվածից կփորձի վերհիշել այն ստեղծագործությունները, որոնք այս կամ այն չափով առնչվում են ուսումնասիրվող թեմային: Այսպիսով՝ նա կստանձնի ակտիվ դերակատարում և արդյունքում շատ ավելի արագ կընկալի դասանյութը:

Որպես ամփոփում՝ ևս մեկ անգամ անդրադարձ կատարենք ժողովրդավարության՝ որպես իրական օրինակների հիման վրա կառուցված գործնական գիտելիքների մի համակարգի նկարագրին, որը աշակերտին դարձնում է ժողովրդավարական երկրի ակտիվ կառուցող: Բերենք օրինակ՝ հանրային քաղաքականության վերաբերյալ դասընթացը առավել լավ պատկերացնելու համար աշակերտները գործնական աշխատանքի շրջանակներում կատարում են հանրային խնդրի բացահայտում՝ սոցիարցումների միջոցով վեր հանելով իրենց համայնքի առավել սուր, լուծման հրատապություն պահանջող խնդիրները: Այդ հարցումները կատարելիս երեխաները այլ կերպ են սկսում ընկալել իրենց դերը այդ խնդիրների վերհանման և լուծման ճանապարհին: Մեծանում է խնդրի լուծման համար երեխայի դերի կարևորությունը:

Եվ վերջում խոսենք քաղաքացիական հասարակության կայացման կարևոր կողմերից մեկի մասին, առանց որի դժվար

կլինի պատկերացնել ժողովրդավարության ոչ միայն դասական դոմին, այլ նաև կայացումը դպրոցում և պետությունում: Ինչպես արդարացիորեն գրում է Աբրահամ Լինքոլնը, ժողովրդավարությունը ժողովրդի իշխանությունն է, որն իրականացվում է ժողովրդի կողմից ժողովրդի համար (of the people, by the people, and for the people)⁴², և ինչպես ենթադրվում է, ժողովրդավարությունը հավասար պայմանների ապահովումն է հասարակության տարբեր շերտերի, տարբեր ունակություններ կամ հատուկ կարիքներ ունեցող մարդկանց համար:

Ժողովրդավարությունը ընտրյալների մենաշնորհը չէ, այն բոլորի իշխանությունն է: Քննարկենք նույն հանրակրթության ոլորտը և փորձենք այս դիտանկյունից ներկայացնել բարձրացված հարցը: Արդյոք ժողովրդավարությունը ենթադրում է ռեսուրսների անհավասարաչափ բաշխում, ի՞նչ է պահանջվում այսօր դպրոցից, հետևաբար՝ ուսուցչից: Դպրոցից պահանջվում է բարձրացնել աշակերտների հետաքրքրվածությունը միջնակարգ կրթության նկատմամբ՝ ձեռքի տակ ունենալով թղթե մատյան, գնդիկավոր գրիչ, սև գրատախտակ և կավիճ:

Այսօրվա ուսուցիչը անցնում է վերապատրաստումներ, որի ընթացքում նա չի հասցնում համակարգչից օգտվել սովորել: Հաճախ իրար կողքի են հայտնվում ժամանակակից տեխնոլոգիաներից հմտորեն օգտվող և իր դպրոցում երբեք համակարգիչ չտեսած ուսուցիչներ, իսկ վերապատրաստողը փորձում է հավասարության նշան դնել նրանց միջև՝ մատուցելով նույն գիտելիքը և սովորեցնելով նույն հմտությունը, պահանջել նույն չափով և նույն խստությամբ արդեն մեկնարկը անհավասարաչափ սկսած դպրոցներից:

⁴² <http://www.f5blog.com/site/posts/21/>, Ի՞նչ է ժողովրդավարությունը, F5 բլոգ:

Այս անհավասարության պայմաններում ժողովրդավարական արժեքներ դասավանդելն ու քարոզելը դժվարանում է, այդ տարբերությունը տեսնում է նաև աշակերտը: Եզրակացությունը մեկն է՝ ժողովրդավարության ուսուցումը պետք է հենվի իրական կյանքի, իրական արժեքների վրա, ոչ թե սահմանափակվի դասագրքային նյութով:

Այսպիսով, քանի դեռ ժողովրդավարության ուսումնասիրությունը տեսականից չի անցել գործնականին, քանի դեռ երեխան բերված օրինակները չի տեսնում իրականության մեջ և չի փորձում իր հարցերի պատասխանները ստանալ կյանքից, և քանի դեռ մեր հասարակությունը ժողովրդավարության մասին գիտելիքները դեռ ստանում է հիմնականում դասագրքերից և փորձում դասագրքից տանել իրականություն և ոչ թե հակառակը, այդ տեսակի ժողովրդավարության մատուցումը կմնա լոկ թղթի վրա, և որի ուսուցումը կլինի սոսկ ուսուցում՝ անմիս և անարյուն:

Իսկ գործնական մոտեցում ձևավորելով և աշակերտին դարձնելով դասընթացի ակտիվ և ստեղծող մասը՝ դասավանդողը կիրականացնի իր առջև դրված թերևս ամենակարևոր խնդիրը. գիտելիքը մոտեցնելով կյանքին և ընդգծելով դրա անհրաժեշտությունը այսօր և ապագայում՝ ուսուցիչը կարող է գտնել ակտիվ, պատասխանատու քաղաքացի կերտելու բանալին:

РЕЗЮМЕ

Обучение общественнознания бросает разные вызовы школам и преподавателям этого предмета. Как сравнительно новая сфера она диктует определенные подходы и методы, которые как правило не используются во время преподавания

других предметов. Поэтому преподавание обществознания, в частности демократии должно осуществляться на основе прямого отношения к практической, реальной жизни. В успех обучения этой сферы может внести значительный вклад также создание разных контактов между гуманитарными предметами, успешным может быть изучение одной темы с помощью разных предметов.

SUMMARY

Teaching of Social Studies is a challenge to schools and to teachers who teach the subject. As a comparatively new subject it has its approaches and methods that as a rule aren't applied during teaching other subjects. That's the reason why teaching Social Studies particularly Democracy should be organized with practical works and should be carried out on the basis of relations. The success of teaching can greatly contribute to the strengthening of humanities subjects' ties, studying different subjects within the incorporation of same topics.

**ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑՈՒՄ «ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»
ԱՌԱՐԿԱՅԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՈՐՈՇ
ԽՆԴԻՐՆԵՐ**

**ՎԵՆԳՐԺԱՆՈՎԻԶ ՄԵՐԻ
ՌՈԲԵՐՏԻ⁴³**

Բանալի բառեր՝ հասարակություն, գիտություն, ուսուցում, մեթոդներ, պետություն, անձ, առանձնահատկություններ, աշակերտ, դասընթաց, գիտելիք:

Հոգվածում ներկայացված են մտորումներ ավագ դպրոցում «հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման կարևորության, ինչպես նաև առկա որոշ խնդիրների վերաբերյալ:

«Մարդը ստեղծված է, որպեսզի ապրի հասարակությունում: Մեկուսացրեք նրան, և նրա մտքերն կխառնվեն, բնավորությունը կդաժանանա, հոգում կարթնանան հարյուրավոր կրքեր, իսկ ուղեղում, ինչպես մամխի թուփն անապատում, կծլեն խելագար գաղափարներ ...» Դենի Դիդրո:

«Հասարակագիտություն» առարկան յուրահատուկ ուսումնական դասընթաց է, որի առանձնահատկությունն այն է, որ հիմնված է և իր մեջ ներառում է ոչ թե մեկ, այլ մի շարք գիտությունների՝ փիլիսոփայության, քաղաքագիտության, տնտեսագիտության, իրավունքի, բարոյագիտության և հոգեբանության բաղադրիչներ: Դրա հետ մեկտեղ տվյալ դասընթացը ներկայացնում է իրենից ուսումնական առարկա, որի նպատակն է ծանոթացնել սովորողին ինչպես հասարակական կյանքի հիմունքներին, այնպես էլ որոշակի

⁴³ Խ. Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ հենակետային վարժարանի /ավագ դպրոցի/ հասարակագիտության ուսուցչուհի:

հիմք ծառայել հետագայում բուհում ուսումնասիրվելիք սոցիալական, հասարակական և հումանիտար գիտությունների համար: Միննույն ժամանակ հասարակագիտությունը գիտություն է այն առումով, որ դրա տրված գիտելիքները ստացվել, ապացուցվել և համակարգվել են գիտության մեջ ընդունված մեթոդներով:

Դասընթացի յուրահատկությունը և միաժամանակ բարդությունը բխում է իր միջառարկայական և ինտեգրված լինելու հանգամանքից: Դպրոցական դասընթացն ուղղված է ոչ միայն աշակերտի մասնագիտական կողմնորոշմանը: Նախ և առաջ՝ աշակերտին անհրաժեշտ է ծանոթացնել հասարակական այն հիմնական ինստիտուտների հետ (օրինակ՝ ընտանիք), որոնց մեջ նա արդեն ներգրավված է:

Այնուհետև խնդիրը բարդանում է. դպրոցականը սկսում է ուսումնասիրել «հասարակություն» հասկացությունը որպես առանձին բաղադրատարրերից (հասարակական կյանքի բնագավառներից) բաղկացած բարդ համակարգ: Ուսումնասիրվում են սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական և հոգևոր բնագավառները և դրանցից զատ դիտարկվում են իրավունքի և բարոյականության խնդիրները՝ որպես այդ բնագավառներում մարդու վարքագծի հիմնական կարգավորիչներ: Ավագ դպրոցում հասարակագիտության ուսումնասիրման կիզակետ է դառնում ինքը մարդը՝ տնտեսական հարաբերությունների և քաղաքական ինստիտուտների համակարգում:

Կրթությունը ժողովրդավարական գործընթաց է և հաամապատասխանում է հասարակության սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը, ապահովում է յուրաքանչյուր մարդու ստեղծագործական աճն ամբողջ կյանքի ընթացքում: «Շատ երկրներ կրթական քաղաքականության ոլորտում

որդեգրել են «կրթություն ամբողջ կյանքի ընթացքում» գաղափարախոսությունը»^{44:1}

Ժամանակակից կրթության ոլորտում հասարակագիտության բնագավառում աշակերտների նախապատրաստման խնդիրը նպաստում է միջառարկայական համակարգային մոտեցման իրականացմանը:

Քանի որ հասարակագիտության դասընթացի՝ դպրոցում ուսումնասիրվող թեմաները բավականին տարաբնույթ են, հնարավորություն է ստեղծվում օգտագործել տարբեր հիմնախնդիրների քննարկման համար աշակերտների արդեն ունեցած գիտելիքներն ու փորձը, ինչպես նաև բացահայտել կապերը հասարակագիտության և գրականության, հասարակագիտության և պատմության, հասարակագիտության և աշխարհագրության դասընթացների միջև: Հատկապես ավագ դպրոցի հասարակագիտության դասընթացի ուսումնասիրման ընթացքում անհրաժեշտ է հիմնվել աշակերտների այլ առարկաների գիտելիքների վրա, մասնավորապես, պատմության, քանի որ միջառարկայական կապերը հնարավորություն են տալիս ընգրկել ուսումնական գործընթացում, օրինակ, պատմական փաստեր, գրական կերպարներ, ընդհանրացումներ: Իրենց հերթին, աշակերտների հասարակագիտական պատրաստվածությունը իր ներդրումն է ունենում այլ առարկաների ուսումնասիրման արդյունքում մարդու և աշխարհի մասին պատկերացումների ձևավորման գործում:

⁴⁴ Մ. Ղալաջյան, «Շարունակական կրթության բովանդակությունն ու դրա հոգեբանա-մանկավարժական հիմնավորումը» «Մանկավարժություն» ծեռնարկ, Եր. N1, 2011թ., էջ 13

«Հասարակագիտության բովանդակությունը կայուն բնույթ չի կրում, քանի որ փոփոխվում է՝ հասարակական առարկաների և հասարակության զարգացմանը համահունչ»⁴⁵:

Առաջին հերթին հասարակագիտության դասավանդման ընթացքում է, որ ի հայտ են գալիս բոլոր այն հիմնախնդիրները, որոնց հետ բախվում են աշակերտները դպրոցի պատերից դուրս: Աճում են նաև հակասությունները ստացած գիտելիքների ու մոտեցումների և առօրյա կյանքում ներկայացվող պահանջների միջև:

Նախկինում պահանջների հակասությունը այդքան սուր չէր արտահայտված: Այսօր այդ հակասությունը աճում է: Աճում է նաև հակադրումն այն ամենի հետ, ինչը աշակերտը լսում է հեռուստատեսությամբ, կարդում և ծանոթանում է ԶԼՄ – ներում և համացանցում: Իրոք, պետք է խոստովանել, որ ապրելակերպի այն պահանջները, որոնք պարտադրվում են զանգվածային մշակույթի չափանիշներին համապատասխան, հակասում են այն իդեալներին (կատարելատիպերին), որոնց մասին ուսուցիչը խոսում է հասարակագիտության դպրոցական դասընթացներին:

Ոչ ֆորմալ կառույցների կողմից թելադրվող «կատարելատիպերը» յուրացվում են շատ ավելի դյուրին, քան այն, ինչ ներկայացված է հասարակագիտության գիտելիքների հիման վրա: Այդ մատչելիությունը բացատրվում է նրանով, որ գիտելիքների յուրացումն իրականացվում է գործունեության միջոցով, իսկ հասարակագիտությունը, որպես դպրոցական դասընթաց, գործ ունի խոսքի և տեքստի հետ: Խոսքի նշանակությունը շատ մեծ է: Սակայն, եթե խոսքը և գործը

⁴⁵ Լ.Բորզովա, «Հասարակագիտության դասավանդման մեթոդաբանություն», «Владос», 2004թ., էջ 6

հակադրվում են, ապա մարդկանց մեծամասնությունը գերադասում է առաջնորդվել իր կյանքում այն ամենով, ինչ տեսնում է գործնականում, այլ ոչ ծանոթանում խոսքի միջոցով: Տեքստ կարդալու, ստացած տեղեկատվությունը վերլուծելու, առաջնայինն ու կարևորը դուրս բերելու ուսուցչի պահանջը զուգորդվում է աշակերտի գործունեության այլ տեսակների հետ: Դա է պատճառը, որ հասարակագիտության դասավանդման հարցում առաջանում են դժվարություններ և հակասություններ, որոնք առկա են ոչ թե դպրոցում և դպրոցական դասընթացում, այլ իրական կյանքում. հակասություններ խոսքի և գործի միջև, տեսականի և գործնականի միջև: Իհարկե, մարդը գործող էակ է և այն փաստի գիտակցումը, որ կյանքի ժամանակը սահմանափակ է, դրդում է նրան անդադար գործել: «Ցանկալի է, որ նա նախ հստակեցնի իր արժեքային հիերարխիան, հասկանա, թե ինչ է ուզում անել այս կյանքում, ապա սկսի վարել նպատակասլաց գործունեություն»⁴⁶:

Այսօր հաճախ են բանավիճում՝ արժե արդյոք պահպանել գիտությունների այն բազմազանությունը, որի վրա է հիմնվում հասարակագիտության դպրոցական դասընթացը և միգուցե իմաստ ունի փոխարինել այն մեկ միասնական դասընթացով՝ հենված մեկ առարկայի, օրինակ, իրավագիտության կամ քաղաքագիտության վրա:

Բազմակողմանի կրթված, բարոյապես զարգացած, արվեստից, հոգեբանությունից, տնտեսագիտությունից և փիլիսոփայությունից գիտելիքների որոշակի պաշար ստացած մարդու ձևավորումանը զուգահեռ հասարակագիտությունը

⁴⁶ Ս. Պետրոսյան, «Մարդ էակի հիմնական բնութագրերը», «Մարդ և հասարակություն» զեռնարկ, Եր. N 2, 2011թ., էջ 6

կոչված է ծանոթացնել սովորողներին «հասարակություն» հասկացության բովանդակությանը: Նույն գործառույթն է կատարում նաև պատմությունը: Սակայն եթե պատմությունն ուսումնասիրում է այն երևույթներն ու իրադարձությունները, որոնք տեղի են ունեցել որոշակի ժամանակ, որոշակի վայրում, հասարակագիտությունը ձգտում է դուրսբերել և ցույց տալ այն ընդհանուր, բնութագրական գծերը, որոնք բնորոշ են բոլոր մարդկային հասարակություններին՝ անկախ ժամանակից և վայրից: Դա շատ կարևոր է, քանի որ առանց ընդհանուրի ընկալման հնարավոր չէ հասկանալ առանձինը, մասնավորը: Օրինակ, եթե սովորողը չգիտի, թե ինչ է իրենից ներկայացնում «պետությունն» առհասարակ և ինչպես կարելի է այն բնութագրել, հազիվ թե հասկանա, թե ինչ է իրենից ներկայացնում Հայաստանի Հանրապետությունը՝ որպես պետություն:

«Հասարակագիտությունը, իր մեջ ներառելով գիտելիքներ մի շարք կարևորագույն բնագավառներից, օժտված է վիթխարի կրթական ներուժով, քանի որ այն հիմնական առարկան է, որ ձևավորում է մարդու աշխարհայացքը, մտածելակերպը (մենթալիտետ), արժեքային համակարգը, ինչպես նաև վերաբերմունքն իր և այլոց հանդեպ»:⁴⁷ Հասարակագիտությունը կոչված է ներկայացնել հասարակական կյանքի ամբողջական պատկերը՝ վերլուծելով սոցիալական և հասարակական կյանքի բոլոր բաղադրիչներն: Հասարակագիտության բովանդակությունն իր մեջ ներառում է թեմաների լայն շրջանակ՝ փիլիսոփայությունից մինչև քաղաքագիտություն, բարոյագիտությունից մինչև սոցիոլոգիա:

⁴⁷ Հանրակրթական ավագ դպրոցի «Հասարակագիտություն» (10-12-րդ դասարաններ) առարկայի չափորոշիչ, Երևան, 2009 թ., էջ 6

Հասարակագիտությունը կատարում է շատ կարևոր գործառույթ.

աշակերտի ընկալման հորիզոնի ընդլայնում՝ ինչն էլ ստեղծում է պատկերացում հասարակության մասին և կոչված է ձևավորել աշակերտի տեսական մտածողության տարրական հիմունքներ, սովորեցնել նրան մտածել՝ շնորհիվ առարկաների և երևույթների վերաբերյալ ընդհանրական մոտեցմանը: Ներկայացվող դրդապատճառներից է, օրինակ, հետևյալը. եթե մենք պատրաստում, ձևավորում ենք մեր երկրի արժանի քաղաքացի, ապա այդ երկրի օրենքների իմացությունը կարող է շատ ավելի կարևոր լինել, քան, օրինակ, ծանոթությունը քաղաքական համակարգերի ձևերի և տեսակների քաղաքականության հետ:

Առաջին անգամ հասարակագիտությունը խորհրդային դպրոցում սկսել են դասավանդել XX-րդ դարի 20-ական թթ., երբ այն ներկայացնում էր իրենից դասընթաց, որը ներառում էր որոշակի գիտելիքներ «պատմություն», «տնտեսագիտություն» և «իրավունք» առարկաներից: Այս առարկան պետք է աշակերտների մեջ սերմաներ մարքսիստական աշխարհայացք և նախապատրաստեր նրան սոցիալիստական շինարարության հեղափոխական գործընթացի մասնակցությանը:

Հետագայում հասարակագիտությունը հանվեց դպրոցական ծրագրից և նորից մուտք գործեց դպրոց միայն 1962/1963 ուսումնական տարում: Սակայն դպրոցական պրակտիկան ի հայտ բերեց այդ առարկայի ցածր արդյունավետությունը՝ ուսումնա-դաստիարակչական խնդիրների իրականացման տեսանկյունից: Առարկայի դասավանդումը տալիս էր ակնկալվող արդյունքներին հակառակ արդյունքներ՝ համադրելով դասերի ընթացքում ստացված տեղեկատվությունն իրականության հետ, աշակերտներն

անվստահությամբ էին լցվում ուսուցանվող դոգմատիկ դրույթների հանդեպ: Նման հետևանքներից խուսափելու համար դասընթացի համապատասխան նյութեր ընտրելու հարցում ուսուցիչը պետք է առաջնորդվի հետևյալ սկզբունքներով.

- . գիտականության սկզբունք, այսինքն ընտրված նյութերը պետք է համապատասխանեն ժամանակակից գիտության նվաճումներին

- . մատչելիության սկզբունք, այսինքն ուսուցիչը պետք է հաշվի առնի ուսումնական նյութի՝ աշակերտների կողմից ընկալման հոգեբանական, ֆիզիկական, տեղեկատվական և մտավոր պատրաստվածության մակարդակը

- . տեսականի և գործնականի միասնականության սկզբունք, այսինքն դասերի ընթացքում աշակերտների կողմից ստացած գիտելիքների կիրառումն առօրյա կյանքում

- . նյութերի ուսուցողական, զարգացնող և դաստիարակող բնույթի սկզբունք, այսինքն՝ աշակերտի անձի ձևավորման վրա բազմակողմանի ազդեցություն

- . նպատակահարմարության սկզբունք, որն էլ պարտադրում է ուսուցչին նյութերի ընտրության հարցում հաշվի առնել տվյալ պահին աշակերտների կողմից դրանց յուրացման անհրաժեշտությունը

- . արդիականության սկզբունք, այսինքն ուսուցչի կողմից դասի նյութերի մեջ՝ քաղաքում, երկրում, աշխարհում կատարվող իրադարձությունների ընդգրկման ենթադրում, ինչն էլ հնարավորություն է տալիս և ուսուցչին, և աշակերտներին քաջատեղյակ լինել կատարվող իրադարձություններին

- . ներառման սկզբունքը, այսինքն միջառարկայական կապերը հաշվի առնելու պահանջ

. դրական կողմնորոշման սկզբունք, այսինքն ուսուցչից պահանջվում է գտնել և օգտագործել դասի ընթացքում նյութեր, որոնք կնպաստեն աշակերտի հայրենասիրական, քաղաքացիական և բարոյական դաստիարակության խնդիրների լուծմանը

. գիտակցության և ակտիվության մոտիվացիայի սկզբունք, որն պարտադրում է ուսուցչին կազմել նյութն այնպես, որ աշակերտներն ոչ միայն հիշեն դրանք, այլ նաև գիտակցված հետաքրքրություն ցուցաբերեն տվյալ բաժնի գիտելիքների նկատմամբ և ինքնուրույն փնտրեն ու գտնեն առաջացած հարցերի պատասխանները:

Բոլոր թվարկված սկզբունքներից զատ, այսօր առավել մեծ նշանակություն է ստանում ուսման՝ կյանքի հետ անմիջական կապի սկզբունքը: «Այն պարտադրում է ուսումնասիրել գիտական հասկացությունները տարբեր աղբյուրների. ուսուցչի կենդանի խոսքի, դասագրքի, թերթերի և ամսագրերի, աշակերտի անձնական փորձի, շրջապատող աշխարհի մասին նրա մտորումների և դիտումների համադրման միջոցով»⁴⁸: Եվ հենց այստեղ է, որ առաջանում են տարաբնույթ խնդիրներ և աշակերտի, և ուսուցչի համար: Անտեսելով բովանդակության ամբողջացման կարևորագույն խնդիրը, ուսուցանվող թեմաները հաճախ մատուցվում են կղզիացած, ինչի պատճառով էլ աշակերտը չի կարողանում ձևավորել ամբողջական պատկերացումներ: «Այս իմաստով կրթության բովանդակության ինտեգրված կազմակերպումը՝ միջառարկայական կապերի օգտագործումով, բովանդակային արդյունավետության պայմաններից մեկն է»:⁴⁹

⁴⁸ «Методика преподавания обществознания в школе», Л.Н. Боголюбов, изд. ВЛАДОС, 2002г., стр. 161

⁴⁹ Ա.Արնաուդյան, Ա.Գյուլբուդադյան, Ս.Խաչատրյան, «Մասնագիտական զարգացման ձեռնարկ ուսուցիչների համար» – Եր., ԿԱԻ հրատար., 2004 թ., էջ 11

Ավագ դպրոցում «Հասարակագիտություն» առարկան դասավանդելու ընթացքում հաճախ (հատկապես 11-րդ դասարանում) առաջանում են մի շարք խնդիրներ՝ կապված դասագրքի նյութի ներկայացման դժվար ընկալելիության հետ: Պատճառը հետևյալն է. թեմաները գրված են «ակադեմիական» լեզվով, լի են մասնագիտական տերմիններով, հասկացությունների սահմանումները բարդ են , իսկ ձևակերպումներն անհասկանալի են ու խճճված: Իսկ չէ որ դասագրքին ներկայացվող հիմնարար պահանջը մատչելիությունն է: Ուսուցիչը հարկադրված է բավականին շատ ժամանակ տրամադրել անհասկանալի բառերի, բարդ բառակապակցությունների բացատրմանը և ամբողջ տեքստի իմաստի բացահայտմանը: Նման իրավիճակում ուսուցիչը հոետորական հարցերի և պատասխանների միջոցով է փորձում լուծել դասի ընկալման հետ կապված այս խնդիրը: Պատճառներից առաջինն այն է, որ աշակերտները չունեն անհրաժեշտ բառապաշարային հիմք և հաճախ լինում են դեպքեր, երբ առաջին հայացքից պարզ թվացող բառի նշանակությունն իրենց ծանոթ չէ: Նույնիսկ այն դեպքում, երբ սահմանման մեջ բառի իմաստը հասկանալի է, շարադրանքի պատճառով դժվարություն է առաջանում հասկացության (սահմանման) ամբողջական ընկալման առումով: Ուսուցչի կողմից բառերի դասավորության փոփոխման արդյունքում աշակերտները շատ ավելի արագ ու դյուրին են պատկերացնում ուսուցանվող նյութը:

Աշակերտների տեսական գիտելիքները գործնական դարձնելու առավել արդյունավետ միջոց է նրանց համար այցելությունների կազմակերպումն այն կառույցները, որոնց գործունեության մասին նրանք տեղեկանում են դասագրքից:

Օրինակ, առաջին հայացքից ընկալման համար բավականին դժվար թվացող «տնտեսագիտություն» առարկայի ուսումնասիրումը, հատկապես, բանկերի գործառույթներին ծանոթանալը, շատ ավելի տպավորիչ է դառնում Կենտրոնական բանկ այցելության արդյունքում: Աշակերտները հետաքրքրություն են ցուցաբերում և ազգային դրամի ստեղծման ու գործածման պատմության, և վարկային համակարգի էության, և պետական ֆինանսական դաշտում տեղի ունեցող գործընթացների վերաբերյալ:

Հաճույքով են արձագանքում աշակերտները նաև բանավեճեր կազմակերպելու գաղափարին:

«Ընթացքում մասնակիցները պետք է ուշադիր լսեն միմյանց, քանի որ նրանց հնարավորություն է տրվում դիմացինի փաստարկների համոզիչ–տրամաբանական լինելու դեպքում ճշգտել իրենց տեսակետները, նույնիսկ փոխել իրենց կարծիքը և պատկերացումները»⁵⁰: Սա «անկյունները» ուսուցման մեթոդի բանավեճային մեթոդական հնարն է: Սակայն իրականում ավելի հաճախ, ընդօրինակելով մեծերին, աշակերտներն փորձում են ինչքան հնարավոր է լսելի դարձնեն սեփական կարծիքը (անգամ երբ բանավեճի առարկայի մասին այդքան էլ տեղյակ չեն), քան հնարավորություն տան համադասարանցիներին, և որոշ դեպքերում նույնիսկ ուսուցչին, արտահայտել իրենց մտքերն ու հիմնավորումները: Փաստորեն, հարկադրված ենք ընդունել, որ ժամանակակից աշակերտների մեծ մասը բաց չէ այլոց կարծիքների հանդեպ և արժևորելով սեփական իրավունքներն ու ազատությունները՝ անտեսում է

⁵⁰ Ա.Արնաուդյան, Ա.Գյուլբուդադյան, Ս.Խաչատրյան, «Մասնագիտական զարգացման ձեռնարկ ուսուցիչների համար» – Եր., 2004, էջ 47:

մյուսներին՝ թերագնահատելով նրանց ընդունակություններն ու կարողությունները:

11-րդ դասարանի դասագրքի հեղինակների կողմից առաջարկվում է կազմակերպել հանդիպումներ քաղաքական գործիչների հետ, սակայն մեր օրերում միշտ չէ, որ նման հանդիպումները կազմակերպելը հեշտ է և հասանելի: Դրա փոխարեն կարող ենք առաջարկել աշակերտներին որոշակի ժամանակահատվածում ՀՀՄ-ների միջոցով հետևել որևէ գործչի կողմից՝ հասարակությանը հուզող հարցերի և խնդիրների լուծմանն ուղղված գործունեությանը: Այսինքն, անհրաժեշտ է ճիշտ կողմնորոշել սովորողին, թե ինչ նպատակների պետք է իրականում ծառայեն հեռուստահաղորդումները, համացանցում տեղ գտած լրատվական նյութերն և այլն: Եվ, ի վերջո, սովորեցնել աշակերտին զանազանել տեղեկատվությունը ցածրորակ և հակառակ գործառույթ իրականացնող նյութերից:

Ամփոփելով, նշենք.

«Հասարակագիտություն» առարկայի դպրոցական դասընթացի հիմնական խնդիրն է ստեղծել առավել բարենպաստ պայմաններ ազատ, մտածող, տեղեկացված և իր արարքների համար պատասխանատվություն կրող անձնավորության ձևավորման համար և դրա նպատակային դրույթներն են.

. 21-րդ դարի տեղեկատվական հասարակության մեջ ապրելու նախապատրաստում, և հայրենասիրական ոգով դաստիարակություն:

. Տարբեր աղբյուրներից տեղեկատվության որոնման, այդ տեղեկատվության օբյեկտիվության ստուգման, վերլուծության, առաջնայինը երկրորդականից և փաստերն կարծիքներից տարբերակելու կարողություն:

. Իրավական պետության և քաղաքացիական հասարակության արժեքների ընկալման, ակտիվ քաղաքական դիրքոշման դուրսբերման, հիմնական սոցիալական դերերի յուրացման միջոցով արտահայտված քաղաքացիական պատասխանատվություն:

. Իշխանության օրինականության, հասարակության կայունության և սեփական շահերը խաղաղ ճանապարհով պաշտպանելու եղանակների որոնում:

. Դեպի կրթություն, ինքնակրթություն և ստեղծագործականություն ուղղված՝ ինքնուրույն մտածողության ձևավորում:

. Համամարդկային արժեքների հիման վրա այլ մշակույթների ներկայացուցիչների հետ հարաբերություններում հանդուրժողականության սերմանում:

Հասարակագիտության նոր դասընթացը դիտարկվում է որպես աշակերտների ակտիվ իմացական գործընթաց, որի ընթացքում նրանք սովորում են կիրառել ստացած գիտելիքները, դուրս բերել պատասխանատու որոշումներ և մշակել գործնական քայլերի ծրագրեր:

Հասարակագիտական կրթությունը անձի սոցիալականացման համար խիստ անհրաժեշտ պայմաններից է և այդ կարևոր խնդրի լուծումն ուղղված է նրա՝ մարդկային մշակույթի և հասարակական արժեքների համակարգում ներառվելուն:

РЕЗЮМЕ

Изучение обществознания в старшей школе является одним из важнейших требований в процессе становления государства, так как практические последствия этого

необходимы для формирования новых общественных отношений.

Ключевые слова: Общество, наука, обучение, государство, личность, особенности, учащийся, учебный курс, знание.

SUMMARY

Teaching of social sciences at high school is one of the most important factors of state establishment, as its practical consequences are very necessary for the formulation of the new social relationships.

Key words: society, science, education, methods, state, person, peculiarities, pupil, course, knowledge.

**ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ
ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԴՊՐՈՑՈՒՄ
ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ ԱՐՈՒՄ ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ⁵¹**

Քանալի բառեր՝ իրավունք, իրավական դաստիարակություն, դասավանդող, սովորող, հասարակագիտություն, խնդիրներ, չափորոշիչներ, դպրոց, առարկա, դասագիրք:

Գոյություն ունեցող բազմաթիվ գիտությունների կողքին կարևոր դեր են կատարում մանկավարժական գիտությունները, որոնք հսկայական դերակատարություն ունեն մարդկության մարդասիրական դաստիարակության գործում, որի հիմնական առաքելությունն է մեր սերունդներին փոխանցել այն գիտելիքների և հմտությունների ամբողջությունը, որը նրանց հնարավորություն կտա ստեղծագործել և ապրել առավել բարեկեցիկ երկրում: Որպեսզի դաստիարակեն այն սերնդին ում պատկանում է ապագան մեր նախնիները մշակեցին բազմաթիվ մեթոդներ:

Իրավունքի կարևորությունը մարդկային գործունեության մեջ առաջին անգամ իր արտացոլումը գտավ 4-րդ դարում Հուստինիանոս 1-ին (482/483-565թթ.) կայսեր «Օրենքների ժողովածունի»⁵² մեջ. «Իրավունքը արդարության և

⁵¹ Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետ, իրավագիտության մագիստրատուրա 1-ին կուրս:

⁵² Ծնթ. Հուստինիանոսի օրենսգիրքը, [Կորպուս յուրիս ցիվիլիսի](#) բաղկացուցիչ մասն է կազմում: Ընդգրկում է 4652 հատվածներ կայսերական կարգադրություններից ([կոնստիտուցիաներից](#))՝ մ.թ. II դարից մինչև [Հուստինիանոս 1-ի](#) ժամանակաշրջանը: Նրա 12 գրքերը բովանդակում են [իրավունքի](#) հետևյալ բնագավառները՝ եկեղեցական իրավունք և պետական ծառայողների պարտավորություններ (1-ին գիրք), մասնավոր իրավունք (2-ից 8 գրքեր), [քրեական իրավունք](#) (9-րդ գիրք), վարչական և ֆինանսական իրավունք (10-ից 12-րդ գրքեր):

բարորության մշակույթն է, որը ստեղծվել է մարդկության բարորության համար», նշում է կայսրը⁵³:

Քաղաքացիների իրավական դաստիարակությամբ ⁵⁴ զբաղվելու համար անհրաժեշտություն առաջացավ ձեռնարկել քայլերի հստակ հաջորդականություն, որը պետք է միտված լիներ իրավական մշակույթի⁵⁵ բարձրացմանը: Այս գործընթացը սկսեց կյանքի կոչվել մանկավարժության և իրավունքի զուգորդման արդյունքում: Այս առիթով Գ. Տորգաշևը իր «Իրավագիտության դասավանդման մեթոդիկան ավագ դպրոցում» դասագրքում նշում է, որ. «Մանկավարժությունը զարգացել է մարդության զարգացմանը զուգընթաց և օրենքների, մեթոդների, միջոցների, հնարների և անձի դաստիարակության գործընթացի ձևերի հայտնաբերման և զարգացման գործում անցել է հսկայական ճանապարհ: Այսօր մանկավարժության ձեռքբերումները հանդիսանում են յուրաքանչյուր իրավաբանի մասնագիտական գործունեության բաղկացուցիչ մասը»⁵⁶:

⁵³ Տե՛ս Певцова Е., Актуальные вопросы методики преподавания юриспруденции: Учебное пособие, Изд. «Международного юридического института» Москва 2010г. Ст 5

⁵⁴ Ծնթ. Այն պետության, նրա մարմինների, կրթական կազմակերպությունների և քաղաքացիական հասարակության այլ կորպորացիաների նպատակամղված համակարգված գործունեությունն է, որն ուղղված է իրավագիտակցության և իրավական մշակույթի ձևավորմանը, ամրակայմանը, մակարդակի բարձրացմանը:

⁵⁵ Ծնթ. Պատմականորեն ձևավորված, հասարակության տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և հոգևոր զարգացման մակարդակով պայմանավորված մշակույթի տարատեսակ է, որն արտացոլում է իրավական կյանքի որակը և արտահայտվում է իրավական գործունեության, իրավագիտակցության և իրավական զարգացման ձեռք բերված մակարդակով, ինչպես նաև պետության կողմից մարդու իրավունքների և պարտականությունների երաշխավորվածության աստիճանով:

⁵⁶ Տե՛ս Торгашев Г., Методика преподавание юриспруденции в высшей школе: Учебное пособие, Изд. «Российская академия правосудия» Москва 2010 г. Ст.8

«Իրավունքի ուսուցման մեթոդիկա» այսպես անվանվեց մանկավարժական այն գիտությունը, որը պետք է զբաղվեր իրավունքի ուսուցմամբ և դասավանդմամբ⁵⁷:

Իրավունքի դասավանդումը մարդկության զարգացման ողջ ընթացքում պահպանում է իր արդիականությունը, որը պայմանավորվում է հասարակության զարգացման տվյալ ժամանակաշրջանով: Իրավունքի դասավանդման արդիականությանը անդրադարձել է Օ. Սերովը՝ իր «Իրավագիտության դասավանդումը ավագ դպրոցում» վերտառությամբ աշխատանքում, որտեղ նա մասնավորապես նշում է. «Իրավագիտության դասավանդման արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ անընդհատ անհրաժեշտություն է առաջանում բարձրացնել իրավաբան-մանկավարժների մասնագիտական որակները, ինչպես նաև պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի տեղի և դերի կարևորումը այս գործընթացում»⁵⁸:

Իրավագիտակցության ձևավորումը և ամրապնդումը գիտակցության մեջ պետք է սկսել իրականացնել դպրոցից, քանի որ նոր սերունդը ունի անհրաժեշտություն դաստիարակվելու որպես օրինապահ քաղաքացի, ով տիրապետում է իր երկրի օրենսդրական դաշտին: Այսօր հենց այս նպատակի իրականացմանն են ուղղված պետական մի շարք ծրագրեր, որոնց թվին է դասվում հասարակագիտության՝ որպես պարտադիր առարկայի մուտքը հանրակրթական դպրոց:

⁵⁷ Տե՛ս Певцова Е., Актуальные вопросы методики преподавания юриспруденции: Учебное пособие, Изд. «Международного юридического института» Москва 2010г. Ст 9

⁵⁸ Տե՛ս Серова О., Методика преподавания юриспруденции в высшей школе: Конспект лекций, Изд. «СаГА» Самара 2009г, ст. 3

Միջնակարգ կրթության պետական չափորոշիչի համաձայն՝ «Հասարակագիտություն» ուսումնական առարկան «Հասարակական գիտություններ» ուսումնական բնագավառը ներկայացնող պարտադիր ինտեգրված առարկա է հիմնական դպրոցի 8-9-րդ դասարանների և ավագ դպրոցի 10-12-րդ դասարանների համար⁵⁹:

Առարկայի մուտքը հանրակրթական դպրոց կրթական չափորոշիչներում հիմնավորվում է հետևյալ կերպ՝ «Հասարակագիտությունը, իր մեջ ներառելով գիտելիքներ մի շարք կարևորագույն բնագավառներից, օժտված է վիթխարի կրթական ներուժով, քանի որ այն հիմնական առարկան է, որը ձևավորում է մարդու աշխարհայացքը, մտածելակերպը (մենթալիտետ), արժեքային համակարգը, ինչպես նաև վերաբերմունքն իր և այլոց հանդեպ»⁶⁰:

«Հասարակագիտություն» ինտեգրված առարկան հիմնական դպրոցում ներառում է գիտելիքներ փիլիսոփայությունից, իրավագիտությունից, բարոյագիտությունից, գեղագիտությունից, իսկ ավագ դպրոցում այն ներառում է գիտելիքներ փիլիսոփայությունից, քաղաքագիտությունից, աշխարհագրությունից, տնտեսագիտությունից, իրավագիտությունից, հոգեբանությունից, բարոյագիտությունից, գեղագիտությունից:

«Հասարակագիտության» ուսուցումը քաղաքացուն հնարավորություն կտա իր առջև ծառացած խնդիրների պատասխանը որոնել ոչ թե տարերայնորեն, տեղեկատվական հեղեղի ճնշման ազդեցության ներքո, այլ՝ օգտաործելով այն բոլոր հմտությունները, գիտելիքները և արժեքային

⁵⁹ Տե՛ս Հանրակրթական հիմնական դպրոցի «Հասարակագիտություն» առարկայի չափորոշիչ և ծրագիր: «Աստղիկ Գրատուն» Երևան 2006թ. Էջ 4

⁶⁰ Տե՛ս Հանրակրթական հիմնական դպրոցի «Հասարակագիտություն» առարկայի չափորոշիչ և ծրագիր: «Կրթական ծրագրերի կենտրոն» ԾԻԳ Երևան 2008թ. Էջ 5

մոտեցումները, որ նրա սեփականությունը պետք է դառնան դպրոցական նստարանից: Դասընթացը սովորողին կօժտի ինքնուրույնությամբ, որի շնորհիվ ուսուցումը կընկալվի ոչ թե որպես պարտադրանք, այլ՝ որպես յուրաքանչյուր մարդու հնարավորությունները մեծացնող գործոն: Դասավանդման արդյունքներից մեկը կլինի այն, որ անձնային հարթության մեջ նրանք կհասկանան իրենց անհատականության զարգացման գործում իրենց իսկ անփոխարինելի դերը:

Ըստ ուսումնական պլանի՝ հասարակագիտության դասընթացին 8-9-րդ դասարաններում հատկացվում է շաբաթական 1 ժամ: 10-րդ դասարանում դասընթացին հատկացվում է շաբաթական 2 ժամ: 11-րդ դասարանի ընդհանուր հոսքում հատկացվում է շաբաթական 2 ժամ, հումանիտար և բնագիտամաթեմատիկական հոսքերում՝ 1,5 ժամ: 11-րդ դասարանի հումանիտար և բնագիտամաթեմատիկական հոսքերում դպրոցական բաղադրիչում ձևավորված ժամաքանակից 0,5 ժամ կարող է հատկացվել հասարակագիտությանը՝ ընդհանուր հոսքի համար նախատեսված ծրագրով ուսուցում կազմակերպելու համար: 12-րդ դասարանի (1-ին կիսամյակ) ընդհանուր հոսքում հատկացվում է շաբաթական 2 ժամ (ընդամենը՝ 34 ժամ), հումանիտար և բնագիտամաթեմատիկական հոսքերում՝ 1 ժամ (ընդամենը՝ 17 ժամ)⁶¹:

Դասագրքերը կազմելուց և տարեկան պլանը մշակելուց հետո ՀՀ ԿԳ նախարարության կողմից լույս են տեսնում ուսուցչի ձեռնարկներ, որոնք կազմվում են «Հասարակագի-

⁶¹ Տե՛ս Հանրակրթական հիմնական ընդհանուր, մասնագիտացված և հատուկ պետական ծրագրեր իրականացնող հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների 2015-2016թթ. ուսումնական տարվա օրինակելի ուսումնական պլանները՝ հաստատված ՀՀ ԿԳ նախարարի 04.05.2015թ. N 369-Ն հրամանը, էջ 26-34

տություն» առարկայի չափորոշիչին, ծրագրին և դասագրքերին համապատասխան:

Ուսուցչի ձեռնարկը օգնում է ուսուցչին էլ ավելի ճիշտ կազմակերպելու դասաժամը: Հասարակական կյանքի զարգացմանը զուգընթաց աստիճանաբար փոխվում է իրավագետ մանկավարժի դերը երեխայի զարգացման և դաստիարակման գործում: Ներկայումս իրավական դաստիարակությունն անմիջականորեն առնչվում է իրավական պետության ⁶² և քաղաքացիական հասարակության⁶³ գործընթացի հետ:

Յուրաքանչյուր ուսումնական առարկայի անհրաժեշտ բովանդակության և մեթոդների ընտրության կարևոր խնդիրը լուծելու համար պետք է որոշակիացնել այդ առարկայի կրթական նպատակները: Հանրակրթության պետական կրթակարգում, ելնելով այն նախադրյալից, որ մարդն ու նրա ներդաշնակ զարգացումը բարձրագույն արժեք են, ամրագրվում են հանրակրթության նպատակներն ու հիմնական խնդիրները: Սա նշանակում է, որ ընդհանուր կրթական խնդիրների համատեքստում, ներկա իրողություններին համապատասխան ճշտագրտումների և նորովի մեկնաբանությունների կարիք ունի ինչպես բոլոր

⁶² Ծնթ. Իրավական պետությունը պետական իշխանության կազմակերպման և գործունեության այնպիսի ձև է, որում երաշխավորվում է իրավունքի գերակայությունը, ճանաչվում և պահպանվում են մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, իսկ իշխանության կազմակերպման հիմքում ընկած է իշխանությունների բաժանման սկզբունքը:

⁶³ Ծնթ. Քաղաքացիական հասարակությունը նյութական և հոգևոր շահերի, պահանջմունքների բավարարման համար ազատորեն և կամովին միավորված անհատների համակարգ է, որը հիմնվում է ինքնակառավարման սկզբունքի հիման վրա և պաշտպանված է պետության ուղղակի միջամտությունից:

առարկաների, այնպես էլ հասարակագիտության հանդեպ ցուցաբերվող մտեցումը⁶⁴:

Մի քանի տարի շարունակ չէր փոփոխվում «Հասարակագիտություն» առարկայի առարկայական ծրագիրը, այս մասին մենք տեղեկանում ենք առարկայական ծրագրերի ուսումնասիրության արդյունքում, բացի այդ՝ հանրակրթական հիմնական դպրոցի 8-9-րդ դասարանների ուսուցչի ձեռնարկում ևս հանդիպում ենք վերոնշյալը հաստատող դրույթի, մասնավորապես, այնտեղ ասվում է. «2008թ. հաստատված ծրագրի համեմատությամբ գործող ծրագրում կատարվել են բովանդակային զգալի փոփոխություններ»⁶⁵: Քանի որ կրթության բնագավառի ռազմավարությունը մշակվում է հինգ տարվա համար, ուստի ամբողջովին տրամաբանական է 2008-2013թթ. ընթացքում բովանդակային փոփոխություններ չկատարելը: Շարունակելով նույն տրամաբանունումը հասարակագիտության դասարքում ակնկալվում են նոր, բովանդակին փոփոխություններ արդեն 2018թ.:

Արդեն ավագ դպրոցում առարկան ներառում է մի շարք գիտելիքներ հասարակական գիտություններից: Այս առումով դարասկզբի առաջին տասնամյակում մենք ունեինք հսկայական բաց, որ պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ գործող ուսուցչական կազմում գրեթե չկային մասնագետներ, ովքեր կարող էին դասավանդել հասարակագիտության բոլոր յոթ բնագավառներին առնչվող հիմնախնդիրները: Որպեսզի իրականացվի ուսուցչական կազմի վերապատրաստումը, հարկ

⁶⁴ Տե՛ս Հանրակրթական հիմնական դպրոցի «Հասարակագիտություն» առարկայի չափորոշիչ և ծրագիր: «Աստղիկ Գրատուն» Երևան 2006թ. էջ 8

⁶⁵ Տե՛ս Գյուլբուրադյան Ա., Հարությունյան Կ., Թովմասյան Ս., «Հասարակագիտություն» հանրակրթական հիմնական դպրոցի 8-9-րդ դասարաններ, ուսուցչի ձեռնարկ, «Հանգակ» հրատ. Երևան 2013թ. էջ 3

եղավ դասընթացը բաժանել միմյանց հաջորդող բաղադրիչների, որոնց աստիճանական տիրապետումից հետո ուսուցիչները կկարողանային իրոք ինտեգրված միավորների շնորհիվ իրականացնել դասավանդումը հաջորդ փուլում⁶⁶:

Վերոշարադրյալը թույլ է տալիս մատնանշել դասավանդող ուսուցչի դերը սովորողի կյանքում; Հասարակագիտության ուսուցչի փոխանցած իրավական գիտելիքները պետք է սովորողի մոտ դառնան համոզմունք, ամրագրվեն որպես վարքագծի սոցիալական նորմ⁶⁷, որը սովորողին կդաստիարակի որպես օրինապահ քաղաքացի, ով կդրսևորի իրավաչափ վարքագիծ⁶⁸: Իրավաչափ վարքագծի ուսուցման համար իրական ազդակ է հանդիսանում հասարակագիտության ուսուցչի մանկավարժական վարպետության բուն էությանը տիրապետելը, որը իր մեջ ներառում է խոսքի արտահայտված լինելը, հռետորաբանությունն ու խոսքի համոզիչ լինելը:

Այնուամենայնիվ առարկայի դասավանդման բնագավառում առկան են մի շարք խնդիրներ, որոնք խոչնդոտում են առարկայի լրիվ և բազմակողմանի ուսումնասիրություն կատարելուն: Դրանք են՝

- Դասագրքերի ոչ դյուրին լինելը:

⁶⁶ Տե՛ս Ղազինյան Գ., Աղաջանյան Հ., Պետրոսյան Ս., «Հասարակագիտություն» հանրակրթական ավագ դպրոցի բոլոր հոսքերի համար 10-12-րդ դասարաններ, ուսուցչի ձեռնարկ, «Տիգրան Մեծ» հրատ. Երևան 2009թ. էջ 5

⁶⁷ Ծնթ.Սոցիալական նորմերը հասարակության, նրա նաղամների և դրանց միավորումների գործունեության և սոցիալական փոխհամագործակցության կազմակերպման գիտակցված կամային բնույթի ընդհանուր չափորոշիչներ են:

⁶⁸ Ծնթ.Իրավաչափ վարքագիծն անհատական և կոլեկտիվ սուբյեկտների սոցիալապես անհրաժեշտ, ցանկալի կամ թույլատրելի արարք է, որը համապատասխանում է իրավական նորմերի պահանջներին կամ չի հակասում դրանց:

Չնայած այն հանգամանքին, որ յորաքանչյուր առարկայի դասագիրք պետք է համապատասխանի տվյալ տարիքի սովորողի տարքային, ֆիզիկական և մտավոր զարգացվածության աստիճանին այնուամենայնիվ, այսօր մենք բախվում ենք այնպիսի խնդրի՝ ինչպիսին է, դասագրքերի մատչելի չլինելը: Դասագրքերը փոխառնված են ԲՈՒՀ-ական դասագրքերից, ինչը ենթադրում է, որ այն դժվար է ընկալվում սովորողի կողմից: Բացառություն է կազմում 8-րդ դասարանի դասագիրքը, քանի որ այնտեղ դեռևս իրավունքին անդրադարձ չեն կատարում: Թերևս այստեղ շեշտը դրվել է բարոյական դաստիարակության վրա: Իսկ արդեն ավելի բարձր դասարաններում գնալով էլ ավելի են բարդացվում դասագրքերի բովանդակությունը:

- Դասաժամերի քիչ լինելը:

Մյուս խնդիրը, որին մենք բախվում ենք հասարակագիտության դասավանդման ընթացքում՝ դա դասաժամերի քիչ լինելն է: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ դասագրքերը դյուրին չեն, պետք է ավելացնել առարկայի դասավանդման ժամաքանակը, որը կարծում ենք կօժանդակի որպեսզի սովորողը կարողանա ավելի լավ յուրացնել դժվարամարս թեմաները:

- Դասավանդողների իրավաբան-մանկավարժ չլինելը:

Դասաժամերի քիչ լինելը հնարավորություն չի տալիս, որպեսզի միայն հասարակագիտություն առարկա դասավանդող ուսուցիչ ունենալ դպրոցում: Իհարկե այստեղ խոսքը չի գնում այն դպրոցների մասին որոնց աշակերտների թվաքանակը շատ է, որը դպրոցին հնարավորություն է տալիս ունենալ միայն հասարակագիտություն առարկա դասավանդող

ուսուցիչ: Դպրոցների կեսից ավելին իր այլ առարկա դասավանդող ուսուցիչներին վերապատրաստում է որպես հասարակագիտության ուսուցիչ ևս և վերջիններս իրենց մասնագիտական առարկային զուգընթաց դասավանդում են նաև այս առարկան: Սա այն դեպքում, երբ Երևանի Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանը, ի դեմս պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետի պատրաստում է նեղ մասնագետներ, այն է՝ իրավագետ-մանկավարժներ, ովքեր տարիներ շարունակ ուսումնասիրում են մանկավարժական այս գիտությունը, իսկ արդյունքում առարկան դասավանդում են ոչ մասնագետներ: Իհարկե այստեղ բախվում ենք դպրոցի ֆինանսների սուղ լինելու խնդրի հետ, այնուամենայնիվ այն իր հետ առաջ է բերում այնպիսի խնդիր, ինչպիսին է ոչ մասնագետի կողմից առարկայի դասավանդումը, ինչը ոչ միայն նվազեցնում է առարկաի դասավանդման արդյունավետությունը, այլև սովորողին հնարավորություն չի տալիս մանրամասն տիրապետել իրավական գիտելիքների: Ասվածը նպատակ չի հետապնդում կասկածի տակ դնել այլ առարկայի մասնագետների մասնագիտական գիտելիքները, կամ նրանց՝ որպես մանկավարժ կոմպետենտ լինելու հարցը: Ուղղակի ուսանողը ով չորս և առավել ևս վեց տարի (այստեղ նկատի ունենք մանկավարժական համալսարանում ուսումնառության տարիների տևողությունը, բակալավրիատ և մագիստրատուրա) շարունակ հետազոտում և մասնագիտանում է «Հասարակագիտության» դասավանդման գործում արդյունքում հնարավորություն չի ունենում դասավանդել ուսումնական հաստատություններում, որպես նեղ մասնագետ (այստեղ խոսքը չի վերաբերում շատ աշակերտներ ունեցող դպրոցներին):

Այսպիսով հասարակագիտության դասավանդման բնագավառում առկա խնդիրների լուծման գործում պետք է ուշադրություն դարձնել ոչ թե առարկայի դասավանդման մեթոդիկային, քանի որ տարիներ շարունակ տարբեր մեթոդաբանների կողմից մշակվել են բազմաթիվ մեթոդներ, որոնք հնարավորություն են տալիս առարկայի դասավանդումը դարձնել էլ ավելի մատչելի և հետաքրքիր, այլ պետք է ուշադրություն դարձնել այնպիսի էական և առանցքային խնդրի վրա, ինչպիսին է առարկայի դասավանդումը իրավագետ մանկավարժի կողմից:

SUMMARY

In this article we are trying to analyze and study current issues in the field of teaching subject of social studies in the Armenian schools, particularly we are paying more attention to the history of methodology of teaching law and we are trying to summarize the main trends in its historical developments. In this article we try to argue the impotence of the professional teachers in the field of teaching social studies in the Armenian schools as a key for organizing the teaching of law in the highest level.

РЕЗЮМЕ

В статье обсуждаем задачи преподавания обществознания в Армянских школах, в частности обращая внимание на историю преподавания методики право, пытаемся подвести итоги основных тенденции исторического развития. Пытаемся обосновать професиональную подготовленности учителей в Армянских школах во время преподавания обществознания, как ключ преподавания предмета обществознание на высоком уровне.

**ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՐԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ
ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ԼԻԼԻԹ ՍԱՍՈՒՆԻՒՄ⁶⁹**

Քանալի բառեր՝ ժողովրդավարական արժեքներ, քաղաքացիական հասարակություն, քաղաքացիական կրթություն, հանդուրժողականություն, պատասխանատվություն, կրթության իրավունք:

Քաղաքացիական կրթությունը Հայաստանում համաժողովրդական-համամարդկային արժեքների զարթոնքի և հանդուրժողականության դրսևորման վկայությունն է, որը կոչված է հանդուրժողականության, մարդու իրավունքների պաշտպանության, կոռուպցիայի դեմ պայքարի միջոցների և կոնֆլիկտների խաղաղ լուծման մշակույթի ուսուցմանը: Այս է պատճառը, որ քաղաքացիական կրթությունն առաջնային դեր ունի աշխարհում ժողովրդավարության և քաղաքացիական հասարակության զարգացման գործընթացում:

Քաղաքացիական հասարակության և դրա ինստիտուտների համագործակցությունը քաղաքական իշխանությունների հետ մեծապես կախված է քաղաքական մշակույթից և քաղաքական իշխանություններից: Թե քաղաքական մշակույթի, թե հասարական-քաղաքական երկխոսության կայացման գործընթացում հսկայական դեր ունի նաև ֆորմալ և ոչ ֆորմալ կրթությունը, որը նաև որակապես նոր հասարակության ձևավորման գլխավոր երաշխիքներից է: Այս գործընթացի սկիզբը պետք է գտնել կրթության ոլորտում և իրականացնել այն քաղաքացիական կրթության միջոցով:

⁶⁹ ԵՊՀ Քաղաքական գործընթացներ և ինստիտուտներ ամբիոնի հայցորդ, ԿԱԻ Կոտայքի մասնաճյուղի հասարակագիտության մասնագետ:

Առհասարակ հանրակրթությունն ու դպրոցը պետության համար հանդիսանում են անփոխարինելի գործիքներ:

Կարևորելով քաղաքացիական կրթության դերը քաղաքացիական հասարակության և ակտիվ քաղաքացի դաստիարակելու գործում, հանրակրթական դպրոցի կարևորագույն խնդիրներից է դառնում դպրոցական տարիքում սովորեցնել աշակերտներին ժողովրդավարության սկզբունքներն և արժեքները: Պետության ապագա քաղաքացիներին պետք է վաղ տարիքից սովորեցնել այնպիսի որակներ, ինչպիսիք են որոշումներ կայացնելը, համայնքի զարգացման գործընթացում սեփական դերն արժևորելն ու գնահատելը, սեփական կարծիքից զատ դիմացինի կարծիքը ընդունելը և հարգելը՝ դրսևորելով հանդուրժողականություն:

Քաղաքացիական կրթության իրականացման համար հատկապես կարևորվում է հանրակրթական դպրոցը, քանզի վերջինս սովորողի համար այսօր գործնականում գիտելիքների այն «դարբնոցն» է, որտեղ նա ծանոթանում է ժողովրդավարության այբուբենի հետ: Քաղաքացիական կրթությունն ապահովվում է որոշակի արժեքներով, սկզբունքներով, վարքի նորմերով, որոնք էլ հետագայում սովորողը դրսևորում է, ձեռք է բերում որոշակի մտային և ինտելեկտուալ կարողություններ՝ մուտք գործելով հասարակական-քաղաքական ակտիվ կյանք: Անցումային շրջանում գտնվող հայ հասարակության հանրակրթության բնագավառում իրականացվում են կրթական բարեփոխումների ծրագրեր, որտեղ դաստիարակությունն ու կրթությունը կարևորագույն սոցիալական հիմնախնդիր են: ՀՀ մայր օրենքում, ինչպես նաև կրթության ոլորտը կարգավորող այլ օրենքներում ամրագրված է, որ «ՀՀ-ում հիմնական ընդհանուր կրթությունը պարտադիր է, բացառությամբ օրենքով

նախատեսված դեպքերի⁷⁰, «ինչպես նաև՝ «կրթությունն անձի, հասարակության, պետության շահերից ելնող ուսուցման և դաստիարակության գործընթաց է, որը նպատակամղված է գիտելիքները պահպանելուն ու նոր սերունդներին փոխանցելուն⁷¹»:

«Քաղաքացիական կրթություն» տերմինն առաջին անգամ օգտագործվել է Մեծ Բրիտանիայում՝ 19-րդ դարի վերջերին, երբ 1894 թ. Բրիտանիայի գիշերօթիկ դպրոցներում սկսեցին դասավանդել «Քաղաքացիական պարտավորություններ» դասընթացը⁷²: Հետագայում այս դասընթացի կարևորությունն ու անհրաժեշտությունն արժևորվեց և տարածվեց նաև եվրոպական այլ երկրներում, շատ ավելի ուշ՝ արդեն 20-րդ դարի առաջին կեսերին նաև ողջ աշխարհում՝ բոլորովին վերջերս ընդգրկելով հետխորհրդային շատ պետություններ: Այսօր արդեն եվրոպական բոլոր երկրների կրթական հաստատություններում որպես առանձին առարկա դասավանդվում են քաղաքացիական կրթության բովանդակությամբ համապատասխանող դասընթացներ կամ առարկաներ, որոնք ունեն տարբեր անվանումներ՝ «Քաղաքացիություն», «Քաղաքացիական հարաբերություններ», «Մարդ և հասարակություն», «Քաղաքական կրթություն» և այլն: Այս բոլոր առարկաների հիմքը խարսխվում է քաղաքական-իրավական և բարոյագիտական գիտելիքների համակարգի վրա, այսինքն՝ գիտելիքներ քաղաքացու, քաղաքացիական դիրքորոշման,

⁷⁰ ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 39: ՀՀ օրենքը Կրթության մասին /ընդունված 18/18-րդ հոդված փոփ., խմբ. 26.07.01 ՀՕ-209, լրաց. 13.04.06, ՀՕ-48-Ն, խմբ. 13.06.06 ՀՕ-139-Ն, փոփ., խմբ. 10.07.09, ՀՕ-161-Ն /:

⁷¹ ՀՀ օրենքը Կրթության մասին /ընդունված 14.04.1999/, հոդված 3:

⁷² Տե՛ս **Фоменко С. В.** Становление и развитие молодежной политики британского государства (1900-1930-е годы). М., 2001, էջ 25-27:

քաղաքական պատասխանատվության, քաղաքացու և հասարակության, քաղաքացու և պետության փոխհարաբերությունների մասին:

Քաղաքացիական կրթությունը սովորողին ընձեռում է ընտրության ավելի մեծ ու պրակտիկ հնարավորություններ, ժողովրդավար ու հանդուրժող միջավայր, ուր առկա է տեսակետների բազմազանություն, մեկից ավելի ընդունելի պատասխաններ: Դրա ուշադրության կենտրոնում է ազատության և պատասխանատվության գաղափարը (լիբերալիզմի առանցքային դրույթներից մեկը)՝ պահպանելով դրանց հավասարակշռումը և հասարակության առջև յուրաքանչյուր մարդու պատասխանատվության սկզբունքը⁷³: Քաղաքացիական կրթության առանցքային գաղափարների և ժողովրդավարության հիմնարար արժեքների՝ ազատության, հավասարության, պատասխանատվության վերաբերյալ համոզմունքները, հնարավորություն են տալիս սովորողին ընդունել անհատի ազատության ընդլայնման այն աստիճանը, որը չի խանգարում ազատ լինելու նաև մյուսներին, հետևաբար, հավասար պայմաններ է ստեղծվում բոլոր քաղաքացիների համար: Դրանով իսկ մարդու ազատությունն անմիջապես կապվում է իրավահավասարության՝ օրենքի առջև բոլորի հավասարության՝ իրավական պետության հետ:

Զ.Պատրիկն ուսումնասիրելով հետխորհրդային երկրների կրթական համակարգի առանձնահատկությունները, պարզապես պարտադիր է համարում քաղաքացիական կրթության դասավանդումը՝ հասարակության առջև ծառացած այսօրվա մի շարք խնդիրներից հետագա տարիներին

⁷³ Քաղաքագիտություն // խմբ. Հ.Մանուչարյանի և ուրիշների/, ուսումնական ձեռնարկ, Եր., 2006, էջ 525-529:

խոսափելու համար ⁷⁴ : Քաղաքացիական կրթության համակարգված և արդյունավետ մշակված ծրագիրը հնարավորություն կտա աճող սերնդին՝ պետության ապագա քաղաքացիներին, սովորելու ժողովրդավարության հիմնարար արժեքների, դրանց առանցքային էության մասին, ինչն էլ իր հերթին կբերի ժողովրդավարացման նոր ակիբ երկրում՝ ողջ հասարակական և քաղաքական համակարգում:

«Հանուն քաղաքացիական կրթության» ասոցիացիայի կողմից իրականացվող ամենամյա օլիմպիադաների արդյունքները վկայում են, որ ժողովրդավարության հիմնարար սկզբունքները գնահատում և արժևորում են հատկապես ավագ դպրոցի աշակերտները: Սա է պատճառը, որ վերջերս մի քանի երկրներում նրանք հանդես են եկել ընտրական իրավունքի տարիքային ցենզը իջեցնելու նախագծով:

Այսօր ամբողջ աշխարհի կրթական պրակտիկայում քաղաքացիական կրթության վերաբերյալ գոյություն ունեն 3 հիմնական մոտեցումներ, որոնք կիրառվում են ժողովրդավարական և այդ ուղին վերջերս որդեգրած երկրներում՝ հիմքում ունենալով որոշակի չափորոշիչներ: Դրանք են ինտեգրված, համակարգային և քաղաքագիտական մոտեցումները⁷⁵:

Ըստ ինտեգրված մոտեցման (այս մոտեցումը կիրառվում է նաև ՀՀ-ում) քաղաքացիական կրթությունը կրթական ինքնուրույն բնագավառ չէ, այլ հասարակագիտական առարկայաշարին բնորոշ ուղղությունների հավաքական ուսուցում է, ուր քաղաքացիական կրթությունն ընկալվում է որպես սոցիալ-

⁷⁴ Մարդ և հասարակություն: ԿԳԼ ԿԱԻ, մեթոդական ամսագիր, 2009, N 5, էջ 74:

⁷⁵ Гражданское образование как условие формирования активной общественной позиции//<http://www.Pandia.ru/>:

քաղաքական և իրավական գիտելիքների ինտեգրված դասընթաց՝ ընդհանուր սահմաններով ընդգրկելով իր բովանդակության մեջ մարդը և հասարակությունը գաղափարը: Այսպիսի մոտեցման էությունը հասարակական կարգուկանոնի և վարքագծային որոշակի մոդելի ինտեգրումն է⁷⁶:

Ըստ քաղաքագիտական մոտեցման՝ քաղաքացիական կրթության սկզբունքային և ելակետային դրույթն անհատի ձևավորումն է, որը պիտի արդյունքում համալրի քաղաքացիական հասարակությունը: Այս ուսուցման հիմնական նպատակը կայանում է սովորողներին նախապատրաստելու պատասխանատու և իմաստավորված կյանքին, ենթադրում է արդյունավետ, կառուցողական գործունեություն դեմոկրատական, իրավական պետության մեջ⁷⁷:

Համակարգային մոտեցումը ենթադրում է, որ քաղաքացիական կրթության բովանդակությունը, ի տարբերություն նախորդների, չի կարող ունենալ չեզոք դիրք սովորողների մոտ հատկապես ժողովրդավարական արժեքների ընթունման, ընկալման գործընթացում, այն կոչված է ակտիվ և նպատակային ներգործելու սովորողների գիտակցության վրա, սովորեցնելու նրանց քննադատական մտածողության, գնահատման, որոշումների ընդունման և այլն⁷⁸:

⁷⁶ St'ya **Морозова С.А.**Гражданское образование в демократической России./Сб.Гражданское образование. Материалы международного проекта – СПб., 2000, էջ 344:

⁷⁷ St'ya **Гусаров В.И.**, Государство-общественное образования, Самара, Изд-во “ИТЦ”, 2006, էջ 496:

⁷⁸ <http://www.civicedu.ru/eyce2005/conceptpaper.doc> «Центр гражданского образования» //«Центр гражданского образования»:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո հայ հասարակությունը հայտնվել են ազգային արժեհամակարգի հանդեպ տարբեր քաղաքակրթությունների ազդեցության կիզակետում: ՀՀ անկախացումից հետո արևմուտքից սկսեցին արագորեն ներթափանցել ժողովրդավարության, ԲՀ և մարդու իրավունքների վերաբերյալ գաղափարները:

Ժողովրդավարացման գործընթացում ՀՀ-ում պարզապես անհրաժեշտ են այդ արժեքներին ծանոթ, դրանք յուրացրած սովորողներ, որոնք հետագայում պետք է դառնային այդ արժեքները կրող քաղաքացիներ: Զարգացած երկրների ժողովրդավարական արժեքները պետք է համապատասխանեցվեն ազգայինի հետ: Դա հնարավոր կդարձնի պահպանել ազգային դիմագիծը և այն հարստացնել համամարդկային ու համընդհանուր արժեքներով: Միաձուլումն ու ինտեգրումն անհրաժեշտ է իրականացնել ազգային գաղափարախոսության հենքի վրա՝ ամրացնել այն ուղղահայաց՝ տարբեր սերունդների միջև, ինչպես նաև հորիզոնական՝ քաղաքացիական հասարակություն ունենալու ճանապարհին չանտեսելով նաև սփյուռքի դերակատարությունը ⁷⁹ : Քաղաքացիական կրթությունը մեծապես կապված է հատկապես ավանդույթների փոխանցման և հասարակական կյանքին հասարակության մասնակցության նոր մոդելների ձևավորման հետ:

Լրամշակված կրթակարգում՝ պետական և առարկայական չափորոշիչներում, ի թիվս այլ կարևորագույն խնդիրների, որոնք պետք է լուծի հանրակրթությունը, հիմնական նպատակներից մեկն էլ «իր իրավունքների ու պարտականությունների լիարժեք իմացությամբ, օրինապահ,

⁷⁹ Տե՛ս Վարդանյան Թ., ՀՀ հասարակական համակարգի զարգացման առանձնահատկությունները, Երևան, 2005, էջ 24:

ազնիվ, մարդասեր, պատասխանատվությամբ օժտված նախաձեռնող և հասարակական գործուն դիրքորոշում ունեցող, ընտրություն կատարող և իր ձայնի իրավունքը կիրառելու ունակ⁸⁰» շրջանավարտ ունենալն է, իսկ կրթության մասին օրենքում հանդիպում ենք «համամարդկային և ազգային արժեքներին հաղորդակից, ազգային մշակութային ու բարոյահոգեբանական ժառանգությունը կրող և գործուն քաղաքացիական դիրքորոշում ունեցող անհատ և քաղաքացի ձևավորելն է⁸¹» մտքին:

Կրթությունն ու քաղաքացիությունը մեր երկրի համար իրականում բազմաթիվ խնդիրների լուծման բանալին է: Արդար ու պատասխանատու, սովիդար ու ակտիվ քաղաքացիներից բաղկացած մարդկային հանրություն դաստիարակելու պետականություն կերտելու համար ամենաարդյունավետ և ծավալային առումով ողջ հանրապետությունում ծածկույթ ապահովելու համար կրթությունն իրականում շարունակում է մնալ միակ լուծումը: Քաղաքացիական կրթության դերը մեծ է նաև քաղաքական սոցիալիզացիայի գործընթացում: Ամփոփելով վերոհիշյալ մոտեցումները՝ քաղաքացիական կրթությունը կարելի է ես կփորձեմ սահմանել հետևյալ կերպ՝ «Քաղաքացիական կրթությունը անհատակողմնորոշիչ կրթություն է, որն ուղղված է քաղաքականության մասին գիտելիքների ձևավորման և սովորողի սոցիալական որակները զարգացնելու գործընթացին՝ հիմքում ունենալով ժողովրդավարության

⁸⁰ http://www.noravank.am/upload/pdf/105_am.pdf //Հանրակրթության պետական կրթակարգը և

պետական չափորոշիչները, Միջնակարգ հանրակրթական դպրոցի շրջանավարտի կատարելատիպը //:

⁸¹ <http://edu.am/index.php?id=5&topMenu=-1&menu1=85&menu2=89&arch=0> //ՀՀ կրթության մասին օրենք/Ընդունված 1999.04.14/, հոդված 18, 3-րդ կետ // Հանրակրթությունը (Վերնագիրը փոփ. 10.07.09) //ՀՕ-161-Ն)://:

*հիմնարար արժեքների և ազգային գաղափարախոսության
բաղադրարարների միաձուլումը»:*

Ապագա քաղաքացու դաստիարակության գործընթացում հասարակագիտություն ունի իր ուրույն տեղը:

Փորձելով հասկանալ հասարակագիտության դրվածքը, տեղն ու դերը և դասավանդման ընթացքում հանդիպող դժվարությունները 2015-16 ուստարում մոնիթորինգ եմ իրականացրել Կոտայքի մարզի թվով 10 ուսհաստատություններում՝ 14 ուսուցչի մոտ՝ յուրաքանչյուրի մոտ լսելով առնվազն 2-ական դաս:

Ուսումնասիրության շրջանակները ընդգրկում էին հետևյալ կետերը՝

1. ուսուցման գործընթացի կազմակերպման ժամանակակից ձևերի և մեթոդների, սովորողների առաջադիմության գնահատման նոր համակարգի կիրառման վիճակը,

2. պարզել չափորոշահեն կրթություն իրականացնելու ուսուցիչների կարողություններն ու առկա դժվարությունները,

3. ճշգրտել ուսուցիչների ուսումնական կարիքները,

4. վերլուծել ստացված արդյունքները և պատրաստել առաջարկություններ առարկաների չափորոշիչների, ծրագրերի և դասագրքերի լրամշակման, վերապատրաստման ծրագրերի բովանդակության և կազմակերպման ձևերի բարելավման վերաբերյալ :

Մոնիթորինգի արդյունքներից պարզ դարձավ, որ

- Դպրոցներում դասապրոցեսները հիմնականում իրականացվում են ուսուցչակենտրոն, չնայած թե՛ վերապատրաստման դասընթացների, թե՛ սեմինարների, թե՛ անհատական խորհրդատվությունների ժամանակ բազմիցս

խոսվել է ուսուցման ժամանակակից պահանջների, այդ թվում նաև՝ աշակերտակենտրոն ուսուցման առավելությունների մասին:

Ընտրված 10 ուսհաստատություններից միայն երկուսում արձանագրվեց աշակերտակենտրոն դաս (մասնավորապես Աբովյանի թիվ 1 ա/դ-ում և Նոր Հաճնի թիվ 1 հ/դ-ում):

Մյուս դպրոցներում դոմինանտ էին ուսուցչակենտրոն դասերը, սակայն միանշանակ պնդել, որ դրանից տուժում էին դասերի արդյունավետությունը, ճիշտ չի լինի: Ուսուցիչների պնդմամբ, տնօրենն ու փոխտնօրենները չեն խրախուսում ինտերակտիվ մեթոդներով դասերը նախ աղմուկի, ապա ժամանակի կորստի պատճառով: Կարծիք հնչեց, որ ինտերակտիվ մեթոդներով (շեշտվում էին հատկապես խմբային աշխատանքները, որոնք ամենաշատ գործածվող են պատմության և հասարակագիտության դասաժամերին) աշխատում են դասի պլան չունեցող և դասին անպատրաստ ուսուցիչները :

Այս մոտեցումը կարծրատիպ դառնալու միտումներ ունի:

• Ուսուցիչների ամենօրյա աշխատանքում չափորոշիչների օգտագործումը դեռևս չի կարևորվում:

Դրանից օգտվում են միայն թեմատիկ պլանավորում կատարելիս և դասալսումների ժամանակ, մնացած դեպքերում այն պարզապես չի կիրառվում որպես ուսուցման գործընթացի գլխավոր նորմատիվ փաստաթուղթ կամ կրթական օրենք : Որոշ դպրոցներում նույնիսկ դժվարանում են մտաբերել դրա կառուցվածքը:

Առաջարկություն: Ուսուցիչներին կարծիքով չափորոշիչ ամենօրյա օգտագործմանը կնպաստի դրա բեռնաթափումը՝ Ա մակարդակի վերանայումը և Գ մակարդակի միաձուլումը Բ մակարդակի հետ, ինչպես դա իրականացվեց

հասարակագիտություն առարկայի դեպքում: Այս վիճակով այն ընկալվում է որպես հեռահար նպատակ , ուտոպիա : Փաստարկները, թե չափորոշիչը ուսուցչի, այլ ոչ սովորողի կամ նրա ծնողի համար են, հասկանալի են, բայց գտնում ենք, որ չափորոշիչի ընդգրկումը դասագրքերում ավելի հասանելի ու տեսանելի կդառնա ուսուցչի համար , հետևաբար օգտագործումը ավելի պրակտիկ:

- Միավորային գնահատման 10 բալային համակարգը ուսուցիչների կողմից կիրառվում է գրեթե առանց դժվարությունների: Թեստերի և հարցաշարերի պարբերական օգտագործումը որպես գնահատման արդյունավետ և օբյեկտիվ գործիքներ այս ոլորտում լուծել են մեծ թվով խնդիրներ. գնահատումը կատարվում է հստակ ու արժանահավատ:

Սակայն բանավոր հարցման ժամանակ առկա է հետևյալ իրողությունը: Մասնավորապես, բանավոր հարցման դեպքում ձևավորված գնահատականը չի արտացոլում սովորողների գիտելիքների իրական մակարդակը՝ կապված չափորոշչային պահանջների հետ: Սովորաբար դասարանում թույլ սովորողները գնահատվում են միավորային սանդղակի ամենաստորին նշով՝ 3 կամ 4: Այս դեպքում, սակայն, չեն պահպանվում չափորոշչային նվազագույն՝ Ա մակարդակի պահանջները: Այսինքն՝ չափորոշչային նվազագույն՝ Ա մակարդակի պահանջներին համապատասխանող պատասխանները գնահատվում են 7, 8 կամ 9 միավորով , իսկ սրանք, ինչպես հայտնի է, Բ մակարդակի գնահատականներ են: Ուսուցիչների խոսքերով՝ Բ մակարդակին ողջ դասարանում գուցե համապատասխանեն 1, առավելագույնը 2 սովորող:

Այսինքն, չափորոշիչը որպես գիտելիքների ստորին շեմն ընդգծող փաստաթուղթ չի կայացել և չի հանդիսանում հիմնական երաշխիք գնահատման համար:

Առաջարկություն: Առաջարկում ենք վերանայել չափորոշային նվազագույն՝ Ա մակարդակի պահանջները՝ հեշտացնելու գնահատման գործընթացը և հնարավորություն տալ ճիշտ արձանագրել գիտելիքների պաշարը: Իհարկե, սա ունի նաև իր բացասական կողմը. կարծում ենք՝ այս քայլով կիջնի նվազագույն գիտելիքների շեմը, ինչը բնականաբար դրական գործընթաց չէ և չի բխում կրթության որակի բարձրացման դիրքերից: Սակայն թողնելով նույնը, մենք, միևնույն է, որևէ հարց չենք լուծում, ավելին՝ անընդհատ բախվում ենք միևնույն խնդրի հետ՝ Ա մակարդակի պահանջ – Բ մակարդակին համապատասխանող գնահատական:

- Բազմիցս խոսվել է դասապրոցեսում SCS կիրառությունների առավելությունների՝ դիդակտիկայի ապահովման և մատուցվող նյութն ավելի մատչելի դարձնելու տեսանկյունից:

Համակարգչային լսարանում իրականացված դասերն առավել գրավիչ ու արդյունավետ են դարձնում դասապրոցեսը: Սակայն մեծ դպրոցներում, երբ համակարգչային սենյակը մեկն է և տրամադրվում է հիմնականում ինֆորմատիկայի դասաժամերին, ուսուցիչների մոտ դժվարություններ են առաջանում՝ կապված խիտ դասացուցակի հետ: Փոքր գյուղական համանքներում խնդիրն ավելի ընդգծված է այն պատճառով, որ այստեղ առհասարակ չկա համակարգչային սենյակ, իսկ միակ համակարգիչը տնօրենի սենյակում է:

Ծրագրային թեմատիկ ֆիլմերի և սահիկահանդեսների կիրառումը ոչ միայն խրախուսվում է կրթության ոլորտի մասնագետների կողմից, այլև կան ԿԳՆ կողմից հաստատված հատուկ ֆիլմեր, որոնք անհրաժեշտ է ցուցադրել որոշ թեմաներ ուսուցանելիս: Մարզի դպրոցների մի մասն ստանում է այդ խտասկավառակները, մյուս մասն անհասկանալի

պատճառներով ընդհանրապես տեղեկացված չէ ֆիլմերի գոյության մասին:

Առաջարկություն: Ուսուցիչներն առաջարկում են՝ բացի համակարգիչներից դպրոցներին տրամադրել 1-2-ական նոթբուքեր, որոնք հեշտությամբ կարելի է տեղաշարժել դպրոցում: ԿԳՆ կողմից հաստատված ֆիլմերի, խտասկավառակների տարածումը մարզում իրականացնել ԿԱԻ մասնաճյուղերի միջոցով՝ սեմինարների, կլոր-սեղանների, վերապատրաստման դասընթացների ժամանակ, որպեսզի ոչ մի դպրոց դուրս չմնացուցակից:

• Մարզի ուսուցիչների խոսքերով, դասագրքերի ընտրության հարցում իրենք գրեթե մասնակցություն չունեն կամ «ընտրությունը կորչում է « մինչ դասագրքերի դպրոց մուտք գործելը:

Այժմ, երբ մինչ դպրոց մտնելը նոր դասագրքերը հասանելի են բոլորին, ուսուցիչները նախապես կարծիք են կազմում և ընտրում այս կամ այն դասագիրքը: Սակայն նոր ուստարում ոչ բոլորն են ստանում այն դասագրքերը, որոնք պատվիրել էին: Տնօրենների պատասխաններն այս դեպքում տարբեր ու հակասական են:

Գաղտնիք չէ, որ արդեն մի քանի տարի է, ինչ գործում է դասագրքերի փորձաքննության ինստիտուտը: Սա հրաշալի հնարավորություն է ուսուցիչների և սովորողների համար՝ նախապես ծանոթանալու, ծրագրին ու չափորոշիչն դրա համապատասխանությունը պարզելու համար: Սակայն թե՛ ԿԱԻ մասնաճյուղի աշխատակիցների և թե՛ դպրոցներին անհայտ է , թե ինչ մեխանիզմով են ընտրվում ուսհաստատություններն ու այն փորձակող ուսուցիչները: Որքան մեծ թվով ուսուցիչներ կարծիքներ ու առաջարկություններ տրամադրեն նոր դասագրքի վերաբերյալ,

այնքան ավելի որակով ու թերություններից զերծ դասագիրք կունենան սովորողները: Մեկ ուսուցչի կարծիքը հաճախ թույլ չի տալիս համակողմանի դարձնել փորձաքննությունը:

Առաջարկություն: Ուսուցիչներն առաջարկում են փորձաքննությունը դարձնել պարտադիր, բաց ու թափանցիկ, հասանելի բոլոր դպրոցներին, հնարավորություն տալ բոլոր ցանկացողներին մասնակցություն ունենալ նոր դասագրքերը փորձարկելու գործընթացին՝ համապատասխան գրությամբ կամ հանձնարարականով կամ պարզապես օն-լայն տարբերակով քննարկելով թեմաները: Ուսուցիչներին մասնակից դարձնել նաև դասագրքերի ընտրության ու դրանք պատվիրելու գործում՝ հետագայում ծրագրային նյութերի տրամաբանական գիծը շարունակելու համար:

• Դեռևս խնդիր է մնում 11-րդ դասարանի հասարակագիտության թե չափորոշիչը, թե ծրագիրը , թե առավել ևս դասագիրքը: Այս դասագիրքը թերևս գործող դասագրքերից բարդագույն է:

Հաշվի առնելով նաև առարկան դասավանդողների բազային կրթությունը՝ ուսուցանելն այս դասագրքով ու ծրագրով դառնում է առավել բարդ: Բազմաթիվ վերապատրաստման դասընթացներն ու սեմինարները չեն տալիս ցանկալի արդյունք: Ծրագրային նյութը բարդ է նաև սովորողների համար: Սովորողները սիրում են այս առարկան 8-10, 12-րդ դասարանների ծրագրերը և են առանձնացնում 11-րդ դասարանի ծրագիրն ու դասագիրքը, որակելով այն բարդ, վանող ու անհետաքրքիր ու նախորդ դասարանների ծրագրային թեմաների հետ բոլորովին կապ չունեցող :

Առաջարկություն: Ծրագրում ներառված բոլոր թեմաները կարևոր են քաղաքացիական կրթության և դաստիարակության, քաղաքացիական որակներ ձևավորելու

համար: Սակայն դասագիրքը գրված է առանց հաշվի առնելու սովորողների տարիքային ու հոգեբանական առանձնահատկությունները, շարադրված է այն սկզբունքով, որ 11-րդ դասարանը միակն հնարավորությունն է գործնականում սովորողներին այդ թեմաների հետ ծանոթացնելու համար: Դասագրքի լեզուն խիստ ակադեմիական է, խրթին, աղքատ մեթոդական ու գործնական աշխատանքների բաժիններից:

- Տնային հանձնարարությունների և առհասարակ, սովորողների ծանրաբեռնվածության մասին խոսվում է յուրաքանչյուր սեմինարի, կլոր-սեղանի և վերապատրաստման դասընթացների ընթացքում՝ հղում անելով նորմատիվ փաստթղթին ու սահմանված ժամանակին: Սակայն, մշտադիտարկման արդյունքները ցույց տվեցին, որ տնային հանձնարարությունները ոչ միայն տրվում են առավել, քան շատ և այլև հաճախ բոլորովին աննպատակ:

Առաջարկություն: Թե մեթոդիստները, թե իրենք՝ մանկավարժները գտնում են, որ կրթության որակի անընդհատ նահանջը կապված է նաև չափից շատ ծանրաբեռնվածության հետ: Տարբեր ուսուցիչներ կարևորելով հատկապես իրենց դասավանդած առարկան առավել թվով տնային հանձնարարություններ են տալիս սովորողին: Արդյունքում հիմնական դպրոցում սովորող երեխան հաջորդ օրվա դասերը պատրաստելուն պիտի տրամադրի մոտավորապես 3-5 ժամ, ինչը բոլորովին խրախուսելի չէ : Եվս մի դիտարկում.սովորողի՝ համակարգչից օգտվելու հնարավորությունները ճիշտ չեն օգտագործվում : Այսպիսի առաջադրանքները հիմնականում տեղավորվում են «համացանցից գտնել ու տպել « նախադասության շրջանակներում, որը ոչ մի հմտություն չի ձևավորում :Մեթոդական նամակում հստակ նշել, թե որ տիպի

տնային աշխատանքներն առավելի կիրառելի ու արդյունավետ կլինեն տվյալ առարկայի դեպքում :

- Հաճախ «Հասարակագիտություն » առարկային պետականորեն հատկացված դպրոցական պարտադիր առանց այդ էլ քիչ՝ շաբաթական 1 կամ 1.5 ժամը տրամադրվում է մասնավորապես հայոց կամ համաշխարհային պատմության դասաժամերի լրացմանը: Խնդիրն առավելապես հանդիպում է այն դպրոցներում, ուր հասարակագիտությունը դասավանդում է պատմության մասնագետը:

Ամփոփելով առկա խնդիրները, շեշտենք նաև ձեռքբերումները: Մասնավորապես, նոր մեթոդների կիրառումն ու ժամանակակից դասի կազմակերպման ձևերը լավատես լինելու հիմքեր են տալիս: Դասերն առավել կենդանի ու աշակերտակենտրոն դառնալու միտում ունեն՝ կապված պարբերական դարձած դասընթացների ու սեմինարների, ինչպես նաև ուսուցիչների սերնդափոխության հետ: Մարզում իմ կողմից ընտրված 6 ուսհաստատություններում իրականացված դասալսումների արդյունքում պարզ դարձավ, որ այն դպրոցներում, ուր պարտադիր է օրվա դասի պլանի առկայությունը, դասերի արդյունավետությունն ակնհայտ է:

Նոր և ինտերակտիվ մեթոդներ կիրառելու առումով ուսուցիչների կարելի է բաժանել 3 խմբի՝

- մեթոդներին քիչ տեղյակ սկսնակ ուսուցիչ
- մեթոդներին ծանոթ , սակայն հազվադեպ օգտագործող ուսուցիչ
- մեթոդներին ծանոթ և անընդհատ կիրառող ուսուցիչներ

Կրթության մեջ չկան փոքր կամ աննշան բացթողումներ: Կրթությունն ու դաստիարակությունը

միասնական գործընթաց են ու մեկի կայացումը մյուսի երաշխավորն է : Դպրոցը գործնականում շարունակում է մնալ գիտելիքների դարբնոց, քանի որ ոչ բոլոր սովորողներն են հետագայում բուհ ընդունվում : Ուստի անհրաժեշտ է դպրոցը դարձնել այն միջավայրը, որտեղ երեխան կստանա իրեն հուզող բոլոր հարցերի պատասխանները: Խնդիրն այն է, որ այսօր սովորողները ուսուցչից պահանջում են նոր մոտեցումներ: Խոսել կրթական բարեփոխումներից , սակայն կառչած մնալ բանավոր հարցումից, կավիճից ու գրատախտակից, գնահատականը որպես զենք, իսկ դասագիրքը՝ սուրբ գիրք ընդունելու մտայնությունից, մենք կունենանք այն, ինչ ունենք այսօր:

РЕЗЮМЕ

ПРЕДМЕТ «ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЯ» В КОНТЕКСТЕ ГРАЖДАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Важным условием становления гражданского общества в РА является гражданское образование. Его роль более заметна особенно в образовательных системах стран, переходящих от тоталитарных режимов к демократии. Образование является незаменимым институтом для государства и гражданское образование определяет содержание системы ценностей нового поколения. Содержание гражданского образования в РА должно формироваться на базе традиционных ценностей нашего общества.

Ключевые слова: Гражданское общество, гражданское образование, демократические ценности, толерантность, ответственность, право на образование.

SUMMARY
THE SOCIAL SCIENCE IN THE CONCEPT OF THE CIVIC
EDUCATION

The development and formation of civil society in Armenia depends on civic education. The role of the civic education in the modern education system is especially important during the transition countries from totalitarian regime to a democratic transition.

School and education are immutable state institutions because civic education depends on the formation of the value system of future citizens. As a result, it will be development of civil society in terms of merging the values of democracy and patriotism.

Key words: Civil society, civic education, democratic values, tolerance, responsibility, the right to education.

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ՍԱՀԱԿՅԱՆ ԳՈՀԱՐ ՀՈՎԻԿԻ⁸²

Քանալի բառեր՝ հասարակության անդամ, աշխատուժ, մարդկային ռեսուրսներ, մասնագիտական կողմնորոշում, անկաշկանդ մթնոլորտ:

Ցանկացած հասարակարգի համար, ցանկացած տնտեսական համակարգի համար նախապայման, շարժիչ ուժ է հանդիսանում մարդը, հասարակության անդամը՝ քաղաքացին: Քսանմեկերորդ դարը բոլորովին չի տարբերվում իր նախորդներից այս առումով, նույնիսկ ես կասեի արդի ժամանակներում այս խնդիրը հանդես է գալիս ավելի խիստ պահանջներով: Նկատի ունենք այսօրվա տնտեսական, քաղաքական համակարգում աշխատուժի և մարդկային ռեսուրսների նկատմամբ գոյություն ունեցող ավելի խիստ պահանջները ու ամենօրյա աճող նորմատիվային սահմանումները:

Այս ամենը պահանջում է հասարակության անդամի կրթությամբ մտահոգված ու զբաղվող մարմիններին որոշակի որակական և քանակական վերանայումներ անել հնից եկած ու արդեն հիմնավորում ստացած մոտեցումներում: Այսօրվա հասարակությանը անհարաժեշտ մարդակային ռեսուրսները ձևավորվել են դեռ երեկ: Այսինքն՝ այդ կադրերը ակադեմիական առումով, ինչպես նաև հոգեբանորեն մի քանի ետ են: Չենք կարող ասել, որ նրանք պատրաստ չեն, ուղղակի ժամանակի հրամայականն է, որ աշխատանքային շուկային անհրաժեշտ մարդկային ռեսուրսները լինեն ո՛չ թե մի կամ նույնիսկ կես քայլ ետ, այլ ընդհակառակը՝ նույն

⁸² ԵՏԿԱ հայցորդ, Հայաստանում ՖԲԻ և Ֆրանսիական Քոլեջի դասախոս:

չափով առաջ: Իսկ որպեսզի հասարակության անդամը լինի ավելի առաջ ժամանակի պահանջներից անհրաժեշտ է, որ նա սկսի մասնագիտական կողմնորոշումը և դրանից բխող մասնագիտական կրթությունը ավելի վաղ տարիքից:

Այսօրվա սերունդը ավելի շուտ է հասունանում, տեղեկացվում և ավելի շուտ է պատրաստ մտնել հասարակություն որպես հասուն քաղաքացի: Նրանք շատ շուտ են իմանում իրենց իրավունքների և պարտավորությունների մասին: Այլ հարց է, թե ինչքանով են նրանք կատարում իրենց պարտավորությունները: Ինչը չենք կարող ասել իրավունքների մասին: Նրանք շատ լավ գիտեն իրենց իրավական սահմանափակումները, և այդ սահմանների մեջ ցանկացած բացառություն հանդիպում է լուրջ դիմադրության ու առաջ է բերում հակասություններ:

Այս և նմանատիպ մի շարք հիմնահարցեր հիմք են տալիս նախընտրելի դարձնել ապագա քաղաքացու մասնագիտական կողմնորոշմանն ուղղված գործընթացների սկսումը ավելի վաղ տարիքից: Այս առումով ավելի է մեծանում «Հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման հիմնահարցելի քննարկումը լայն մասշտաբներով:

2009թ.-ից առնչվել եմ առարկայի դասագրքերի, դասավանդման մեթոդիկայի հետ և կատարել եմ իմ սուբյեկտիվ եզրահանգումները: Այնպիսի տպավորություն է, որ առարկայական դասագիրքը խորհրդային շտամպով անցած մի ուսումնական ձեռնարկ է: Դասավանդողները հիմնականում աշխատատեղերի օպտիմալացման արդյունքում դուրս մնացած մանկավարժներն են (թող ներեն նրանք բոլորը ինձ, ես կասկածի տակ չեմ դնում նրանց մասնագիտական գիտելիքները և մանկավարժական

հմտությունները), որոնք կարճաժամկետ վերապատրաստում անցնելուց հետո փորձում են դասավանդել այդքան անհրաժեշտ, այսօր ամենաարդիական դիսցիպլիններից մեկը:

Այս առարկան պետք է սկսել դասավանդել ոչ թե ավագ դպրոցում, այլ ավելի վաղ տարիքից: Այն կարող է լինել մասնագիտական կողմնորոշում պարունակող խաղերի, ոչ պաշտոնական զրույցների, երեխաների համար նախատեսված հոգեբանական թեստերի, սցենարների, բեմադրությունների, հանդեսների ու միջոցառումների տեսքով: Ճիշտ է այս դեպքում մենք կունենանք որոշակի լրացուցիչ ծախսեր, սակայն այն մեր երեխաների համար է և արդարացված է, քանի որ որոշակի ժամանակ անց մենք կքաղենք դրա պտուղները: Երեխային պետք է ծանոթացնել տարբեր մասնագիտությունների հետ, իրավական նորմերի հետ, տնտեսական հնարքների հետ, մարդու առողջությանը վերաբերվող նվազագույն գիտելիքների հետ, բնապահպանական անհրաժեշտ քայլերի հետ, սոցիալական վարվելակերպի հետ և այլն: Այս ամենը չի կարող անել մեկ մասնագետ: Գուցե վաղ տարիքում ինչ որ չափ ընդունելի լինի նման մոտեցումը, չնայած դա էլ ցանկալի չի: Բայց ավելի հասուն տարիքում, առավել ևս ավագ դպրոցում դա պետք է կատեգորիկ բացառել:

Դպրոցներից մի քանիսի բակերում կատարած բլից հարցումները ուղղակի սարսափեցրին մեզ: Հարցումները կատարվել են Երևան քաղաքի միջին դպրոցներում, հարցման են ենթարկվել 300 աշակերտ: Այն հարցին, թե «Ի՞նչ եք ուզում դառնալ», նրանց 50%-ը պատասխանել է դեպուտատ, 30%-ը՝ բանկիր, 10%-ը՝ ծրագրավորող, ապա տոկոսային

հարաբերությամբ նվազման կարգով գալիս են դերասան, երգիչ, դիզայներ, բժիշկ, գինվորական, ոստիկան:

Կար մեկ պատասխան, որ շատ զարմացրեց մեզ, դա մի սովորողի ցանկությունն էր դառնալ քաղաքագետ: Բայց երբ պարզեցինք, թե որտեղից է գալիս այդ ծագումը, հասկացանք, որ դրա հիմնավորումը գալիս էր ընտանիքից:

Այժմ աշխատաշուկայում կան շատ մասնագիտություններ, որոնց կադրերի պակաս կա, բայց երեխաները ոչինչ չգիտեին այդ մասին: Մինչև աշակերտը հասնում է աշխատելու տարիքին ու նոր է հասկանում ինչ մասնագիտության պահանջարկ կա, նա նախ կորցնում է ժամանակ և մասնագիտական կրթություն ձեռք բերելու հնարավորություն: Նա ենթարկվում է հոգեբանական շոկի, որ այն մասնագիտությունը, ինչի համար ինքը սովորեց, ավարտեց ասենք ԲՈՒՀը, աշխատուժի շուկայում ռեսուրսների գերաճ ունի: Պատանու հոգեբանության մեջ առաջանում է բացվածք, որը գնալով կարող է ավելի խորանալ ու արդյունքում ունենում ենք այն, ինչ ունենք այժմ՝ հիասթափված երիտասարդություն, շեղված վարքի դրսևորումներ, օրեցօր ավելացող ինքնասպանություններ:

Սովորողը պետք է ծանոթ լինի պահանջարկ ունեցող մասնագիտություններից յուրաքանչյուրին: Ուսանողների մոտ կատարված հարցումները ցույց տվեցին, որ նրանք ընտրում են ոչ թե մասնագիտությունը, այլ ԲՈՒՀ-ը՝ կապված հեղինակության հետ: Այս առումով ավելի է մեծանում «Հասարակագիտություն» առարկան դասավանդող մասնագետների դերը: Այդ է հիմնավորումը և պահանջը, որ այդ առարկայի տարբեր բաժինները դասավանդեն

ԲՈՒՀ-երի համապատասխան նեղ մասնագիտացում ունեցող դասախոսները, որոնք լիակատար տեղեկատվություն կտան մասնագիտության առավելությունների և ինչու չէ դժվարությունների մասին, կծանոթացնեն մասնագիտական նրբություններին: Այդքանից հետո գուցե աշակերտը փոխի իր կարծիքը և նպատակը մասնագիտության ընտրության հարցում:

Մի նկատառում ևս, որի վրա ցանկանում ենք սևեռել Ձեր ուշադրությունը: «Հասարակագիտություն» առարկան և ընդհանրապես մասնագիտական կողմնորոշմանը, սովորողի հոգևոր և ֆիզիկական դաստիարակությանն ուղղված առարկաները չպետք է ունենան գնահատման համակարգ: Այդ առարկաները պետք է ուսուցանվեն, ընկալելի դառնան ուսումնական հաստատության ներսում: Դրանք պետք է այնքան մանրամասն ու հասանելի մատուցվեն, որ սովորողը տանը չունենա վերանայելու անհրաժեշտություն: Որովհետև մեր ցանկությունն է է ոչ թե մրցակցություն առաջացնել սովորողների մեջ, թե ով ավելի բարձր գնահատական կստանա, որը ինչ որ տեղ կարող է նաև առաջ բերել նոր հոգեկան ապրումներ, այլ մեր միտքը, մեսիջը հասցնել սովորողին:

Առարկայի դասավանդման համար նախընտրելի է այլ տիպի դասասենյակ, ավելի հանգիստ, անկաշկանդ միջավայր և թրեյնինգային մթնոլորտ: Կարելի է նաև դասերը կազմակերպել արտագնա պայմաններում, հենց սովորողներին դարձնելով գործնական մասնակիցներ որևէ հետաքրքիր մասնագիտական միջոցառման: Այս և նման նպատակների համար առաջարկում եմ կազմել

հանձնաժողով, որտեղ ընդգրկված կլինեն բացի մասնագետներից նաև ակտիվ սովորողներ և ծնողներ:

Նման եզրահանգումների ես եկել եմ որպես կրթության ոլորտի բազմամյա փորձով մասնագետ, որպես ծնող և որպես ազգի հետագա զարգացմամբ մտահոգված քաղաքացի:

THE PROBLEMS OF TECHING IN SOCIAL SCIENCES

The main idea of the article is to present new qualitative approaches in the process of theaching the subject “Social Sciene” Subjective considerations are based on objective studies and research. If we use recommended innovative metods in near future we will have results.

Key words: member of society, workforce, human resources, professional orientation , relaxed atmosphere.

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА „ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЕ”

Основная идея статьи состоит в том , чтоб представить новые качественные подходы в процессе преподавания предмета „Обществоведене,,. Субъективные соображения основаны на объективных исследованиях и опросах. Если предлагаемые инновационные методы будут использованы , то в ближайшем будущем мы уже можем ощутить результаты.

Ключевые слова: Член общества, трудовые ресурсы, кадровые ресурсов, профессиональная ориентация, спокойная атмосфера.

**ԼԵԶՈՒՆ ՈՐՊԵՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ
ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՐՏԱՑՈԼՈՂ ԿԱՐԵՎՈՐ ՄԻՋՈՑ
ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ ՆՈՐԻԿԻ⁸³**

Բանալի բառեր՝ լեզվամտածողություն, գիտաբառ, ժողովրդավարություն, խորհրդարան, փոխառություն, օտարաբանություն, սահմանադրություն, քվեարկել, պատգամավոր, հանրաքվե:

Որքանո՞վ է մեր լեզվամտածողությունը արծագանքում և արտացոլում պատմական և հասարակական այն տեղաշարժերին, որոնք տեղի են ունենում մեր կյանքում: Արդյոք ոչ հեռավոր անցյալի՝ մոտ քսանհինգ տարիների ընթացքում կատարված պատմական իրադարձությունները, տնտեսաքաղաքական տեղաշարժերը, իրենց անդրադարձը գտել և գտնում են մեր լեզվում, և այս պատմական տեսանկյունից կարճ ժամանակահատվածը իր արտացոլումն ունենո՞ւմ է մեր լեզվամտածողության տարբեր դրսևորումներում: Ինչպես հայտնի է, լեզվի ձևավորման և զարգացման վրա այլ կարևոր ազդեցությունների կողքին մեծ է նաև ժողովրդի կենսակերպի՝ տնտեսական, մշակութային, քաղաքական կյանքի դերը: Մենք շատ լավ ենք պատկերացնում՝ որքան է լեզվի բառապաշարը հարստացել պատմական տարբեր իրադարձությունների արդյունքում: Հիշենք միայն Հայաստանի՝ հարյուրամյակներ շարունակ տարբեր տերությունների տիրապետության տակ գտնվելու արդյունքում ամենատարբեր փոխառությունների լեզու մուտք գործելը, դրանք կրել են բառային, շարահյուսական և

⁸³ Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, հայոց լեզվի դասախոս, հասարակագիտության ուսուցչուհի, Հայաստանում ֆրանսիական համալսարան Երևանի Ան. Շիրակացու անվան ճեմարան:

ձևաբանական բնույթ: Օրինակները բազմաթիվ են, միայն եթե անդրադարձ կատարենք իրանյան (պարսկական), հունարեն և արաբերեն փոխառությունների քանակին (միայն իրանյան (պարսկական), փոխառությունները 1941-ն են, հունարենը՝ 1048, արաբերենը՝ 762, այստեղ չենք ընդգրկել հնագույն և հին մյուս փոխառությունների քանակը)⁸⁴, ապա պատկերը պարզ կլինի, իսկ եթե անդրադառնանք ռուսերենի ազդեցությանը, նկարագիրն արդեն լիարժեք կդառնա:

Վերջին քսանհինգ տարիների պատմությունը ևս ակնհայտ փոփոխություններ է մտցրել մեր լեզվամտածողության մեջ, իհարկե, հայոց լեզուն դեռևս չի թրթափել այն բացասական ազդեցությունը, որ մենք ունեինք ռուսերենի գերակա ազդեցության պատճառով. դրանք արտահայտվել են անհարկի օտարաբանություններով, որոնք մինչ օրս խոսակցական հայերենի անբաժանելի մասն են, ժարգոնային բառերի և արտահայտությունների այն ստվար հատվածով, առանց որոնց հատկապես երիտասարդները չեն պատկերացնում իրենց բանավոր խոսքը, այս ամենին գումարենք այն շարահյուսական կաղապարները, որոնք առկա են հատկապես գրավոր խոսքում, ապա պատկերը առավել քան ամբողջական կլինի: Ինչևէ: Իսկ ի՞նչ լեզվական տեղաշարժեր են կատարվել այս վերջին տարիներին՝ Հայաստանի անկախացումից մինչ օրս:

Արդյոք Արցախյան պատերազմը, անկախության հռչակումը, տնտեսության ազատականացումը, Սահմանադրության ընդունումը, ի վերջո, պետության կառավարման ձևի փոփոխությունը ևս իրենց ազդեցությունը թողել են մեր լեզվամտածողության վրա: Այս հարցը

⁸⁴ Աշոտ Սուքիասյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 1982, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, էջ 248:

քննարկելու համար նախևառաջ մենք պետք է պարզենք այն հիմնական փոփոխությունները, որ կատարվել են հայ մարդու, հատկապես այսօրվա Հայաստանում բնակվող և հայերենով հաղորդակցվող մարդու կենսակերպում:

Ինչպես գիտենք, լեզուն հասարակական երևույթ է: Մարդը մտածում, հետևաբար խոսում է այն լեզվով, որով շփվում է իր շրջապատում, որն էլ դառնում է նրա հաղորդակցման հիմնական ձևը և միջոցը: Բացի բանավոր շփումից՝ իր անուրանալի և անդառնալի ազդեցությունն են թողնում նաև դպրոցն ու բուհը, որտեղ ուսումնասիրվում են առարկաներ, որոնք խորհրդային տարիներին ընդհանրապես չկային ուսումնական պլանում: Խոսքս հատկապես այն բնագավառների մասին է, որոնք մեծապես առնչվում են պատմական և հասարակական տեղաշարժերին:

Այսօր աշակերտը ուսումնասիրում է այնպիսի ոլորտներ, ինչպիսիք են հայ եկեղեցու պատմությունը, մարդու իրավունքները, տնտեսագիտությունը, քաղաքացիական կրթությունը, իրավագիտությունը, փիլիսոփայությունը, հայրենագիտությունը և այլն: Այս բոլոր բնագավառները, բացի որոշակի գիտելիք մատուցելուց, իրենց հետ բերում են նոր հասկացություններ, նոր տեմիններ և գիտաբառեր, դրանցից շատերը այդպես էլ մնում են դասագրքի էջերում, իսկ մի մասն էլ անցում է կատարում նաև բանավոր խոսք՝ հարստացնելով այն: Մարդը սկսում է մտածել այդ բառերով, խոսել այդ բառերով՝ առանց մտածելու և կաշկանդվելու, այդ բառերը դառնում են նրա ակտիվ բառապաշարի անբաժանելի մասը:

Լեզվի պատմությունից մենք շատ լավ գիտենք՝ երբ և ինչ հանգամանքների բերումով (հիմնական դրդապատճառները քաղաքական էին) մեր լեզվաբաններն սկսեցին համատարած թարգմանել օտար հասկացություններն ու գիտաբառերը, այս

գործընթացն այնքան խորացավ, որ առանց խտրության սկսվեցին թարգմանվել գիտությունների բնագավառների, տերմինների անվանումները: Որոշ բառեր այդպես էլ չընդունվեցին հանրության կողմից և մնացին թղթին գրված: Ի՞նչ է կատարվում այսօր: Վերոհիշյալ գործընթացը շարունակվում է. թարգմանվել և թարգմանվում են բառեր, արտահայտություններ, հասկացություններ, որոնք այս կամ այն բնագավառի մաս են կազմում: Փորձենք այս հարցը դիտարկել հասարակագիտության սահմաններում:

Անդրադարձ կատարենք հասարակագիտական այնպիսի կարևոր բնագավառների, ինչպիսիք ժողովրդավարությունը, մարդու իրավունքներն ու քաղաքացիական կրթությունն են, և հնարավորինս ցույց տանք բառերի և հասկացությունների այն փոփոխությունները, որոնք կատարվել են այդ բնագավառում: Սկսենք հենց *ժողովրդավարություն* բառից, որը հունարեն *դեմոկրատիա* բառի համարժեքն է. *դեմոս* նշանակում է *ժողովուրդ*, *կրատոս*՝ *իշխանություն*, այս բառի թարգմանված տարբերակը պետք է կարողանա արտահայտել ժողովրդի կողմից երկրի կառավարման եզակի ունակությունն ու հնարավորությունը: Այն սկզբնական շրջանում մի տեսակ խորթ էր հնչում, սակայն պարբերաբար գործածվելով, ինչպես նաև մտնելով դասագրքեր՝ դարձավ ընդունելի, և այսօր մարդիկ այլևս չեն կիրառում *դեմոկրատիա* բառը: Այսպիսի օրինակները շատ են, օրինակ՝ հնուց մեզ ավանդված *փիլիսոփայություն* բառը, որ արդեն Դավիթ Անհաղթի ժամանակ *իմաստասիրություն* տարբերակն ուներ, վերջերս է մտել շրջանառության մեջ, և պետք է ասել, որ դեռևս շատ կիրառելի չէ, մարդիկ նախընտրում են *փիլիսոփայություն* տերմինը: Ժողովրդավարության դասընթացը նմանատիպ բազմաթիվ օրինակներ է մեզ տալիս. այսպես՝ *դեպուտատ*

բառը, որը լայն շրջանառություն ուներ խորհրդային տարիներին, այսօր հիմնովին դուրս է եկել մարդկանց բառապաշարից՝ իր տեղը զիջելով *պատգամավոր* տերմինին, այս բառը թե՛ բացատրական, թե՛ հոմանիշների բառարանում ընդգրկված եղել է, բայց հասկանալի պատճառներով կիրառվել է ուսերենից փոխառյալ *դեպուտատ* բառը:

Քանի որ անդրադարձանք խորհրդարանին առնչվող բառերին և հասկացություններին, շարունակենք այս բնագավառի փոխառությունների և նորաբանությունների մասին խոսել: Ազգային ժողովի՝ նույն կուսակցությանը պատկանող պատգամավորական խումբը, որ մինչև վերջերս կոչվում էր փոխառյալ *ֆրակցիա* բառով, արդեն նորանկախ Հայաստանում գտավ իր հայերեն փոխարինողին՝ *խմբակցություն*: Թե որքանով է այս բառը համակողմանիորեն արտահայտում *ֆրակցիա* բառի էությունը, այլ հարց է, բայց որ նոր բառը կազմությամբ լիովին համընկնում է հայերենի բառակազմության դասական կանոններին, ակնհայտ է: Իսկ ինչպե՞ս ենք վերաբերվում *խոսնակ* և *փոխխոսնակ* բառերին: Արդյոք այս բառերը լսելիս մենք անմիջապես հասկանում ենք՝ ովքեր են այդ պաշտոնյաները, կամ արդյոք պաշտոնյաներ են, թե՞ այլ աշխատանք են կատարում: Մեկ անգամ ևս դիմենք բառարաններին: Ա. Սուքիասյանի «Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարանում» *խոսնակ* բառը բացատրվում է որպես *ճարտարախոս, բարեխոս, փաստաբան, աքաղաղ, հաղորդավար, հաղորդարար, հաղորդիչ (դիկտոր)*, այս հոմանիշներից թերևս վերջին՝ *հաղորդավար, հաղորդարար* բառերը աննշան կապ ունեն այսօրվա *խոսնակ* բառի արտահայտած իմաստին: ⁸⁵ Էդ. Աղայանի «Արդի հայերենի

⁸⁵ Աշոտ Սուքիասյան, Հայերեն հոմանիշների բառարան, Երևան, Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, Երևան, 1967, էջ 271:

բացատրական բառարանում» գտնում ենք համարյա նույն բացատրությունները՝ *ռադիոյի հաղորդավար, ճարտար, աքաղաղ, դափապաշտպան* և այլն:⁸⁶ Փաստորեն տեղի է ունեցել բառիմաստի ընդլայնում, բառը ստացել է նոր իմաստ՝ խորհրդարանը ղեկավարող պաշտոնյայի անվանում, իսկ նրա օգնականները համապատասխանաբար դարձել են *փոխխոսնակներ*: Իհարկե, նախկին ԱԺ *նախագահ և փոխնախագահ* անվանումները լիովին համապատասխանում էին իրենց էությանը, և պետք է ասել՝ իրենց դիրքերը չեն զիջում և դեռևս լայնորեն կիրառվում են հանրության կողմից: Հանգամանքների բերումով հայ մարդը ակտիվորեն հետաքրքրվել և հետաքրքրվում է երկրի քաղաքական անցուդարձով, հետևում է հասարակական կյանքին, դիտում է նորություններ, կարդում թերթեր, և տրամանաբանական է, որ կիրառում է նաև այդ ոլորտներին առնչվող բառեր և արտահայտություններ: Արդյոք նա համակերպվում է անհարկի թարգմանությունների կամ օտարաբանությունների հետ, կարողանո՞ւմ է կիրառել դրանք, այդ բառերը դառնո՞ւմ են սովորական, դժվար է ասել, սակայն նա առավել հասկանալի և մատչելի բառերին է կողմնակից, այդպես է նաև դպրոցում և բուհում. իմ բազմամյա մանկավարժական փորձը ցույց է տալիս՝ հայ երեխան և ուսանողը չեն սիրում դժվարընկալելի, խրթին բառեր, որոնք կարող են դժվարացնել երևույթի ընկալումը:

Այժմ մի փոքր խոսենք սահմանադրությանը առնչվող բառերից ու արտահայտություններից: Հենց սահմանադրություն բառը հին պատմություն ունի, իսկ դատարանի անվանումը հասկանալիորեն բխում է հենց այդ

⁸⁶ Էդուարդ Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, 2-րդ հատոր, Երևան, 1977, «Հայաստան» հրատարակչություն, էջ 596:

բառից և լիովին համապատասխանում է իր կոչմանն ու առաքելությանը: Իհարկե, այս բառը անգլերեն *constitution* բառի պատճենված տարբերակն է, ազմված է *to constitute* բառից և թարգմանաբար նշանակում է *կազմել, սահմանել, նշանակել, հիմնել*, համապատասխանաբար *constitution* թարգմանվում է որպես սահմանադրություն: Նույն կերպ նաև թարգմանվել է *խորհրդարան* բառը, իհարկե, ես կողմ եմ միջազգային հանրության կողմից լայնորեն կիրառվող բառերի չթարգմանվելուն, սակայն, ինչևէ, *parliament* բառը, որ բառացիորեն նշանակում է *խորհրդարան*, կարծում եմ, մասնակիորեն է համապատասխանում իր էությանը, խորհրդարան ասելիս հասկանում ես վայր, որտեղ խորհուրդներ են տալիս կամ լսում, մի տեսակ խորհրդային սովետներին(խորհուրդներին) նմանություն ունեցող բառ է, իսկ ահա *պառլամենտը* ժողովրդի կողմից ընտրված և նրա իշխանությունը ներկայացնող մարմին է, այն կարող էր առավել դիպուկ բառով փոխարինվել, կամ էլ կարող էր կիրառվել փոխառյալ բառը: Այսպիսով՝ թարգմանված տերմինների կողքին ստեղծվել են բառեր և հասկացություններ, որոնք խորհրդային տարիներին պարզապես չեն եղել, քանի որ նման կառույցներ և մարմիններ չեն եղել, կամ էլ կառույցը եղել է այլ անվամբ: Օրինակ՝ *գերագույն դատարանի* փոխարեն մենք այսօր ունենք առաջին ատյանի դատարանները, վերաքննիչ դատարանները և վճռաբեկ դատարանը: Այս դատարանների անվանումները լիովին համապատասխանում են իրենց գործունեությանը, առաջինը ըստ էության քննում է գործը, երկրորդը՝ վերանայում, վերաքննում, իսկ երրորդը բեկանում կամ նույնն է թողնում վերաքննիչ դատարանի կայացրած որոշումը: Կարծում եմ՝ բառակազմության տեսակետից հրաշալի բառեր են ստացվել: Եզրակացություն կատարելով՝

կարելի է ասել, որ թարգմանության ճանապարհով ստեղծված հասկացություններն այնքան էլ չեն համապատասխանում տվյալ մարմինների, գործունեության էությանը, իսկ ահա նոր ստեղծված բառերն ու արտահայտությունները հաջողված են և հիմնականում համապատասխանում են իրենց բովանդակությանը: Այս համապատասխանությունը օգնում է առավել լավ և խորությամբ հասկանալու տվյալ կառույցի, գերատեսչության, մարմնի էությունն ու աշխատանքը, այն առավել ընկալելի ու ընդունելի է, իսկ դասավանդման տեսանկյունից՝ առավել հասկանալի ու մատչելի:

Մի փոքր խոսենք ընտրություններից և այն տերմիններից, որոնք առնչվում են այս ոլորտին: Այս առումով հայերենը հրաշալի հնարավորություններ է ընձեռում այն մասնագետներին, ովքեր ակամայից դառնում են նոր բառերի ստեղծողներ: Այսօր օտարալեզու ՁԼՄ-ներով հաճախ ենք լսում *էլեկտորատ* տերմինը, այն անգլերենից փոխառված բառ է, որի արմատը *to elect* (ընտրել) բայն է: Ռուսերենը առանց մտավախության օգտագործում է այդ բառը, մենք խուսափում ենք և արդեն ունենք համապատասխան նշանակությունն արտահայտող բառը՝ *ընտրազանգված*, գեղեցիկ բառ է, հասկանալի հասարակության լայն խավերին, իսկ *ընտրել* բառը, որը լայնորեն կիրառվում էր խորհրդային տարիներին, այսօր ունի հոմանիշ *քվեարկել*(*քվե*, *քվեապուփ*, *քվեախցիկ*, *քվեաթերթիկ*) բառը, տեսնենք՝ այն ինչ բացատրություն ունի բառարաններում: Հր. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանում» գտնում ենք հետևյալ բացատրությունը.⁸⁷ այն շատ հին փոխառություն է, հավանաբար արամեերենից, նշանակել է *կախարդի հմայական քար*, նաև *խաղալու վեգ*, թե

⁸⁷ Հրաչյա Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 4, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1969, էջ 590:

ինչպես է այս բառը հետո դարձել *ծայն*, Հր. Աճառյանի բառարանը լռում է, Ա. Սուքիասյանի «Հայերեն հոմանիշների բառարանը» և Էդ. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարանը» արդեն տալիս են *ծայն* բացատրությունը, նաև արդի հայերենի բացատրական բառարանը ավելացնում է *որևէ առարկա, որով քվեարկում են*, ինչպես նաև *նարդու զառ*:⁸⁸ Ընտրական օրենսգրքում ընդգրկված և ընտրական գործընթացին առնչություն ունեցող շատ ու շատ բառեր այդպես էլ անհասկանալի են լայն հասարակությանը, այսինքն՝ իրենց բնույթով գտարյուն տերմիններ են՝ նեղ մասնագիտական կիրառման անհրաժեշտությամբ, օրինակ՝ *հանրաքվե, տեղամաս, ընտրատարածք, մեծամասնական ընտրություններ, համամասնական ընտրություններ, համապետական ընտրություններ, շրջիկ արկղ, դրոշմակնիք, ելունդ, ընտրատարածք* և այլն:

Ժողովրդավարությունը՝ որպես իշխանության իրականացման ձև, իր հետ բերում է նոր մտածողություն և նոր հարաբերություններ, այն իրականություն է դառնում գործելակերպի, կենսակերպի միջոցով, որի նյութական արտահայտություններից մեկը լեզուն է, հաղորդակցումը, և լեզուն՝ որպես հասարակական երևույթ, ունի բացառիկ հնարավորություն՝ արտացոլելու հանրության մտածելակերպն ու գործելակերպը: Լեզուն հասարակության հայելին է, նրա մտածողության նյութական դրսևորումներից մեկը, առաջին հայացքից թվում է, թե բերված օրինակները պարզապես փոխառվել, թարգմանվել կամ էլ ստեղծվել են, որովհետև անհրաժեշտ էր ունենալ նոր բառեր, որոնք կարտահայտեին

⁸⁸ Էդուարդ Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, 2-րդ հատոր, Երևան, 1977, «Հայաստան» հրատարակչություն, 1577 էջ:

նոր երևույթներ, նոր կարգեր, նոր կառավարման ձև, սակայն դա մակերեսային մտածողության արդյունք է: Թե ինչ բառ կամ տերմին է ընտրվում տվյալ երևույթը արտահայտելու համար, որոշում են մասնագետները, սակայն հանրությունը որոշ ժամանակ կիրառելուց հետո որոշում է՝ որքանով է տվյալ բառը համապատասխանում երևույթին, եթե այն բազմակողմանիորեն չի արտացոլում տվյալ իրողությունը, ապա ժամանակի ընթացքում դուրս է գալիս շրջանառությունից՝ իր տեղը զիջելով այլ տարբերակի, անգամ եթե այն փոխառություն կամ օտարաբանություն է: Որպես օրինակ՝ խոսենք մի միջազգայնորեն ընդունված *տրիկոլոր* բառի մասին, այն անգլերեն (tree color) բառակապակցության հիման վրա առաջ եկած նոր բառ է, որը նշանակում է *երեք գույն ունեցող դրոշ*, իհարկե, հայերենն ունի դրա թարգմանված *եռագույն* տարբերակը, իսկ ահա ռուսերենը չի տատանվել և վերցրել է անգլերեն բառը՝ դարձնելով փոխառություն: Լեզվի զարգացման ընթացքում նմանատիպ դեպքերը շատ են. արհեստական ճանապարհով ստեղծվել են բառեր, որոշ ժամանակ կիրառվել խոսքում, հետո դուրս են եկել շրջանառությունից: Այսպիսի ճակատագիր ունեցավ, օրինակ, *երեսփոխան* արևմտահայերենից վերցված բառը, որոշ ժամանակ կիրառվելուց հետո էլ չգործածվեց: Հասկանալով այն կարևոր հանգամանքը, որ լեզուն ազգի ինքնության պահպանման անհրաժեշտ միջոց է, և նրա անաղարտությունը՝ ազգապահպանության գրավական, չմոռանանք, սակայն, մի այլ հանգամանք ևս. համատարած բոլոր բառերը, տերմինները թարգմանելով՝ լեզուն դառնում է օտարված, մի տեսակ արհեստականորեն ուռճացված, հեռանում իր արմատներից, այն դարձնում ուսումնասիրության համար բարդություններով լեցուն, սակայն մենք բոլորս

հասկանում ենք, որ լեզվի պահպանությունը անընդհատ կիրառելն ու անադարտ պահելն է և ոչ թե արհեստական ճանապարհով «հարստացնելը»: Ի՞նչ եք կարծում, լեզվի անհարկի թարգմանությունները որքանո՞վ են ավելի ճկուն և հասանելի դարձնում այն, հեշտ է արդյոք երեխաներին, ինչու չէ, նաև ուսանողներին սովորեցնել տիրապետելու լեզվի գաղտնիքներին, և հարստությանը, եթե ամեն քայլափոխի հանդիպում ենք բառերի և արտահայտությունների, որոնք խորթ են իրենց հնչողությամբ, չեն հիշվում կամ էլ չեն տեղավորվում բառապաշարի համակարգում: Այդպիսի բառերը պարզապես ծանրացնում են լեզուն, դարձնում այն դժվարընկալելի, որն էլ իր հերթին հանգեցնում է լեզվի նկատմամբ վախի առաջացմանը: Իհարկե, հնչեղ ու դիպուկ բառերի առկայությունը լեզվում այն դարձնում է առավել ճկուն և հարուստ, սակայն փոխառությունների նկատմամբ անհանդուրժողական վերաբերունքը մեզ գցում է մեկ այլ ծայրահեղության մեջ, մանավանդ, որ հայերենը հարստացել է և շարունակում է հարստանալ նաև փոխառությունների միջոցով, դրանք մեր բառապաշարի անբաժանելի մասն են: Հիշենք միայն կառավարմանը և պետական իշխությանն առնչվող այնպիսի բառեր, որոնք, թվում է, արդեն մոռացվել էին որպես հնաբանություններ, սակայն անկախացումից հետո դրանք նոր շունչ առան՝ մտնելով մեր լեզվի ակտիվ բառապաշար. այսպես՝ այսօր արդեն շատ սովորական և առտնին են *նախարար, մարզ, մարզպետ, արենակալ, արյան, ոստիկան* բառերը (ի դեպ, դրանցից շատերը պարսկական փոխառություններ են), և մենք նույնիսկ չենք էլ մտածում, որ ժամանակին համարյա մոռացվել էին: Սա ողջունելի երևույթ է, քանի որ բացառիկ հնարավորություն է տրվում մոռացության գրկից դուրս հանելու շատ ու շատ գեղեցիկ բառեր: Սակայն

մերժելով մեր ժամանակների փոխառությունները, որոնք մեծ թվով մուտք են գործում տարբեր լեզուներ՝ արտահայտելով հիմնականում տնտեսական, քաղաքական, տեխնիկական նորանոր իրողություններ, մենք կկանգնենք աշխարհից մի տեսակ օտարվելու ճանապարհին. չէ՞ որ տարբեր լեզուներում գործածվող բառերը հեշտացնում են այդ լեզուները կրող մարդկանց հաղորդակցումը, շփումները, հեշտացնում լեզուների յուրացումը, ինչպես նաև սեփական լեզուն դարձնում են ավելի բաց և հասանելի օտարների համար: Դրա ուսուցումը թե՛ այդ լեզուն կրողների, թե՛ օտարազգիների համար կդառնա շատ ավելի դյուրին: Իսկ այլ առարկաների ուսուցումը, ինչպես և խոսվեց այս հոդվածում, շատ ավելի կհեշտանա, իրար կողքի կգոյատևեն անհրաժեշտ փոխառությունները և նորաստեղծ հայերեն բառերը, որոնք կհարստացնեն մայրենի լեզվի անհուն գանձարանը:

РЕЗЮМЕ

Общественно-политические события сильно влияют на обогащение языка как общественного явления. Язык благодаря различным словообразовательным средствам, а также заимствованиям становится богаче, становясь активным выразителем социальных явлений. Конечно же, в процессе создания новых слов очень важны словотворчество и заимствование. Однако чрезмерные заимствования и переводы терминов могут довести до крайностей, заставляя широкие слои общества использовать иностранные слова. Именно поэтому слова, которые освещают общественную и политическую жизнь, должны быть доступными и понятными, чтобы облегчить преподавание и применение в повседневной жизни.

SUMMARY

Political and social events strongly influence the enrichment of the language as a social phenomenon. The language becomes reach by applying various methods: translations and borrowings. The creation of words by means of translations is an important aspect in this process but the language can fall into extremeness because of unnecessary translations of words. It can force large segments of society to avoid the use of such kind of words and prefer the use of foreign borrowings. That is why the words covering social and political sphere should be accessible and comprehensive to teach and apply them in everyday life.

**«ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ» ԱՌԱՐԿԱՅԻ
ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԳԻՏԱՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

ՍԱՐՎԱԶՅԱՆ ԼԻԼԻԹ ՍԵՐՈԺԻ⁸⁹

Քանալի բառեր՝ քաղաքական մտքի պատմություն, միջառարկայական կապեր, պատմականության սկզբունք, կոնկրետ-պատմական մեթոդ, պատմահամեմատական մեթոդ, սոցիալ-քաղաքական մեթոդ, մարդաբանական սկզբունք:

Հոդվածում որոշարկվում է «Քաղաքական մտքի պատմության»՝ որպես սահմանային գիտության տեղն ու նշանակությունը հումանիտար-հասարակական գիտությունների համակարգում և հարաբերակցությունը դրանց հետ: Մեկնաբանվում են առարկայի դասավանդման մեթոդաբանական սկզբունքները: Կարևորվում են այն մեթոդներն ու ելակետային հասկացությունները, որոնք ուսանողների համար կողմնորոշիչ դեր ունեն քաղաքական մտքի պատմության ուսումնառության ընթացքում, առավել դյուրին են դարձնում պատմականորեն ձևավորված ու ժառանգորդված քաղաքական գաղափարների, ուսմունքների և հայեցակարգերի ըմբռնումն ու ինքնուրույն վերաիմաստավորումը:

Քաղաքական մտքի պատմությունն առնչվում է քաղաքական փիլիսոփայության, իրավունքի փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի, քաղաքագիտության, պետության և իրավունքի տեսության, արտասահմանյան երկրների պետության և իրավունքի պատմության, Հայաստանի պետության և իրավունքի պատմության ու այլ գիտակարգերի հետ: Այս

⁸⁹ Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ՀՊՄՀ քաղաքագիտության և իրավունքի պատմության ամբիոնի ասիստենտ, ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող:

հարաբերակցությունը պայմանավորված է նշված գիտությունների ուսումնասիրության օբյեկտների, գիտահետազոտական և դասավանդման մեթոդների համամանությամբ: Հետևաբար՝ առարկայի դասավանդման ընթացքում անհրաժեշտ է մի կողմից ներկայացնել քաղաքական մտքի պատմության հետազոտության օբյեկտը՝ միջառարկայական կապերի ու հարաբերակցության մեջ, մյուս կողմից՝ բացահայտել դրա ուսումնասիրության կոնկրետ առարկայի տիրույթը, նպատակը, խնդիրները՝ մեկնաբանելով քաղաքական մտքի պատմության **հեղազոտման** մեթոդաբանական սկզբունքները, որոնց հենքի վրա ու դրանց համահունչ մշակվում են առարկայի **դասավանդման** մեթոդները:

Քաղաքական մտածողների հայեցակարգերը, առաջադրած տեսությունները օրինաչափ է վերլուծել պատմափիլիսոփայական, իրավափիլիսոփայական քաղաքագիտական և մշակութաբանական տեսանկյուններից, ինչն ակնհայտ է դարձնում քաղաքական մտքի սերտ առնչությունը փիլիսոփայության պատմությանը: Ի վերջո՝ քաղաքական ինքնատիպ ուսմունքների հեղինակները (Կոնֆուցիոս, Սոլոն, Լիկուրգոս, Հերակլիտես, Դեմոկրիտես, Պլատոն, Արիստոտել, Էպիկուրոս, Ավ. Օգոստինոս, Դավիթ Անհաղթ, Եղիշե, Հ. Օձնեցի, Թ. Աքվինացի, Ժ. Բոդեն, Հ. Գրուֆուս, Բ. Կոնստան, Թ. Հոբս, Զ. Լոկ, Իմ. Կանտ, Հեգել, Զ.Ս. Միլ և այլոք) ականավոր փիլիսոփաներ են, և նրանց տիեզերաբանական, աստվածաբանական, իմացաբանական, բարոյագիտական, սոցիալ-փիլիսոփայական տեսությունները դարձել են քաղաքական մտակառուցումների հիմք: Ինչպես հաստատում է Կ. Միրումյանը, «Փիլիսոփայության ազդեցությունը գլխավորապես արտահայտվում է նրա

տեսական-մեթոդաբանական մտքի կառուցման սկզբունքների և հասկացության համակարգի կիրառմամբ... Ուստի՝ քաղաքական գիտության պատմությունը կարելի է դիտել իբրև քաղաքական փոփոխության պատմություն»⁹⁰:

Քաղաքական մտքի պատմությունը ներառում է մարդկության քաղաքական մշակույթի և հանրային իրավունքի տեսության կարևորագույն դրսևորումները՝ գաղափարները, սկզբունքներն ու այն ուսմունքները, որոնք էական նշանակություն են ունեցել ոչ միայն պատմական անցյալում, այլև արժեվորվում են ներկայի քաղաքական և իրավական գործընթացներում: Այս գիտակարգի շրջանակներում լուսաբանվում է նրա հատուկ առարկան՝ **պետության, իրավունքի, քաղաքականության և օրենսդրության վերաբերյալ տեսական գիտելիքի ծագման և զարգացման պատմությունը**: Ակնհայտ է, որ պետականության ու քաղաքականության խնդրակարգը սերտ կապված է իրավունքի և օրենսդրության հարցերի հետ: Օրինակ՝ օրենքի գործառնական էությունը բացահայտվում է քաղաքական չափորոշիչներով: Օրինականության՝ որպես քաղաքական երևույթի նշանակությունն իմաստավորվում է այն փաստով, որ օրենքը ժողովրդի կամ պետության կամքի արտահայտությունն է: Իրավաքաղաքական հայեցակարգերում վերլուծվում են պետության կառուցակարգին, կառավարման էությանը, նպատակին ու ձևերին, իշխանության սուբյեկտին, քաղաքականության միտումներին, մարդու ազատություններին, քաղաքացու սահմանադրական իրավունակությանը, հանրային (պետական) և մասնավոր (քաղաքացիական) իրավունքների հարաբերակցությանը վերաբերող հիմնահարցեր:

⁹⁰ Միրումյան Կ., Քաղաքական ուսմունքների պատմություն (Ուսումնական ձեռնարկ բուհերի համար). - Եր., 2006, էջ 13:

Ժամանակագրական առումով՝ «Քաղաքական մտքի պատմությունը» ներառում է **Հին Արևելքի, Անտիկ, Հելլենիստական, Միջնադարի, Վերածննդի, Նոր և Նորագույն դարաշրջաններում** ստեղծված ու արժեվորված քաղաքական ուսմունքները: Յուրաքանչյուր ավարտուն, ամբողջական տեսություն ունի **նպատակաբանական միավածություն**, որը պետք է փաստարկել՝ հաշվի առնելով տվյալ դարաշրջանին բնորոշ առանձնահատկությունները, տիրող գաղափարախոսությունը, իրավակարգը, քաղաքական կեցությունը, մշակութային արժեհամակարգը, քաղաքակրթական գործոնները, ժողովուրդների աշխարհայացքն ու քաղաքական մտածողության մակարդակը:

Այս համատեքստում կարևորում ենք **կառավարման ձևերի՝** ժողովրդապետության, ազնվապետության, միապետության, բռնապետության և օլիգարխիայի տարատեսակների պատմափիլիսոփայական վերլուծությունը, ինչպես նաև հին արևելյան, անտիկ, հելլենիստական, հումանիստական, պահպանողական, ազատամտական, քրիստոնեական, մահմեդական ու կրոնաքաղաքական այլ գաղափարախոսությունների համարժեք մեկնաբանությունը՝ մարդու (ազգի) և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանվածության, քաղաքացիական հասարակության և իրավական պետականության կայացման, ազգի ու պետության անվտանգության և բարօրության տեսանկյուններից:

Հարկ է նշել, որ բոլոր պատմաշրջաններում աշխարհի առաջադեմ մտածողների հիմնական մտահոգությունն իրենց պետությունների կառարելության չափն է, կառավարման լավագույն ձևը, սոցիալական ներդաշնակությունը, ժողովրդի իրավունակությունն ու մասնակցությունը պետական

գործընթացներին, օրենքների համապատասխանությունը իրավունքի և արդարության սկզբունքներին: Այս իրողությունը հաշվի առնելով՝ դասընթացում ներառված են **բնական իրավունքի տեսությունները**, որոնցում փաստարկվում են իրավունքի աղբյուրներն ու տեսակները, մարդու քաղաքական էությունը՝ որպես պետականության ձևավորման բնական հիմք, ազգերի ինքնիշխանությունն ու պատմական իրավունքները, բարոյականության առնչությունը քաղաքականությանը և այլն: Քաղաքական փիլիսոփայության ականավոր ներկայացուցիչների նպատակը լավագույն պետության մոդելի առաջադրումն էր, պետություն, որը պետք է ծառայի մարդ-քաղաքացուն: Ուրեմն՝ **մարդը (ազգը, ժողովուրդը) իրավաքաղաքական տեսությունների հիմնարար հասկացությունն է, և նշված բոլոր հիմնահարցերն ուղղված են մարդու (հասարակության) բարօրությանը:**

Այդպիսով՝ քաղաքական մտքի պատմությունն իր առարկայով ու մեթոդաբանական սկզբունքներով կողմնորոշված է քաղաքական գաղափարախոսության, ուսմունքների, բնաիրավական տեսությունների ուսումնասիրմանը, պետության, իրավունքի, քաղաքականության և օրենսդրության մասին գիտելիքի ծագման ու զարգացման պատմական գործընթացի օրինաչափությունների բացահայտմանը:

Հետևաբար՝ դասախոսի պարտականությունն է վերլուծել պատմականորեն ձևավորված քաղաքական գաղափարները, ուսմունքները՝ մեկնաբանելով թե՛ **տվյալ դարաշրջանի** քաղաքական կեցության առանձնահատկությունները, թե՛ **արդիականության** հետ դրանց ունեցած հարաբերակցությունն ու պայմանավորվածությունը: Ընդ որում՝ գերակա նշանակություն պետք է տրվի այն հայեցակարգերին, որոնք

«արտացոլել են քաղաքական կեցության կարևորագույն փուլերը, էապես նպաստել են դրանց քաղաքական իմաստավորմանը, քաղաքական կողմնորոշումների, չափանիշների մշակմանը և որոշիչ դեր խաղացել քաղաքական մտքի զարգացման գործում»⁹¹:

Ելնելով վերոնշյալից՝ դասընթացում առանձնակի տեղ է տրված համաշխարհային քաղաքական ու տեսական-մեթոդաբանական մտքի զարգացման վրա էական ազդեցություն ունեցած **անտիկ քաղաքագետ-փիլիսոփաների** ուսմունքներին: Դրանցում հիմնավորվում է, որ բանականության կարևորագույն հայտնագործությունը օրենքն է, պոլիսային կառավարումն ու համապարտադիր բանական կարգուկանոնը: Անտիկ մտածողներն են բացահայտել հունական քաղաքակրթության զարգացման հիմնարար գործոնները, լավագույն կառավարման հատկորոշիչները, մարդ-քաղաքացու իրավունքների ու առաքինությունների փոխադասմանավորվածությունը, օրենսդրական գործընթացի սկզբունքները, օրենքների բնաիրավական հիմքերը և այլն: Այս առումով հատկանշական է **Արիստոտելի** (Ք.ա. 384-322) դերը, ով իր աշխատություններում ոչ միայն վերլուծել ու համակարգել է անտիկ ողջ գիտելիքը, դասակարգել գիտությունները, այլև տարանջատել է **քաղաքական գիտությունը (քաղաքականությունը)**՝ որպես **ինքնուրույն գիտաճյուղ**: Իմաստավորելով խառը կառավարման, իշխանությունների բաժանման, քաղաքական ուժերի հավասարակշռության ու հակակշիռների մասին Սոլոնի, Լիկյուրգոսի, Թուկիդիտեսի, Պլատոնի և այլոց հայեցակետերը՝ Արիստոտելը ստեղծեց քաղաքական ուրույն տեսություն, մշակեց քաղաքականության էմպիրիկ հետազոտության մեթոդաբանություն և քաղաքական

⁹¹ Նույն տեղը, էջ 14:

հասկացությունների համակարգ⁹²: Ականավոր փիլիսոփայի քաղաքական գաղափարներն ու մեթոդաբանական հայեցակարգը ժառանգորդվեցին ու վերաիմաստավորվեցին բոլոր պատմաշրջաններում՝ ժամանակի պահանջներին, կոնկրետ երկրների պայմաններին ու ժողովուրդների ազգային-քաղաքական հիմնահարցերին համահունչ:

Քաղաքական մտքի պատմության դասընթացում ուրույն տեղ ունեն **հայ մկրտոնների հայեցակարգերը**, ովքեր արտահայտել են ազգի քաղաքական իդեալներն ու իրավական մտածողությունը, առաջադրել ազգային-քաղաքական խնդիրների լուծման եղանակներ ու չափորոշիչներ⁹³: Հետևաբար՝ դասավանդման ընթացքում անհրաժեշտ է **մեթոդաբանական ազգային հայեցակետով** վերլուծել հայ քաղաքական փիլիսոփայության խնդրակարգը, որը ներառում է հասարակության քաղաքական կազմակերպման, իշխանության ծագման ու ձևերի, պետական կառուցակարգի, կառավարման եղանակների, իրավունքի ակունքների, ազգային սահմանադրական մշակույթի, արդարադատության և այլ հիմնահարցեր:

⁹² Տես՝ Аристотель. Политика // Платон. Аристотель. Политика. Наука об управлении государством.- М., 2003, с. 378-419. Аристотель. Афинская полития // Указ. соч., с. 628-653. Տես նաև՝ Алексеев Н.Н. Идея государства. Изд. 2-е.- М., 2001, с. 82-83.

⁹³ Գիտամեթոդական ներուժով այսօր էլ արդիական նշանակություն ունեն Մ. Խորենացու, Եղիշեի, Հովհ. Իմաստասերի, Մ. Գոշի, Հովհ. Երզնկացու, Ն. Շնորհալու, Ն. Լամբրոնացու, Սմբատ Սպարապետի, Գր. Տաթևացու, Շ. Շահամիրյանի, Լ. Շանթի, հայ սահմանադրական գործիչների մտակառուցումները՝ պետական ինքնիշխանության, ազգային-ազատագրական պայքարի արդարացիության, պետության իրավական հիմքերի, ազգային քաղաքականության միտումների, իշխանության ու ժողովրդի հարաբերակցության և այլ հիմնահարցերի վերաբերյալ:

Գիտամեթոդական յուրահատուկ մոտեցում է պահանջվում հայոց պետականության բացակայության պայմաններում ստեղծված ազգային-քաղաքական տեսություններին: Հարկ է ուսանողներին իրազեկել, որ քաղաքական առկա կեցության մեջ հայ մտածողների գերխնդիրը **ազգի՝ որպես սեփական հայրենիքի բուն իրավասությունների քաղաքական ինքնորոշման իրավունքի** փաստարկումն էր: Օրինաչափ է, որ հպատակության կարգավիճակում հայ քաղաքական միտքը միտված էր ազգի ինքնության, հոգևոր անկախության, Հայ եկեղեցու վարչական ինքնիշխանության պահպանման, ազգային պետականության վերականգնման, աշխարհիկ ու հոգևոր իշխանությունների համագործակցության, ինքնակառավարման սկզբունքների մշակման, ազգային-վարչական մարմինների ձևավորման, մշակութային առաջընթացի և հրատապ այլ հիմնահարցերի լուծմանը: Այս համատեքստում հարկ է ներկայացնել հայ քաղաքագետների նպատակները.

- Ընդհանուր տեսական-քաղաքական գիտելիքի ու գաղափարախոսության միջոցով արթնացնել տևական հպատակության կարգավիճակում ընդարմացած հայ ժողովրդի հայրենասիրական ձգտումները, քաղաքական մտածողությունն ու կամքը, ընդլայնել աշխարհայացքը, զարգացնել իրավագիտակցությունը և բարդ իրավիճակներում արագ կողմնորոշվելու կարողունակությունը:

- Մեկնաբանել հասարակության քաղաքական-վարչաիրավական կազմակերպման, իշխանության և կառավարման այն ձևերն ու եղանակները, որոնց նպատակահարմարությունը հիմնավորվում է պատմափիլիսոփայական ու քաղաքագիտական փաստարկումներով:

Նշված նպատակների իրագործումը ենթադրում է ազգի քաղաքական ու իրավական կեցության մոդելավորման հատուկ եղանակ ու մեթոդաբանական կողմնորոշիչներ: Հայ մտածողների տեսական-քաղաքական մտակառուցումների մեթոդաբանական ելակետը **ազգն է, ազգի կեցության հիմքերը**, որոնց բացահայտումը **բանալի է՝** փաստարկելու հայոց գոյապահպանության խորհուրդը, ազգային-քաղաքակրթական ինքնությունը, քաղաքական հնարավոր զարգացումները և ազգային ժողովրդավարական-սահմանադրական պետության լինելիությունը: Մեթոդաբանական հենց այս ելակետով են շարադրված XVIII-XIX դդ. հայ մտածողների իրավափիլիսոփայական տեսություններն ու քաղաքական հայեցակարգերը⁹⁴: Մինչդեռ արևմտյան (օրինակ՝ մարքսիստական կամ սոցիոլոգիական) մեթոդաբանական սկզբունքներով ազգային քաղաքական մտքի վերլուծությունը հանգեցնում է կեղծ եզրահանգումների՝ ապակողմնորոշելով հետազոտական աշխատանքի էությանն ու նրբերանգներին դեռևս անհաղորդ ուսանողությանը:

Այդպիսով՝ **որոշակի առարկայի հետազոտությունը կամ դասավանդումը պահանջում է առարկայի էությունը**

⁹⁴ Տես՝ Բաղրամյան Մ., Նոր տեսրակ որ կոչի յորդորակ.- Մադրաս, 1772: Շահամիր Շահամիրեան, Գիրք անուանեալ Որոգայթ փառաց վասն կալանաւորելոյ ամենայն գործ անկարգութեան.- Թիֆլիս, 1913: Սվաճեան Յ.Կ., Իրաւագիտութիւն եւ Իրաւունք // Արեւելեան Մամուլ.- Զմիւռնիա, 1881, Թիւ 4, էջ 137-142: Մամուրեան Մ., Բնական եւ պայմանական իրաւունք // Արեւելեան Մամուլ, 1875, Թիւ 4, էջ 121-126: Ազատութիւն // Արեւելեան Մամուլ, 1871, Թիւ 10, էջ 478-482: Թուղթ Մարկոսի Աղաբէգեան Հայոց աշխարհի, ազգի եւ եկեղեցւոյ ազգայնութեան մասին.- Կ.Պոլիս, 1878, էջ 54-96: Օտեան Գր., Ազգային Սահմանադրութիւնն ու Մէճմուա.- Կ. Պոլիս, 1861: Շանթ Լ., Ազգութիւնը հիմք մարդկային ընկերութեան (Ժխտում մեր շուրջի ապագային քարոզչութեան).- Պէրյուֆ, 1979, էջ 23-45: Սարվազյան Լ., Մաղաքիա Օրմանյանի քաղաքական փիլիսոփայության հիմնահարցերը.- Вестник РАУ (Гуманитарные и общественные науки).- Ер., РАУ, 2011, N2, с. 42-59:

բացահայտող մեթոդաբանական սկզբունքներ: Հնարավոր չէ մեթոդաբանական օտար հայեցակարգերը հարմարեցնել հայ քաղաքական մտքի պատմության առարկային: Հայտնի է, որ խորհրդահայ պատմագրության մեջ, ինչպես նաև հասարակագիտական մտքում առկա են բազում հայեցակետեր, որոնց հեղինակներն ազգային պատմական իրողությունները վերլուծում են՝ ելնելով ժամանակի իշխող գաղափարախոսության պարտադրանքից, դասակարգային պայքարի տեսությունից: Առավել վառ օրինակներից է հայ հասարակական-քաղաքական հոսանքների դասակարգումը՝ գերազնահատելով «հեղափոխական-դեմոկրատական հոսանքը» և դրան հակադրելով քաղաքական մյուս հոսանքները: Այս մեկնակետով ազգային-պահպանողական հոսանքի ներկայացուցիչները կոչվել են «հետադեմ, խավարամիտ ու ազգավնաս» տարրեր: Ինչպես իրավամբ հաստատում է Է. Հովհաննիսյանը, պահպանողականներն իրականում «հետադիմական և խավարամիտներ չէին, ոչ էլ հնի մոլեռանդ ջատագովներ և պահապաններ, այլ մարդիկ, որոնք ունեին մեկ գերագույն նպատակ՝ ազգապահպանման գերխնդիրը»⁹⁵: Մեթոդաբանական նորագույն մոտեցումներով խիստ վիճարկելի են հայ հասարակական-քաղաքական հոսանքների բաժանման հիմքերն ու դրանց վերագրվող հատկորոշիչները: Ընդ որում՝ ազգային հիմնահարցերի շուրջ բանակցություններում հայ պահպանողական ու ազատախոհ գործիչների գաղափարները հաճախ նույնացել են:

Այս համատեքստում տիպական է նաև խորհրդային տարիներին քննադատություն համարված այն կարծիքը, թե

⁹⁵ Հովհաննիսյան Է., Ազգային պահպանողական հոսանքը հայ պատմագրության գնահատմամբ // Գիտական տեղեկագիր, թիվ 1.- Եր., 2006, էջ 47:

Մաղաքիա Օրմանյանը «խուսանալիւմ էր դասակարգային պայքարի պատմություն գրելուց»⁹⁶: Սակայն քննադատական այս կարծիքը ներկայում գնահատում ենք որպես հայ մտածողի քաղաքական դիրքորոշման ճշգրիտ գնահատում, քանզի նրա, ինչպես նաև բազում հայ մտածողների հայեցակարգերում **ազգային գործոնն արժեվորվել է որպես պատմական շարժընթացի ու քաղաքական իրողությունների իմաստավորման մեթոդաբանական հիմք**: Նրանք իրավահավասարության, սոցիալական ներդաշնակության, քաղաքական ուժերի համաձայնության ու ազգային համերաշխության սկզբունքների քարոզչությամբ ջանում էին ողջ հայությանը համախմբել **Ազգի ու Հայրենիքի** գաղափարների շուրջ՝ մերժելով դասային, խմբային, գույքային և այլ խտրություններ: Ուրեմն՝ սոցիոլոգիական մեթոդը (նեղ իմաստով՝ դասակարգային պայքարի տեսանկյունը) ընդունելի չէ հայոց պատմության, հայ քաղաքական մտքի պատմության, հայ իրավունքի պատմության, ազգային մշակույթի պատմության ուսումնասիրության համար:

Հարկ է նշել, որ **ազգային գործոնն իբրև մեթոդաբանական սկզբունք ու չափորոշիչ** ընդունել են դեռևս միջնադարի հայ մտածողերը: Շեշտելով XIII-XV դդ. հայ փիլիսոփայության գործնական ուղղվածությունը՝ Ս. Զաքարյանը նշում է, որ այն «առաջին հերթին, կոչված էր իմաստավորելու ազգի գոյատևման, ազգային ինքնության և արժանապատվության, ազգային և համամարդկային արժեքների խնդիրները»⁹⁷: Մեթոդաբանական այդ սկզբունքն առաջնային է եղել հայ փիլիսոփայական-քաղաքական մտքի

⁹⁶ Մկրտչյան Հ., Արևմտահայերի Ազգային սահմանադրության սովետահայ պատմագրությունը // Բանբեր Երևանի համալսարանի.- Եր., 1985, էջ 135:

⁹⁷ Զաքարյան Ս., Մարդու հիմնախնդիրը 13-15-րդ դարերի հայ փիլիսոփայության մեջ.- Եր., 1999, էջ 252:

պատմության հետագա բոլոր շրջաններում: Հատկանշական է նաև Ս. Սարգսյանի դիտարկումը. «Ազգագոյացման և ազգապահպանման վերաբերյալ հայ մտածողների ըմբռնումները պատմաճանաչողական և մեթոդաբանական նշանակություն ունեն նաև մեր օրերում»⁹⁸: Հետևաբար՝ ազգային-քաղաքական խնդրակարգի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս բացահայտել ոչ միայն հայ մտածողների տեսական գաղափարները, այլև նրանց կիրառած մեթոդաբանական սկզբունքները, որոնք չեն կորցրել արդիականությունը ներկայում:

Քաղաքական մտքի պատմության դասավանդման արդյունավետությունը կախված է այն հանգամանքից, թե որքանով է դասախոսին հաջողվում մեկնաբանել անցյալի քաղաքական տեսությունների և մեթոդաբանական սկզբունքների ժառանգորդումն ու արդիականացումը: Ըստ էության՝ պատմականորեն ձևավորված ազգային մեթոդաբանական մտածողության ու ներկայում շրջանառվող տեսական-մեթոդաբանական հայեցակետերի փոխկապվածությունը, իմաստային նույնականությունը պայմանավորված են ազգային բազում չլուծված հիմնախնդիրների ժառանգորդմամբ, գաղափարախոսական հենքի ու քաղաքական նպատակների ընդհանրությամբ: Այս պարագայում, ինչպես հավաստում է Կ. Միրումյանը, ազգային մեթոդաբանական մտքի վերլուծությունը կարող է ***«կապակցող օղակի»*** դեր կատարել պատմական որոշակի հետազոտությունների ու արդի մեթոդաբանական որոնումների միջև, նաև «օգտակար լինել ժամանակակից մեթոդաբանական

⁹⁸ Սարգսյան Ս., Ազգի կրոնական ըմբռնումը հայ տեսական մտքի համատեքստում և արդիականությունը // Հայ իմաստասիրությունը հոգևոր մշակույթի համակարգում, Պրակ 5.- Եր., 2003, էջ 137:

իրավիճակներում կողմնորոշվելու և համապատասխան հայեցակարգեր մշակելու գործում»⁹⁹: Ըստ նրա՝ հայ հոգևոր մշակույթի բոլոր բնագավառների, կրոնակեղեցական և քաղաքական-գաղափարախոսական գործունեության զարգացման, փիլիսոփայական մտքի հետազոտության համար ելակետային (միաժամանակ նպատակային նշանակություն ունեն) **«ազգ», «ազգային կեցություն», «ազգային քաղաքական կեցություն»** հասկացությունները ¹⁰⁰ : Քաղաքագետի առաջադրած հասկացությունները կիրառելի են նաև այն ազգերի պատմության ու քաղաքական մտքի հետազոտության ժամանակ, որոնք, ինչպես հայերը, ապրել են օտար տիրապետության ներքո, քաղաքական երկարատև հպատակության կարգավիճակում: Բնականաբար՝ պետականության առկայությամբ, որպես ելակետային հասկացություն, գործադրելի են «պետություն», «քաղաքացիական հասարակություն» և այլ հասկացություններ: Քաղաքական մտքի պատմության դասավանդումը ենթադրում է նաև բացատրել **հեղափոխության առարկայի և մեթոդաբանական սկզբունքների միասնականությունը**, քանզի դրանով են պայմանավորված քաղաքագետների հայեցակարգային գաղափարների և փաստարկումների իմաստասիրական-տրամաբանական հիմնավորվածությունն ու

⁹⁹ Միրումյան Կ., «Ազգային պատմության մեթոդաբանություն» հասկացության կարգավիճակի մասին // Հայ իմաստասիրությունը հոգևոր մշակույթի համակարգում, Պրակ 3.- Եր., 1998, էջ 35:

¹⁰⁰ **«Ազգային կեցության»**՝ որպես մեթոդաբանական ելակետային հասկացության վերաբերյալ մանրամասն տես՝ Կ. Միրումյանի հետևյալ աշխատություններում. «Հայ քաղաքական մտքի պատմության գիտական կարգավիճակի մասին» // Հայ իմաստասիրությունը հոգևոր մշակույթի համակարգում, Պրակ 4.- Եր., 2000, էջ 47, «Հայ քաղաքական մտքի պատմությունից».- Եր., 2002, էջ 17-18, «Անանիա Շիրակացի. Մեծ գիտնական, փիլիսոփա, մանկավարժ».- Եր., 2012, էջ 15-17:

համակարգայնությունը: Ըստ Վ.Ս. Ներսիսյանցի՝ «մեթոդը առարկան է՝ գործողության (ձևավորման, կայացման և ճանաչողական ազդեցության) մեջ, իսկ առարկան՝ մեթոդի իմաստի ու նշանակության համակարգային-կազմակերպական արտահայտությունը»¹⁰¹: Կարևոր է պարզաբանել մեթոդի հիմնարար գործառույթները. **ա)** մեթոդը՝ որպես քաղաքական տեսության կառուցման եղանակ, **բ)** մեթոդը՝ որպես անցյալի քաղաքական գաղափարների, ուսմունքների մեկնաբանման և գնահատման միջոց, **գ)** մեթոդը՝ որպես իրավաքաղաքական տվյալ տեսության և առկա քաղաքական կեցության միջև հարաբերակցության որոշակի սկզբունքի արտացոլման եղանակ ու ձև:

Քաղաքական մտքի պատմությունը և՛ **պատմական**, և՛ **տեսական** գիտություն է: Մի կողմից այն ուսումնասիրում է քաղաքական ուսմունքների ձևավորման ու զարգացման ընթացքը, մտածողների դիրքորոշումը՝ իրենց ժամանակի քաղաքական և իրավական հիմնահարցերի նկատմամբ, մյուս կողմից՝ այս ուսմունքների հայեցակարգային հիմքերը, մեթոդաբանական սկզբունքները վերաձվում են իրավաքաղաքական գաղափարների զարգացման տեսական մոդելների: Քաղաքական մտքի **տեսական մակարդակը** ենթադրում է այնպիսի հիմնահարցերի պարզաբանում, ինչպես՝ քաղաքական ուսմունքների փիլիսոփայական, իմացաբանական-էութենական հիմքերը, տեսական-քաղաքական մտակառուցումների ելակետային սկզբունքները, քաղաքական մտածողության ձևերն ու մոդելները: Քաղաքական ուսմունքի կառույցի կոնկրետ-պատմական և ընդհանուր-տեսական մակարդակներին ուշադրությունն անհրաժեշտ հիմք է՝ ուսմունքի իրավաչափ և կոնկրետ

¹⁰¹ Нерсисянц В.С. Философия права.- М., 2001, с. 8.

մեկնաբանության ու գնահատման, դրա կենսունակության բացահայտման, ինչպես նաև այլ տեսությունների հետ տվյալ ուսմունքի փոխհարաբերության համար:

Գիտության հետազոտության մեթոդները (հուն.՝ **մեթոդե** բառից) իմացության ուղի են, հետազոտման հնարներ ու եղանակներ: «Քաղաքական մտքի պատմություն» առարկայի դասավանդումն իրականացվում է այս գիտության ուսումնասիրության մեթոդների ու սկզբունքների հիման վրա: Դրանք են.

Ա. Պատմականության սկզբունք, որը թույլ է տալիս բացահայտել քաղաքական ուսմունքների պատմական որոշակիությունը, առանձնահատկությունները, դրանց հարաբերակցությունը դարաշրջանի պատմական ու քաղաքական զարգացումներին, գերակայող գաղափարախոսությունը, ինչպես նաև անցյալի ու ներկայի տարբեր հայեցակարգերի կապերը: Պատմականության մեթոդով իմաստավորվում է քաղաքական մտքի զարգացման ներքին տրամաբանությունը, իրավաքաղաքական գաղափարների փոխազդեցությունը քաղաքական արդի գործընթացների հետ:

Այս համատեքստում կարևորվում է փիլիսոփա-քաղաքագետների քաղաքական ու քաղաքացիական դիրքորոշումների վերլուծությունը՝ իրենց ժամանակի հասարակական-քաղաքական գործընթացների նկատմամբ: Օրինակ՝ հելլենիստական դարաշրջանում, երբ ակնհայտ էր հունական պոլիսների անկումը, և քաղաքացիների սոցիալ-քաղաքական ակտիվությունը զգալիորեն նվազել էր, **մարդու հիմնախնդիրը, նրա հոգևոր ազատությունն ու անվտանգությունը** դարձան քաղաքական-փիլիսոփայական անդրադարձի հիմնական օբյեկտ: Այս պատմաշրջանում

ձևավորվեցին պետության և իրավունքի՝ որպես ընդհանուր օգուտի շուրջ դաշինքի վերաբերյալ տեսություններ: Պատահական չէ, որ Էպիկուրոսը (Ք.ա. 341-270) հասարակության մեջ արդարության հաստատման եղանակներից մեկը համարում էր հեռացումն ակտիվ քաղաքական կյանքից: Նա առավել կարևորում էր անհատի ընտրելու իրավունքն ու կամքի ազատությունը՝ անկախ գործող օրենքներից և պայմանականություններից¹⁰²:

Բ. Կոնկրետ-պատմական մեթոդ, որի միջոցով պետության, քաղաքականության, իրավունքի և օրենսդրության վերաբերյալ ուսմունքները հետազոտվում ու մեկնաբանվում են **հայրուկ ու անկրկնելի** այն պայմաններում, որոնցում դրանք ձևավորվել ու զարգացել են: Առհասարակ ժողովրդի պատմության հետազոտությունը քաղաքական և իրավական կարգի բացատրության բանալին է: Կոնկրետ-պատմական մեթոդը պահանջում է. **1)** տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքական պատմության, կիրառված քաղաքականության իմացություն: **2)** Հարակից, հատկապես՝ տիրող պետությունների պատմության իմացություն, որոնց օրենսդրություններով ու վարչաքաղաքական կարգով է պայմանավորվել հպատակ ժողովուրդների կառավարումը: **3)** Տվյալ պատմաշրջանում սահմանված իրավանորմերի գործադրման քաղաքական գործընթացի ուսումնասիրություն՝ հաշվի առնելով հետևյալ հարցերը. **ա)** ո՞վ է հրապարակել օրենքները, **բ)** քաղաքական ի՞նչ պայմանների ու գաղափարների ազդեցության ներքո, **գ)** ի՞նչ չափով են օրենքները համաձայն ժողովրդի քաղաքական մտածողությանը, սոցիալ-տնտեսական, մշակութային հարաբերություններին, կրոնադավանաբանական

¹⁰² Ств' Материалисты Древней Греции.- М., 1955, с. 212-213:

հակումներին, **դ)** որքանով են այդ օրենքները փոփոխվել, **ե)** ի՞նչ ազդեցություն են ունեցել ժողովրդի կյանքի վրա, **զ)** դրանք նպաստե՞լ են արդյոք ազգային առաջընթացին, թե հասցրել ճգնաժամի: Այս մեթոդով բացահայտվում են նաև ժողովրդի հոգեբանական բնութագծերը, քաղաքական իրողությունների ընկալման աստիճանը:

Այդպիսով՝ **կոնկրետ** **ժամանակաշրջանի պարմաքաղաքական վերլուծությունը դառնում է տվյալ ժամանակի քաղաքական մտքի խորագնին հեղազոտության հիմք:** Օրինակ՝ պետական ինքնիշխանության, քաղաքականության ու կառավարման ձևերի վերաբերյալ ժան Բոդենի և Նիկոլո Մաքիավելիի քաղաքական ուսմունքները հնարավոր չէ արժեվորել՝ առանց Վերածննդի դարաշրջանի քաղաքական գաղափարախոսության, Ֆրանսիայի և Իտալիայի քաղաքական պատմության իմացության¹⁰³: Նույն կերպ անհնար է մեկնաբանել արևմտահայոց սահմանադրական գաղափարախոսությունը՝ չհետազոտելով Օսմանյան պետականության կայացման պատմությունը, կառավարման համակարգը, քաղաքական կարգը, ազգային սահմանադրական մշակույթն ու Հայ եկեղեցու օրենսդրական-քաղաքական գործունեությունը¹⁰⁴:

9. Պարմահամեմատական մեթոդը կիրառվում է քաղաքական տարբեր ուսմունքների համեմատական վերլուծության համար: Այն թույլ է տալիս կոնկրետացնել մեր

¹⁰³ Стен' Мирумян К. История политической науки. Средневековье. Возрождение. Реформация. Часть 2.- Ер., 2005. С. 357-378, 394-409.

¹⁰⁴ Այս հիմնահարցի մասին մանրամասն տես՝ Սարվազյան Լ., Արևմտահայ սահմանադրական մշակույթը՝ որպես ազգային կառավարման համակարգի արդիականացման բաղադրիչ // Քաղաքագիտության հարցեր (Քաղաքագիտական հանրապետական երրորդ գիտաժողովի նյութեր).- Եր., 2012, էջ 130-161:

գիտելիքը տարբեր հայեցակարգերի ընդհանուր և յուրահատուկ բնութագծերի մասին, բացահայտել և՛ **ազգային** իրավաքաղաքական մտքի յուրակերպությունը, և՛ **համամարդկային** այն արժեքներն ու գաղափարները, որոնք ներքին կենսունակության շնորհիվ ժառանգվում են սերունդների կողմից: Պատմահամեմատական մեթոդը գերակայող դեր ունի պետական համակարգի և իրավական ինստիտուտների վերաբերյալ տեսությունների վերլուծության համար: Այն հնարավորություն է տալիս բացահայտել քաղաքական գաղափարների զարգացման ընթացքը՝ համեմատելով այն հայեցակետերը, որոնցում ներկայացվում են տարբեր ժողովուրդների պետաիրավական հաստատությունները, իրավակարգը, վարչակազմը, իրավունքի փոխառությունը, քաղաքականության զարգացման ընդհանուր օրինաչափություններն ու հետևանքները ազգերի պատմության մեջ:

Որպես օրինակ՝ տիպական է Ներսես Լամբրոնացու թարգմանչական գործունեությունը՝ քաղաքական նպատակներով: Նա 1196-97թթ. հունարենից թարգմանել է «Լևոնի և Կոստանդինի օրենքները» («Էկլոգա»), «Զինվորական օրենքներ» և դրանց հիման վրա **իր խմբագրությամբ** կազմել առանձին ժողովածու՝ «**Քաղաքային օրենք**»¹⁰⁵: Համեմատելով հռոմեական օրենքներն ու Լամբրոնացու թարգմանած ժողովածուները՝ եզրակացնում ենք, որ հռոմեական իրավունքն անմիջականորեն չի փոխառվել հայ իրավական համակարգում, այլ միջնորդավորված ձևով՝ հիմնականում հունաբյուզանդական օրենքների թարգմանությամբ: Լամբրոնացին ձգտում էր փոխառված իրավանորմերով կարգավորել

¹⁰⁵ Քաղաքային Օրենք Ներսիսի Լամբրոնացույ ըստ Կոստանդինոսի, Թէոդոսի եւ Լեւոնի թագաւորաց Հռովմայեցոց.- Պարիս, 1907:

իրավահարաբերությունները Կիլիկյան Հայկական պետությունում՝ օրենքները **ոչ թե բառացի թարգմանելով**, այլ **խմբագրելով հայոց քաղաքական կեցությանը համապատասխան**¹⁰⁶:

Պատմահամեմատական մեթոդով նաև պարզաբանվում են մարդկային տարբեր համակեցությունների յուրօրինակությունը, իրավական համակարգի որոշակի տիպերի ու կառավարման ձևերի հերթափոխման պատճառները, բացահայտվում օրինաչափություններից շեղումները: Ուստի՝ դասավանդման ընթացքում հարկ է ուսանողներին բացատրել, որ **չկա քաղաքական կամ իրավական ընդհանուր մոդել բոլոր ժողովուրդների համար**: Յուրաքանչյուր ազգ ինքնատիպ է՝ պատմական սեփական փորձով, իրավական մտածողությամբ, քաղաքական մշակույթով և ունի քաղաքական արդիականացման ուրույն հրատապ խնդիրներ: Դրանց վերլուծության հիման վրա պետք է կատարվեն անհրաժեշտ բարեփոխումներ քաղաքական և օրենսդրական համակարգում:

Պատմական փորձը ներառում է և՛ իրավական, և՛ պետաքաղաքական, և՛ մշակութային-ազգային նրբերանգներ: Քաղաքագետների տեսություններն օգնում են ճանաչել ու ճիշտ ընտրել համեմատելի սուբյեկտները՝ իրավական և քաղաքական տեսակետից, համեմատության ժամանակ տարբերակել քաղաքական ու իրավական բուն ազգային արժեհամակարգերը՝ փոխառված քաղաքական սկզբունքներից և իրավունքից:

¹⁰⁶ Տես՝ Սաֆարյան Գ., Իրավունքի պատմության և տեսության հիմնահարցեր.- Եր., 2010, էջ 72-78:

Դ. Սոցիալ-քաղաքական մեթոդ, որով քաղաքական գաղափարներն ու տեսությունները վերլուծվում ու գնահատվում են սոցիալական հիմնախնդիրների համատեքստում՝ հաշվի առնելով սոցիալ-քաղաքական ընդհանուր օրինաչափությունները: Այս մեթոդի կիրառությունը թույլ է տալիս քաղաքական ուսմունքներն արժեվորել հասարակական բարօրության, օգտակարության տեսակետից՝ ելնելով այն հանգամանքից, թե որքանով են դրանք նպաստում սոցիալական ներդաշնակության հաստատմանը, միջանձնային հարաբերությունների խաղաղ կարգավորմանը, սոցիալ-բարոյական խնդիրների լուծմանը, քաղաքական համաձայնության կայացմանը, ներպետական կայունության ու անվտանգության պահպանմանը և այլն: Այս առումով կարևորում ենք Կոնֆուցիոսի, Սոլոնի, Սոկրատեսի, հռոմեացի իրավաբանների, Էդ. Բյորքի, XVIII դարի լուսավորականների, Զ.Ս. Միլի, Եր., Բենթամի ու Հոլի. Մանդակունու, Գր. Տաթեացու, Հոլի. Երզնկացու, Ստ. Լեհացու, Ռ. Պերպերյանի, Ստ. Նազարյանի և այլ մտածողների ուսմունքները:

Ե. Մարդաբանական սկզբունքն առանձնակի նշանակություն ունի իրավաքաղաքական ուսմունքների պատմության հետազոտության ու դասավանդման ընթացքում: Դրա միջոցով քաղաքական հայեցակարգերը վերլուծվում են՝ ելնելով այն հանգամանքից, թե դրանց հեղինակները որքանով են արժեվորել **մարդկային գործոնը, մարդու էությունական հատկանիշները, բնական իրավունքներն ու ազատությունները:** Օրինակ՝ ելնելով մարդու հասարակական բնությունից, քաղաքական էությունից, բնական իրավունքներից ու ազատություններից՝ Վերաձննդի դարաշրջանի հումանիստ մտածողները ձգտում էին քաղաքակրթել հասարակական ու քաղաքական հարաբերությունները, ստեղծել «բանական»

իրավակարգ, ազատ քաղաքացիների համակեցություն՝ հիմնված արդար օրենքների վրա:

Մարդու հիմնախնդիրը չի անտեսվել նաև հայ քաղաքական մարքում: Հայտնի է, որ Մխիթար Գոշը, XII դարում հաղթահարելով ժամանակի ավատատիրական մտածողության կարծրատիպերը, իր մարդասիրական գաղափարներով ու օրենսդրական գործունեությամբ որոշակիորեն հարթեց մարդու և անձի հակադրությունը՝ հանրային-իրավական նորմերով: Ոչ միայն իրավական, այլև **քարոյախրատական** նշանակություն ունեն «Հայոց դատաստանագրքում» նրա սահմանած օրենքները՝ մարդու կյանքի, բնական իրավունքների, հատկապես՝ աշխատանքի ընթացքում անվտանգության պահպանման վերաբերյալ¹⁰⁷:

Հանցագործության և պատժի՝ Գոշի հայեցակարգի հիմքում մարդու հիմնախնդիրն է: Ըստ նրա՝ **պարիժը պետք է հեղապնդի հանցագործին «ուղղելու» (դաստիարակելու), «բուժելու» նպատակ.** «Դատավորը պետք է բանտ ունենա, որպեսզի նրանով խրատի ստահակներին»¹⁰⁸: Օրենսգետը փաստարկում է կանոնների և օրենքների տարբերությունը՝ շեշտելով **գթասրբության** ու **ներողամտության** անհրաժեշտությունը դատական որոշումների ժամանակ. «Կանոններն ու դատավճիռները միմյանցից նրանով են տարբերվում, որ ծածուկ հանցանքների համար, որ պատժի են ենթակա, կանոնները ներողամտություն գտնելու հնարավորություն են տալիս, իսկ դատարանը թեև պատժում է, բայց ապաշխարությունից չի ազատում»¹⁰⁹:

¹⁰⁷ Տես՝ Մխիթար Գոշ, «Դատաստանագիրք Հայոց» // Ավագյան Ռ., Հայ իրավական մտքի գանձարան.- Եր., 2002, Հավելված X, հոդ. 222:

¹⁰⁸ Նույն տեղում, Նախադրություն., Գլ. 2, տես նաև՝ հոդ. 116:

¹⁰⁹ Նույն տեղում, հոդ. 86:

Հարկ է նշել, որ քաղաքական մտքի պատմության գիտամեթոդաբանական վերոհիշյալ սկզբունքները տարանջատված չեն, դրանք **փոխլրացնում են** միմյանց: Այս մեթոդներով հնարավոր է դառնում բացահայտել և առարկայի դասավանդման ընթացքում մեկնաբանել տարբեր դարաշրջանների համաշխարհային ու հայ քաղաքական մտքի առանձնահատկությունները, քաղաքագետ-փիլիսոփաների նպատակները, հայեցակարգերն ու դրանց ժառանգորդումը հետագա դարերում: Այս մեթոդների կիրառումը նպաստում է նաև ինտերակտիվ դասախոսությունների արդյունավետության մակարդակի բարձրացմանը:

РЕЗЮМЕ

НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ «ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ»

Лилит Сарвазян

В статье анализируется специфическое место и значение истории политической мысли среди общественно-гуманитарных наук. Как пограничная наука - история политической мысли имеет много точек соприкосновения с историей общественной мысли, с политической социологией, с общей историей государства и права зарубежных стран, с историей государства и права Армении и особенно с историей политической философии, исследующий общетеоретические вопросы государства и права.

Исследование и преподавание истории политической мысли требуют решения ряда методологических проблем. В изучении политических учений и концепций существенную роль играют следующие методологические принципы: принцип историзма, конкретно-исторический метод, историко-сравнительный метод, антропологический и гуманитарный

аспекты, социально-политический принцип. В статье аргументируются следующие основные функции метода: 1) метод как способ построения определенной политической теории, 2) метод как способ интерпретации и оценки предшествующих политических учений, 3) метод как способ и форма выражения определенного типа и принципа соотношения между данной политико-правовой теорией и освещаемой действительностью.

SUMMARY
SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ISSUES OF
TEACHING ON
“HISTORY OF POLITICAL THOUGHT”

Lilit Sarvazyan

The article analyzes the place of the “History of Political Thought” in the system of humanitarian and social sciences and correlation with them. The methods and initial conceptions are stressed, which are of orienting significance for students in learning the history of political thought, making easier for them the perception of historically formed and inherited political ideas, studies and concepts and independent reinterpretation. In particular the article interprets the principle of historicity, the comparative historical and specifically historical methods, and the anthropological, social and political principles.

The article puts forward the following basic functions of the method: 1) The method as a way of constructing the political theory, 2) The method as a way of interpretation and estimation of the past political ideas, studies, 3) The method as a way and means of reflection of a certain principle of correlation between the given legal and political theory and existing reality.

**ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ- ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ԵՎ
ՈՒՍՈՒՑԻՉ- ԱՇԱԿԵՐՏԸ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԵՆԱՍՅՈՒՆԵՐ**

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՐՓԻՆԵ ՎԱՐԱԶԴԱՏԻ¹¹⁰

Բանալի բառերը՝ ժողովրդավարություն, քաղաքացի, իրավունք, պարտականություն, կրթություն, դաստիարակություն, հասարակություն:

«Ուսուցչի բարձրագույն արվեստը ստեղծագործական արտահայտման և գիտելիքի մեջ հրճվանք արթնացնելն է»:

Ալբերտ Էյնշտեյն

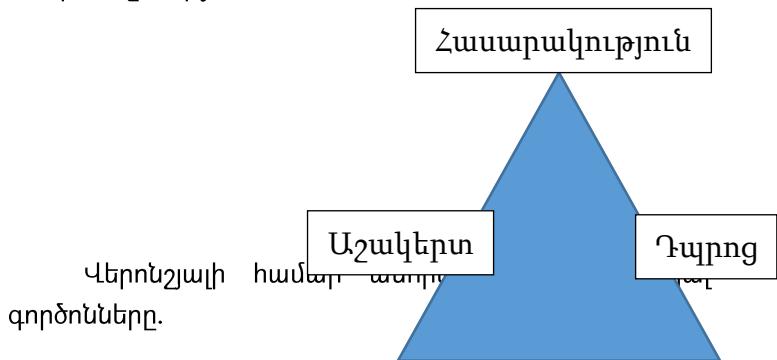
Հայաստանը գտնվում է ժողովրդավարական, իրավական, սոցիալական պետություն կառուցելու ճանապարհին: Մեր երկրում, միջազգային իրավական հենքի վրա, դեռևս ընթանում են սահմանադրական և դատաիրավական բարեփոխումներ, ձևավորվում է ազգային օրենսդրությունը: Բավականին ձեռքբերումներ ունենք մարդու իրավունքները, արժանապատվությունը հարգելու, քաղաքացուն օրինական կարգով պաշտպանելու, մեր ավանդույթները իրականության մեջ ներդնելու գործում: Սակայն մարդու իրավունքների լիարժեք ապահովմանը հնարավոր է հասնել ստեղծելով միայն արդյունավետ գործող մեխանիզմ. Քաղաքացիական մշակույթի և քաղաքացիական կրթության հանրագումարով, որը մեզ՝ սկսած մատաղ սերնդից մինչև քաղաքացիներ, համայնքի անդամներ, ըղձալի ափ կհասցնի: Քաղաքացու նկարագիրը բարձր

¹¹⁰ Կոտայքի մարզ, քաղաք Հրազդան, թիվ 1 ավագ դպրոցի հասարակագիտության ուսուցչուհի:

ու վեհ պահելու համար մեծ նշանակություն ունի նաև իրավական մշակույթի զարգացումը, որին զուգորդվում է քաղաքացիական մշակույթը ու վեր հանում քաղաքացու իրավունքների, պարտականությունների վերաբերյալ իրազեկումը, քանզի առանց տեղեկացված քաղաքացիների չի կարող լինել ազատ հասարակություն:

Քաղաքացիական մշակույթի, կրթության զարգացումը օրինական կարգով իրավունքների, արժանապատվության պահպանման գործընթացը պետք է սկսել հենց դպրոցից, որը պարարտ հող կնախապատրաստի քաղաքացու ինքնակայացման, ինքնագիտակցության զարգացման համար:

Աշակերտները նույնպես քաղաքացիներ են, նրանց զարգացմանն ուղղված ներդրումները երկրի, նաև աշխարհի զարգացման գրավականն են: Քաղաքացիական կրթության ոլորտում դեռ լուրջ անելիքներ կան, որոնք իրենց հերթին բերում են սուբյեկտիվ պատճառների. Դպրոցում բարոյաէթիկական մթնոլորտի ստեղծում, դպրոց-աշակերտ- հասարակություն «բերմության» եռանկյան անհրաժեշտություն:

1. աճող սերնդին հաղորդել հիմնարար գիտելիքներ,

2. զարգացնել գիտելիքներն ու տեղեկությունն ինքնուրույն ձեռք բերելու կարողություններ,

3. խթանել ստեղծագործական, քննադատական- վերլուծական, տրամաբանական-ոչ տրամաբանական մտածողությունը,

4. ձևավորել հստակ, չծանրաբեռնված կրթադաստիարակչական համակարգ՝ հաշվի առնելով ժամանակակից գիտության պահանջներն ու նվաճումները,

5. կենսական գիտելիքները զուգակցել գործնական գիտելիքներով. Ահա այն, ինչով արդիական ենք համարում ներկայացվող հոդվածը:

Այս դժվար չափելի գործոնները որոշվում են դրական փորձերի միջոցով, որոնք միտված են օգնելու վաղվա քաղաքացուն կյանքում լինել ինքնավստահ, իմանալ իր իրավունքները և ազատությունները: Իսկ մեր՝ ուսուցիչներին գործն է քաղաքացու նկարագիրը կյանքի կոչել բարյացակամությամբ՝ գիտակցելով, որ աշակերտն էլ իրավունք ունի դրսևորել հետաքրքրություններ, տալ հարցեր՝ ստանալով համարժեք պատասխաններ, վիճել, որոշումներ կայացնել, համաձայնվել, ինքն իրեն ստուգել, իմանալ, չիմանալ, սխալներ գործել, ստեղծագործել, ճանաչել, հարգվել. Չէ՞ որ 21-րդ դարը նոր խնդիրներ է դնում մարդկության առջև: Դրանցից գերկարևորն, ըստ իս, դպրոցական- քաղաքացու համար իրական աշխարհի կառուցումն է: Ահա սկիզբ, որտեղից էլ նոր թափ է առնում քաղաքացու գիտակցությունը: Այդ իսկ պատճառով էլ անհրաժեշտ է հստակեցնել, զարգացնել

այս բնագավառի իրավական դաշտը, սերմանել մեր երկրում արժանապատիվ քաղաքացի լինելու գործոնը, սովորեցնել ոչ միայն սեփական իրավունքները պաշտպանել, այլև որպես քաղաքացի իմանալ և կատարել իր պարտականությունները և հարգել դիմացինի իրավունքները:

20-րդ դարի վերջից սկսած գրեթե ողջ աշխարհում, այդ թվում նաև Հայաստանում տեղի ունեցան կրթական բարեփոխումներ, որոնք պայմանավորված էին կյանքի պահանջներով: Դրանք հիմնարար նշանակություն ունեցան հասարակության զարգացման համար, ի թիվս հասարակագիտություն առարկայի, քանի որ հասարակության զարգացումը, ի վեջո, կախված է նաև կրթության բովանդակությունից: Հասարակագիտություն առարկայի դժվարությունները, որոնք ակներև են դպրոցում, դասաժամերի սղությունն է, որն էլ բերում է գործնական աշխատանքների քիչ կատարմանը, ինչի անհրաժեշտությունը և ցանկությունը ունի այսօրվա աշակերտը (հատկապես ավագ դպրոցի 10-րդ, 11-րդ, 12-րդ դասարանների բոլոր հոսքերում):

Հասարակագիտություն առարկայի միավորային գնահատման մեջ ակնառու է գործնական աշխատանքի կատարումը, որը որպես խմբային աշխատանք, որպես ուսուցման և դաստիարակության մեթոդ ունի իր դժվարությունները: Չենք սխալվի, եթե փաստենք, որ գրեթե բոլոր ուսուցիչների մոտ խմբային աշխատանքի բանավոր հարցումն ու գնահատումը դժվարություն է դեռևս, ուստի ստորև ներկայացվող մեթոդը կիրառելիս պետք է հաշվի առնել.

Ա. Տարիքային խումբը (այս դեպքում ավագ դասարաններում՝ 10, 11, 12, բաղկացած 20-25 աշակերտներից),

Բ. Գնահատման 10 բալային համակարգը՝ հաշվի առնելով բոլոր աշակերտների տարբեր ակտիվության մակարդակները դասին ներգրավվածությունից:

Գործնական աշխատանքն իր մեջ պետք է ներառի թեմայի.

1. ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝

հասարակագիտության առարկայական բովանդակությունն առնչվում է աշակերտի ներկայանքին, ապագա նպատակներին: Ուստի աշակերտին դրանք ավելի հասու, հետաքրքրական դարձնելը մեծացնում է նրա սովորելու պատրաստակամության ձևավորումը:

2. ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ նշանակում է, որ քննարկվող դասանյութը պետք է լինի էական՝ չափորոշահեն: Այստեղ գործում է հետևյալ սկզբունքը. “քիչ տալ, ավելի մեծ արդյունքի հասնելով”, այսինքն՝ ավելի խորությամբ ավելի քիչ նյութ տալ ուսումնասիրության և տևական ժամանակահատվածի համար մտապահել խորը գիտելիքներ և հմտություններ:

3. ՄԻԱՍՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝

հասարակագիտության հետազոտության բնույթը վերաբերում է ուսումնական միավորի բոլոր մասերին և բաժիններին, որոնք սերտորեն կապված են միմյանց հետ, փոխլրացնում են միմյանց: Այն ամրապնդելու նպատակով միավորների մեջ ընդգծվում է հետազոտական խմբերի ձեռքբերումը, դրանց գործնական կիրառությունը, տևական ընկալումը, որը

ստեղծում է նոր աշխարհի աշակերտների և հասարակագիտության դասանյութի միջև՝ դրանք կյանքի կոչելու համար:

Ուսուցման այս մեթոդը հումանիստական ռազմավարություններից մեկն է կազմված 3 տարրերից.

1. Անհատական փոխադաստիարակման առկայություն
2. Խմբում ամիջական հարաբերություններ դասընկերների միջև
3. Համագործակցային հմտությունների ճիշտ կիրառում և խմբային գնահատում:

Նման բազմաթիվ փորձեր վկայում են այն մասին, որ գործնական աշխատանքը զարգացնում է աշակերտի հմտություն- կարողությունները, քննադատական- ստեղծագործական մտածողությունը և համարվելով համագործակցային տալիս են հետևյալ արդյունքները.

ԱՇԱԿԵՐՏԻՆ	ՈՒՍՈՒՑՉԻՆ
Սովորեցնում են միմյանց և զարգանում	Հնարավորություն է տալիս գնահատել ինչպես խմբին, այնպես էլ յուրաքանչյուր աշակերտին
Ընդգրկված է միմյանց գնահատելու գործընթացի մեջ	Օգնում է ուսուցչին դիտարկել բոլոր աշակերտներին՝ նրանց չտալ հետ մնալու հնարավորություն

Վարվելակերպի կանոնները բխում են ներքին խմբային կանոններից	
Եզրակացությունները, դատողությունները համապատասխանում են պահանջներին	
Զարգացնում է մրցակցության գաղափարը, որն ել հարիր է այսօրվա հասարակարգին	

Ներկայացվող գործնական աշխատանքը օրինակ է նախատեսված 45 րոպեյի համար: Առավելապես 11-րդ դարանի բոլոր հոսքերի համար, որտեղ հասարակագիտություն առարկան անցնում են շաբաթական 1 դասժամով: Դասանյութերը կարող են լինել իրավունքի աղբյուրները և համակարգը, դատական իշխանությունը և արդարադատությունը, դատավորները, փաստաբաններ, ոստիկանություն, քաղաքացիական իրավունքի բաժինները(ըստ ուսուցչի հայեցողության):

Նախապատրաստման համար ուսուցիչն աշակերտների խմբերին (4-5 խումբ) նախապես տրամադրում է ստորև ներկայացված թերթիկը: Նախապես բացատրում և զգուշացնում, որ այն գրանցվում է որպես գործնական աշատանք, բոլոր աշակերտների մասնակցությունը այդ դասին

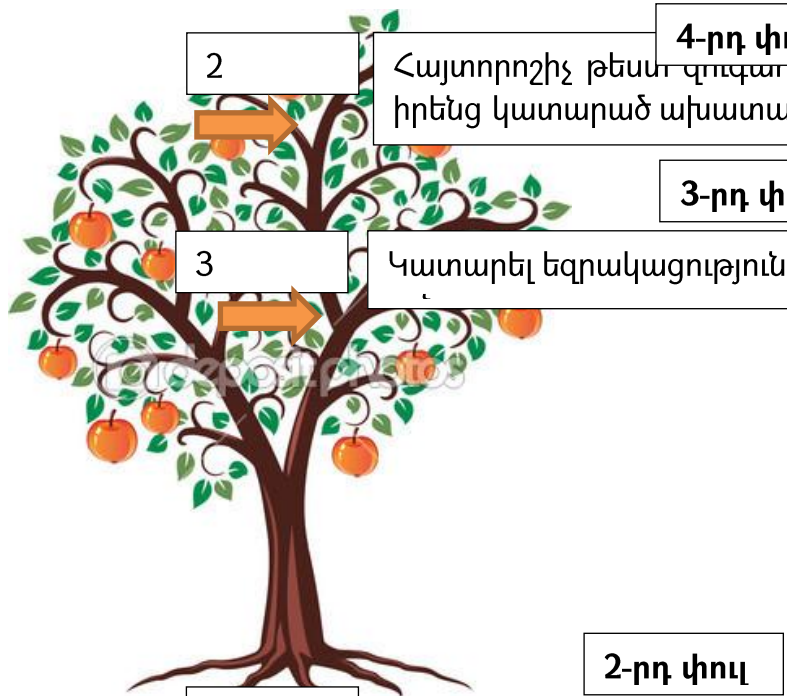
պարտադիր է: Բացակայության դեպքում աշակերտը
ամբողջապես ներկայացնելու է նյութը:

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԾԱՌ - ԴԱՍԱՆՅՈՒԹԻ ԱՆՈՒՆԸ

ԽՈՒՄԲԸ 10 ՄԻԱՎՈՐ

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

7 ՐՈՊԵ

Մեթոդը կոչվում է **Իրավական ծառ** Նյութի նպատակն

աշակերտները 11-րդ դասարանի դասագրքի սկզբում

արդեն ծանոթացել է դրա բովանդակությանը: Ամբողջ

թեման անցնելուց հետո ուսուցիչն աշակերտների խմբով

տալիս է առանձին վերնագրերով **1-ին փուլ** ուսուցիչը

ներկայացվեն որպես **2** Նյութի վերաբերյալ

պատրաստվածությունը՝
կառուցվածքը, բովանդակությունը,
համապատասխանություն, մասնագիտական

խումբ 1-ին. 1-ին ատյանի դատարան և արդարադատություն, խումբ 2-րդ. Վերաքննիչ դատարան և արդարադատություն, խումբ 3-րդ. Վճռաբեկ դատարան և արդարադատություն, խումբ 4-րդ. Սահմանադրական դատարան և արդարադատություն, խումբ 5-րդ. Վարչական դատարան և արդարադատություն): Այն ներկայացնում են փուլերով, որպեսզի լինի ավելի պատկերավոր.

1-ին փուլում խմբի բոլոր աշակերտները մասնակցում են նյութի ներկայացմանը, կառուցվածքին և այն ներկայացնում են պարզ և մատչելի, գրագետ հայերենով: Վերջինիս համար տրված է 2 միավոր:

2-րդ փուլը, որի համար տրված է 1-3 միավոր, խմբի բոլոր աշակերտները պետք է ներկայացնեն նյութի նպատակները և խնդիրները՝ բերելով օրինակներ:

3-րդ փուլը բոլոր աշակերտների մասնակցությամբ կատարվում են եզրակացություններ՝ տեղայնացնելով մեր երկրի օրինակը(1-3 միավոր):

4-րդ փուլը հայտորոշիչ թեստն է, որը հիմնականում պետք է լինի խնդիր, որպեսզի քիչ ժամանակ պահանջի և ունենա հստակ լուծում(1-2 միավոր): Այս փուլի նպատակը այն է, որ բարձրացնում է ներկայացնող խմբի աշխատանքային գնահատումը(հենց աշակերտների ստուգմամբ):

Յուրաքանչյուր խմբի պատասխանից հետո ուսուցիչը 1-2 րոպեյի ընթացքում վերլուծում է աշխատանքն ու գնահատում աշակերտների օգնությամբ: Այսքանով հանդերձ կատարված բազմաթիվ դասապրոցեսներից հանգել ենք այն եզրակացության, որ գործնական աշխատանքն ինչպես ունի դրական կողմեր, այնպես էլ բացասական:

Դրական	Բացասական
Խմբում յուրաքանչյուր աշակերտի մոտ իր դերի կարևորության գիտակցումը	Ուսուցչի ծանրաբեռնվածություն ը
Գիտելիքի ամրապնդումը և յուրաքանչյուր դասին նոր հետաքրքրություններ ի ակնկալումը	Համապատասխան ռեսուրսների բացակայության պատճառով ուսուցման նյութի ոչ լրիվ ընկալումը
Կարծիքների փոխանակումը ժամանակի մեջ տեղավորվելու կարողության ձևավորումը	Մրցակցության արդյունքում՝ ոգևորության փոխարեն հիասթափություն
Ինքնագնահատման կարողության զարգացումը	
Սեփական կարծիքի ձևավորումը	
Խոսքի կուլտուրայի զարգացումը	
ՏՀՏ-ներին օգտվելու կարողությունը	

Նմանատիպ մեթոդներ, որոնք կիրառվում են տարբեր դասարաններում, բազմաթիվ են: Ցանկանում

Եմ դրանց շարքը լրացնել և վս երկուսով, որոնք ապահովում են աշակերտի գրավոր, ստեղծագործական, անհատական աշխատանքը՝ ամփոփելով ինչպես տեսական, այնպես էլ կիրառական գիտելիքներ: Օրինակ 10-րդ դասարանի հոգեբանության բաժնի գործնական աշխատանք, որն ամփոփում է հետևյալ դասերը՝ անձի սոցիալականացումը, Մասլոուի պահանջմունքների բուրգը, մարդու հոգեբանական բնութագիրը: Այն գնահատվում է 10-ը բալային սանդղակով, 4 առաջադրանքով:

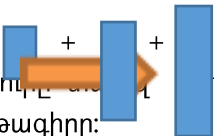
Տեքստը հետևյալն է.

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ **ԱՆՈՒՆ,**
ԱԶԳԱՆՈՒՆ -----

ԱՄԻՍ, ԱՄՍԱԹԻՎ -----

ՄԻԱՎՈՐ -----

1. Փորձեք բանաձևել.

Ա. Մարդ = + +
Սահմանել յուրաքանչյուրը և անձի հոգեբանական
բնութագիրը:

(1 միավոր)

Բ. Ներկայացնել Խ. Աբովյանի՝ որպես անձնավորության, հոգեբանական բնութագիրը, օգտվելով 10-րդ դասարանի գրականության դասագրքիվ:

(2 միավոր)

2. Ի՞նչ է իրենից ներկայացնում անձի սոցիալականացումը: Թվարկեք ձեր սոցիալական դերերը, առանձնացրեք մեկը- երկուսը, վերջիններս

ներկայացրեք պարտականությունների և իրավունքների տեսանկյունից: (2 միավոր)

Սոցիալական դեր

- Իրավունք
- Պարտականություն

Սոցիալական դեր

- Իրավունք
- Պարտականություն

3. Երկայացնել պահանջմունքների աստիճանակարգը ըստ Մասլոուի և վերծանել օրինակի միջոցով: (3 միավոր)

4. Եզրակացություն: (2 միավոր)

Օգտվելով ստորև բերված Պարույր Սևակի բանաստեղծությունից՝ վերլուծել այն.

...

Ամեն սերունդ
Իսկ երբ խոսել
է սկսում՝
Բարկացնում է
ավազներին
Եվ
բարկացնում
անկեղծորեն,
Որովհետեւ ...
Կրտսերը
միշտ անհասկացող,
Իսկ ավագը ...
հասկացող է:

Ավագ
Աստված
Մի՞թե իրոք
համանիշ են և
համազոր
Հասկացողն ու
կասկածողը ...
Ամեն սերունդ
Նախ և առաջ
Մահանում է
կասկածելով:

8-րդ դասարան
 Անուն, ազգանուն _____
 2-րդ կիսամյակ
 Դասարան _____
 Գործնական աշխատանք _____ Ա.
 ամսաթիվ _____

[illegible][illegible]

2. Կարդալ ստորև գրված նախադասությունները և որոշել, թե արդարության ո՞ր բնագավառին են առնչվում: 2 միավոր

Ա. Ուսուցիչը որոշ աշակերտների, որոնք չէին կատարել տնային առաջադրանքը, հանձնարարեց դասերից հետո մնալ դասարանում այն կատարելու համար: _____

Բ. Որպեսզի ձեռք բերեք վարորդական իրավունք, դուք պետք է ունենաք համապատասխան գիտելիքներ երթևեկության կանոնների մասին, վարելու համապատասխան հմտություններ և որոշակի տարիք: _____

Գ. Մրցույթից հետո երեք մասնակիցներ ստացան մրցանակ լավ ելույթի համար: _____

Դ. Որոշ երկրներում գողերին պատժում են մահապատժով կամ կտրել են տալիս նրանց ձեռքը: _____

3. Ստորև բերված սյունակում առանձնացնել հանդուրժողականության և անհանդուրժողականության արժեքներ՝ բացատրելով ինչու: 2 միավոր

Կհանդուրժեմ	Չեմ
հանդուրժի	
1. _____	1.

2. _____	2.

3. _____	3.

4. Վերլուծություն: 2 միավոր “Ամեն ինչ չափի մեջ է գեղեցիկ”:	

**ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՄԵԹՈԴՆԵՐՈՎ «ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ԱՌԱՐԿԱՅԻ
ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ԼԱԶԻՆՅԱՆ ԼԻԼԻԹ ԼԱԶԻՆԻ¹

**Բանալի բառեր՝ դասավանդում, հասարակագիտություն,
հոգեբանություն, հասարակություն, զարգացում, անձ,
դասավանդման մեթոդներ:**

Մարդը եղել և մնում է բնության գաղտնիքներից մեծագույնը և մինչև օրս մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում: Մարդկությունը միշտ փորձել է բացահայտել իրեն՝ մարդուն, տալով բազում մեկնաբանություններ, սակայն պարզ է, որ դրանցից յուրաքանչյուրն ընդգծում է մարդու էության միայն մի կողմը, և չի կարող տալ նրա մասին ամբողջական պատկերացում:

Մարդու ֆիզիկական, սոցիալական, հոգեբանական առանձնահատկությունները բացահայտելու համար ստեղծվել են մի շարք գիտություններ՝ անատոմիա, սոցիոլոգիա, հոգեբանություն և այլն: Մարդու բացահայտման հարցում անմասն չէր կարող մնալ նաև հասարակագիտությունը: Այն ներկայացնում է հենց հասարակության զարգացումը, ինչպես նաև մարդու դերը և գործունեությունը հասարակության մեջ:

Հասարակագիտության հարցադրումների ճնշող մեծամասնությունը անմիջականորեն կամ հպանցիկ կապված են մարդու զարգացման հիմնահարցի հետ: Ավելին, ներկայումս տեղի է ունենում որոշակի մարդաբանական վերածնունդ, որն իր արտահայտությունն է գտնում մարդու զարգացման հիմնահարցի նկատմամբ առանձնահատուկ մեծ հետաքրքրության

¹ Խ. Աբովյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, Տարիքային և մանկավարժական հոգեբանության ամբիոնի ասիստենտ, Կ.Պ.:

մեջ: Այս կտրվածքով հասարակագիտությունը բավականին պահանջված է: Այն թույլ է տալիս աշակերտին ընտրել այնպիսի մասնագիտություն, որը համապատասխանում է իր անձին, հնարավորություններին ու կարողություններին, իր հետաքրքրություններին, և հետևաբար նպաստում է նաև մասնագիտական գործունեության արդյունավետությանն ապագայում:

Յուրաքանչյուր մարդ հանդիսանալով հասարակության մի մասնիկ՝ կատարում է մի քանի հասարակական դերեր, փոխհամագործակցում այլ մարդկանց հետ: Եվ ինչպես իրավացիորեն նշել է Մ. Վ. Ասատրյանը. «Հասարակական մարդու կյանքը մշակութային կյանք է, որովհետև նա կարող է ապրել միայն իր ստեղծած , իր մշակած աշխարհում»¹: Այս պարագայում մեծ անելիքներ ունի հասարակագիտությունը, որը հավակնում է մարդու հիմնահարցի առավել ընդգրկուն, ամբողջական մեկնաբանմանը՝ ներառելով հասարակական տարբեր գիտությունների հիմունքներ:

Անձի սոցիալականացման ընթացքում ձեռք բերած նախկին արժեքային համակարգը չի կարող կիրառվել ներկայիս հասարակության մեջ և համապատասխանել տիրող արժեքային համակարգին, հետևաբար ժամանակակից անձն ինքնստինքյան դուրս է մղվում հասարակությունից:

Մարդկությանն ուղղված այս մարտահրավերը հնարավոր է հաղթահարել միայն գիտելիքների հզոր պաշարով զինվելով: Այստեղ չափազանց կարևոր է հասարակագիտության յուրացման դերը, թե՛ դպրոցում, և թե՛ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում:

Այսպիսով, հասարակագիտության նպատակն է.

➤ Նպաստել անձի զարգացմանը,

¹ Տես՝ Ասատրյան Վ. Մ. Փիլիսոփայության ներածություն - Եր., Նոյյան Տապան, 2004, 190 էջ:

- Նպաստել դաստիարակմանը,
- Օգնել գիտելիքների յուրացմանը գործունեության ընթացքում,
- Ընձեռնել հնարավորություն և կարողություն կիրառելու գիտելիքների այդ հզոր պաշարը պրակտիկ գործունեության ընթացքում

Հասարակագիտությունն իր մեջ ներառում է մի շարք գիտությունների համախումբ և հնարավորություն ունի լուծում տալ բազում հարցերի, սակայն ինչպես փորձը ցույց է տալիս հաճախ ցանկալի արդյունքը չի ստացվում:

Հասարակագիտության խնդիրներից են.

- Ներկայացնել և ծանոթացնել աշակերտներին այն բոլոր բնագավառներները, որոնք նշանակալի ազդեցություն են ունենում անձի զարգացման ընթացքում,
- Անձի մասնագիտական գործունեության ճիշտ ընտրության անհրաժեշտությունը:

Խնդիրը կայանում է նրանում, որ հասարակագիտություն առարկայի դասավանդման առաջին օրերից այս առարկան դասավանդել և մինչև օրս դասավանդում են դպրոցում աշխատող գրեթե բոլոր ուսուցիչները, ովքեր չունեն համապատասխան կրթություն, հետևաբար որքան էլ տեղեկացված և պատրաստված լինեն, այնուամենայնիվ չեն կարող լիարժեք և ընկալելի մատուցել այն աշակերտներին, քանի որ հասարակագիտություն առարկան իր մեջ ներառում է փիլիսոփայական, սոցիոլոգիական, իրավաբանական, հոգեբանական, տնտեսագիտական գիտելիքների հզոր համախումբ: Եվ հենց դրանով էլ պայմանավորված է հասարակագիտություն առարկայի դասավանդման յուրահատկությունն ու բարդությունը:

Իհարկե, հասկանալի է, որ ներկայիս ժամանակաշրջանում, ոչ մի ԲՈՒՀ չունի նման

մասնագիտացման բաժին, որն էլ հենց բարդացնում է հասարակագիտություն առարկայի դասավանդման խնդիրը, դպրոցում դասավանդող ոչ մի ուսուցիչ չի կարող տիրապետել դրանց միաժամանակ, քանզի այն իր մեջ ներառում է միաժամանակ մի քանի առարկայական ուղղություններ.

- Քաղաքագիտություն
- Սոցիոլոգիա
- Իրավագիտություն
- Հոգեբանություն
- Մանկավարժություն
- Իրավաբանություն
- Տնտեսագիտություն
- Մշակութաբանություն և այլն:

Հասարակագիտություն առարկայի լիարժեք տիրապետմանը կնպաստի նաև նորագույն հոգեբանամանկավարժական մեթոդներով գիտելիքների ստուգման անցկացումը: Հիմնվելով աշակերտների գիտելիքների պաշարի և նրանց ունակությունների վրա՝ ուսուցիչը պետք է ներկայացնի ստուգման տարբերակ, որը պետք է կազմված լինի առաջադրանքների հատուկ թղթապանակի տեսքով և իր մեջ պարունակի հասարակագիտություն առարկան ամբողջությամբ ներառող հարցեր՝ դրանով իսկ ավելի ամրապնդելով գիտելիքները աշակերտի մոտ:

Չբացառենք նաև այն տեսակետը, որ գիտելիքների գրավոր հարցման ժամանակ պահպանվում է օբյեկտիվությունը, ինչպես աշակերտի, այնպես էլ ուսուցչի համար, քանի որ, ինչպես արդեն վերը նշել ենք, հասարակագիտություն առարկայի ներկայիս դասավանդող ուսուցիչներից ոչ ոք չունի համապատասխան մասնագիտացում: Հետևաբար, թղթապանակի տարբերակով

գիտելիքների ստուգման եղանակն ավելի նախընտրելի է և՛ աշակերտի, և՛ ուսուցչի համար: Նշենք նաև, որ գիտելիքների ստուգման գրավոր տարբերակը հետաքրքիր կարող է դառնալ աշակերտների համար, քանի որ այն ընթանում է ազատ և ծրագրավորված գործնական առաջադրանքների տեսքով: Ստուգման վերոնշյալ տարբերակը ենթադրում է նաև ստեղծագործական մոտեցում, ինչպես նաև ինքնուրույն ուսուցում, որն էլ կօգնի աշակերտին հմտանալ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ուսման և գիտելիքների ստուգման մեթոդներին:

Անհրաժեշտ և չափազանց կարևոր է ուսումնասիրել հասարակագիտություն առարկան ոչ միայն դպրոցում, այլ նաև կազմակերպել լուսավորական կողմնորոշիչ աշխատանքներ աշակերտների հետագա մասնագիտության ճիշտ ընտրության կայացման հարցում:

Այստեղից էլ բախվում ենք մեկ այլ խնդրի, որը թերևս ոչ պակաս առաջնային է, քան վերոնշյալը: Հասարակագիտություն առարկայի դասավանդման ժամանակ ուսուցումը պետք է կազմակերպել՝ հիմնվելով դասավանդողի կարողությունների վրա: Հաշվի առնելով արդի ժամանակաշրջանում գիտության արագ զարգացումը՝ պետք է ներառել դասավանդման բոլորովին նոր հոգեբանամանկավարժական մեթոդներ, որոնք կնպաստեն անձի հոգեկան զարգացմանը: «Գիտությունը հասարակության հոգևոր կյանքի այն ձևն է, որի գլխավոր նպատակն աշխարհը ճանաչելն ու վերափոխելն է»¹: Վերոնշյալի իրականացմանը կնպաստի իհարկե հասարակագիտության հիմնավոր ներդրումը դասավանդման մեջ:

¹ Տես՝ **Հովսեփյան Ա.Ա.** Սոցիալ-հոգեբանական տեղաշարժերը վերափոխվող Հայաստանում: - Եր.: Դե-Ֆակտո, 2004, 219 էջ:

Հասարակագիտություն առարկայի դասավանդումը կկայանա լիարժեք կերպով միայն այն դեպքում, եթե դասավանդման մեջ ներառվեն ժամանակակից բազմաբնույթ տեխնիկաներ, պրակտիկ մեթոդներ, ինչպիսիք են.

- «Սահիկա» հանդեսի կիրառում յուրաքանչյուր թեմայի ներկայացման ժամանակ,
- ինտերակտիվ գրույց,
- ազատ քննարկումներ,
- մտազրոհ,
- բանավեճեր տարբեր թեմաների շուրջ:

Ուսումնասիրելով հասարակագիտություն առարկան՝ աշակերտները կարող են բացահայտել հասարակության բոլոր գաղտնիքները՝ մարդկային կյանքը, հոգևոր կյանքը, մշակութային բազմաթիվ հարցեր և այլն:

Այսպիսով, հասարակագիտության ֆունկցիոնալ նշանակությունը կայանում է հետևյալում.

- Ուսուցողական - ձևավորում է ընդհանուր գիտելիքներ մարդու և հասարակության վերաբերյալ,
- Ճանաչողական - կարողանում է բացահայտել և ճանաչել այն ամենն, ինչը կապված է հասարակության հետ,
- Գործնական - կարողանում է ներառվել և գործել հասարակության մեջ,
- Մեթոդոլոգիական - կարողանում է ծանոթանալ հասարակության ուսումնասիրության մեթոդներին ու եղանակներին:

Հասարակագիտության նպատակն է աշակերտների մոտ ձևավորել սեր և ցանկություն ուսումնական գործունեության նկատմամբ, առաջացնել ձգտում ուսումնասիրելու միանգամից մի քանի գիտություններից միավորված հզոր համախումբ, մասնակցել գիտական քննարկումների, ներկայացնել

սեփական մոտեցումները՝ փորձելով տալ հիմնավորումներ: Եվ որքան ավելի մատչելի և պատկերավոր մատուցվի դասը՝ ժամանակակից գիտական մարտահրավերներին համաձայն, այնքան ավելի ընկալելի և կիրառելի կլինի տվյալ նյութը:

Նման դասավանդման արդյունքում աշակերտները կկարողանան.

- կուտակել տեսական գիտելիքների մեծ պաշար,
- ինքնուրույն իրականացնել ուսումնադաստիարակչական գործընթացը,
- կիրառել տեսական գիտելիքները պրակտիկ գործունեության ընթացքում,
- տարբերակել դասավանդման ավանդական և ժամանակակից մեթոդները,
- տիրապետել ինտերակտիվ ուսուցման մեթոդներին:

Այսպիսով, հասարակագիտությունը ներառում է գիտելիքների հզոր համախումբ, որը ներկայացնում է հասարակության տարբեր ոլորտներ, որոնց ճիշտ ընկալումը, այնուհետև հասանելի մատուցումը հնարավոր է միայն հասարակագիտության ներքին օրինաչափությունների, ֆունկցիաների և խնդիրների բացահայտման և իրագործման դեպքում:

ПОТРЕБНОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА «ОБЩЕСТВОЗНАНИЕ» НОВЕЙШИМИ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГИЧЕСКИМИ МЕТОДАМИ

В статье представлены новейшие психолого-педагогические методы, функции и проблемы преподавания «Обществознания» в школе, а так же необходимость обучения «Обществознания» в высших учебных заведениях.

**THE NECESSITY OF TEACHING " SOCIAL STUDIES" BY
THE HELP OF THE LATEST PSYCHO-PEDAGOGICAL
METHODS**

The latest psycho-pedagogical methods and teaching Technics of «Social Studies» as well as its necessity in higher educational institutions are presented in the article.

**«ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ԱՌԱՐԿԱՅԻ
ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴՐԻՉԸ**

ՄԱԹՈՍՅԱՆ ՄԱՐԻՆԵ ՌԱՖԻԿԻ՝

Բանալի բառեր՝ ռեգիոնագիտություն, աշխարհագրական դետերմինիզմ, աշխարհագրական ֆատալիզմ, աշխարհագրական գործոն:

«Հասարակագիտություն» առարկայի հիմնական նպատակը մարդու և հասարակության, հասարակության և բնության միջև փոխհարաբերությունների վերաբերյալ գիտական պատկերացումներ ունեցող, ազգային, հայրենագիտական և համամարդկային հիմնախնդիրներին իրազեկ, ազգային ու համամարդկային արժեքներ կրող, ժողովրդավարական արժեքներով առաջնորդվող սոցիալապես ակտիվ և պատասխանատու քաղաքացու ձևավորումն է:

Հայտնի է, որ մարդը, մարդկային հասարակությունն ու մշակույթը միաժամանակ և՛ հակադրվում են բնությանը, և՛ չեն կարող գոյություն ունենալ առանց բնության, քանի որ իրենց կենսագործունեության թե՛ նյութական, թե՛ հոգևոր հիմքերը բնության մեջ են: Ահա այստեղ է, որ ի հայտ է գալիս հասարակագիտության աշխարհագրական կողմնորոշումն ու հասարակագիտական գիտելիքների աշխարհագրական ուղղվածությունը՝ հասարակագիտության աշխարհագրական բաղադրիչը: Դա հասարակական կյանքի տարբեր կողմերին առնչվող սոցիալ-հասարակական երևույթների, հասարակության զարգացման օրենքների և օրինաչափությունների տարածական դրսևորումներն ու առանձնահատկություններն են /տեղից-տեղ դիտվող տարբերություններ/: Այլ կերպ ասած՝ հասարակագիտական գիտելիքների աշխարհագրական

¹ ՀՊՄՀ աշխարհագրության և նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի ղեկավար, աշխ.գիտ.թեկ.:

ասպեկտները, մեր կարծիքով, ենթադրում են հասարակական աշխարհագրական ռեգիոնագիտության տարրեր՝ թե տարածաշրջանային, և թե տեղային /հայրենագիական/ մակարդակներով:

Հասարակության պատմական զարգացման գործընթացում աշխարհագրական գործոնների դերն ու նշանակությունը գնահատել են բազմաթիվ գիտնականներ: Այսպես, ֆրանսիացի լուսավորիչ Ժան Ժակ Ռուսոն գտնում էր, որ բնությունից հեռանալով և գիտություններն ու արվեստները զարգացնելով, մարդն այլասերվում է, քանզի հակադրվում է իր իսկ էությանն ու, օրնիքուն աշխատելու փոխարեն տրվում ծուլության և ցոփության: Ռուսոն առաջիններից էր, ով կոչ արեց. «Ետ դեպի բնություն «այդ կոչն առ այսօր արդիական է»¹

Մարդը բնության բարիքները սպառողից վեր է ածվում բնությունը վերափոխողի, ականավոր բնագետ Վերնադսկու խոսքերով՝ «կարող երկրաբանական ուժի»²:

Ներկայումս Երկիր մոլորակի մակերևույթի կեսից ավելին արդեն մարդու կողմից ձևափոխված մարդածին լանդշաֆտներն են և իր տնտեսական գործունեությամբ մարդը հավակնում է փոխել լանդշաֆտը:

Մեկ այլ ֆրանսիացի մտածող Շառլ Լուի Մոնտեսքյոն գտնում էր, որ մարդն այնքան է կախված բնությունից, որ անգամ նրա ստեղծած սոցիալական հաստատություններն ունեն բնական պատճառավորվածություն: Այս տեսությունը հայտնի է «Աշխարհագրական դետերմինիզմ « անունով: ³ Մոնտեսքյոյի կարծիքով բնական պայմաններն են կանխորոշում հասարակական-քաղաքական ու միջանձնային փոխհարաբերությունները. օրինակ տաք կլիմայական

¹ www.academia.edu

² В.И. Вернадский, научная мысль как планетарное явление., М., 1991

³ Ա.Զաքարյան, Փիլիսոփայության պատմություն, Երևան 2005թ.

գոտիներում ապրող մարդիկ ծույլ են, անբան, վախկոտ, իսկ պետական կառավարման ձևը բռնապետությունն է, մինչդեռ ցուրտ կլիմայական գոտիներում բնակվող մարդիկ սառնասիրտ են, խելամիտ, արի ու նախաձեռնող, իսկ պետական կառավարման ձևը՝ հանրապետությունը և միապետությունն է:

Ռուս փիլիսոփա Լև Մեչնիկովը, կրկրին ընգծելով աշխարհագրական գործոնների դերը, գտնում էր, որ մշակույթների առաջացման հարցում կարևոր նշանակություն ունի ջրային տարածությունը: Նա իրեն չէր դասում աշխարհագրական ֆատալիզմի կողմնակիցների թվին, սակայն նշում էր, որ ջրային տարածություններն ինքնին չէին կարող ծնունդ տալ մարդկային քաղաքակրթություններին, եթե չլիներ մարդու ակտիվ ազդեցության և հակազդեցության գործոնը: Ըստ Մեչնիկովի՝ պատմական գետերը հանդիսացել են «մարդկության մեծագույն դաստիարակները», քանի որ ոչ միայն հզոր էին ու ջրառատ, սնում էին մարդկանց ու նպաստում հասարակության բարգավաճմանը, այլև կարող էին դուրս գալ հունից և մարդկանց առջև դնել գոյատևելու համար որոշակի միասնական գործունեություն ծավալելու պահանջը: Մեչնիկովը նշում է, որ գետերը ստիպում էին մարդկանց միավորել իրենց ճիգերն ընդհանուր աշխատանքում, համերաշխ լինել նպատակներին հասնելու համար, չալարել և չլինել եսասեր, քանի որ առանձին մարդը ոչինչ չէր կարող անել գետային տարերքների առջև:

Ելնելով ջրային տարերքի գերակայության գաղափարից, Մեչնիկովը մարդկության ողջ պատմությունը բաժանում է երեք փուլի. գետային, ծովային և օվկիանոսային:¹

¹ С.Н. Иковникова, История культурологических теорий, М., СПб, 2005

Պատմական նոր և նորագույն ժամանակաշրջաններում փորձարարական գիտությունների զարգացումը հիմնավորեց գիտական այն մոտեցումը, որ բնությունը կոհիմանա ցանկացած փորձության, մինչ մարդը կհասկանա բնության զարգացման օրինաչափություններն ու կսկսի դրանց ենթարկվել: Սակայն վերջին երկու դարերի պատմությունը ցույց տվեց, որ մարդը դեռևս հեռու է բնության օրինաչափությունները լիովին բացահայտելուց, բայց արդեն հասցրել է խախտել բնական համակարգերի հավասարակշռությունը:

Վերջին քսանամյակում տեղի ունեցող հասարակական զարգացումը ծնունդ է տվել մի նոր գիտության՝ գլոբալիստիկային, որի նպատակն է դիտարկել մարդկությունը որպես մեկ ամբողջություն տիեզերքի՝ մարդուն տրված հատվածի՝ երկրագնդի հետ միասնության մեջ: Մարդկային գործունեության միջավայրում են հայտնվել աշխարհագրական թաղանթը կազմող քարոլորտը, ջրոլորտը, մթնոլորտը և կենսոլորտը: Աշխարհագրական թաղանթի բնական բաղադրիչների ամբողջությունը կազմում է մարդու, հասարակության բնական միջավայրը: Մարդու վերափոխող գործունեության արդյունքում է առաջացել մարդոլորտը կամ սոցիալական ոլորտը: Այսօր մարդկային հասարակությունը գիտակցել է, որ մարդկության ընդհանուր տունն այն աշխարհագրական միջավայրն է, որտեղ բնության և հասարակության օրենքները միահյուսվում են՝ առաջացնելով հարաբերությունների բարդ համակարգեր, որոնց ուսումնասիրությունը սկզբում է դպրոցից:

Բնության գրկում դասի կազմակերպումը աշակերտներին և ուսանողներին բնահասարակական օրենքներն ուսուցանելու մեթոդական առավել արդյունավետ պայմաններից մեկն է: Այն սովորողներին կտեղափոխի իրական միջավայր, կձևավորի բնության և հասարակության

զարգացման օրինաչափություններն ընկալելու մի նոր մոտեցում, հաստատելով այն դրույթը, որ կրթությունը չի սահմանափակվում միայն դպրոցի կամ բուհի դասասենյակներով:

Հաջորդ պայմաններից մեկը ստացված ինֆորմացիան ստեղծագործաբար և քննադատաբար վերլուծող անհատներ, տեղեկատվական ներկա հեղեղի պայմաններում կողմնորոշվել կարողացող քաղաքացիներ դաստիարակելն է: Հարկ է նշել նաև այն փաստը, որ հնարավոր չէ ուսուցչին կամ աշակերտին տալ հասարակագիտական սպառիչ նյութ, քանզի սպառիչ լինելու ցանկությունն ինքը սպանում է կենդանի նյութը: Ընդհակառակը, հասարակագիտության ուսուցիչը պետք է հանդես գա որպես սովորող սովորողի կողքին, հատկապես, որ կրթական բարեփոխումների պահանջը ոչ միայն Հայաստանում, այլև ողջ աշխարհում այն հանգամանքն է, որ ինֆորմացիոն դարաշրջանում առկա տեղեկատվության անսահման հոսքի պայմաններում կարիք առաջացավ ուսուցչին ազատագրել տեղեկատվության միակ աղբյուրը լինելու գործառույթից և օժտել նրան նոր՝ ուղղորդող դերով:

Այսօր ուսուցանողի խնդիրն է ոչ թե հիմնահարցի վերաբերյալ տալ սպառիչ տեղեկատվություն, ինչը հասարակագիտության դեպքում պարզապես անհնար է, այլ սովորեցնել գտնել, ընկալել, մշակել և օգտագործել այն: Հասարակագիտության ուսուցիչները անհրաժեշտաբար պետք է տիրապետեն ընթացիկ տեղեկատվությանը, աշխարհում տեղի ունեցող գործընթացների հանդեպ ունենան որոշակի պատկերացում, որպեսզի կարողանան հասարակագիտությունից ուսումնասիրվող նոր գաղափարները կապել ընթացիկ իրադարձությունների և երևույթների հետ: Այդ նպատակին հասնելու համար ԶԼՄ –ների հետ աշխատանքը և իրական դեպքերի ուսումնասիրությունը պետք է դառնան

հասարակագիտության ուսուցիչների հաճախ օգտագործելի մեթոդներից մեկը:

Այս առումով կարծում ենք, որ հաջորդ պահանջը, որը կբարձրացնի «հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման արդյունավետությունը հետազոտական, պրոբլեմային, հարցակենտրոն ուսուցման ապահովումն է, որտեղ ամենակարևոր նպատակները մեկը սովորողի մոտ հետազոտություն կատարելու հմտության զարգացումն է:

Հետազոտական հմտությունները կարելի է զարգացնել սկսելով պարզ դիտարկումներից: Օրինակ, կազմել աշխատանքային խմբեր, որոնք ծրագիր կմշակեն իրենց հանձնարարված, օրինակ, էկոլոգիական հիմնախնդրի մասին հասարակության՝ անհատների, հիմնարկ ձեռնարկությունների, պետական կառույցների տեղեկացվածությունը բարձրացնելու նպատակով:

-Պարզել տվյալ էկոլոգիական խնդրի մասին նրանց տեղեկացվածության աստիճանը:

- Հասարակության տեղեկացվածությունը խթանող միջոցներ ձեռնարկել և առաջարկել համապատասխան միջոցառումներ:

Հարցման թերթիկ

1. Ի՞նչ գիտեք էկոլոգիական խնդրի վերաբերյալ:

2. Ինչպիսի՞ հետևանքներ այն կարող է ունենալ:

3. Ինչպե՞ս կարելի է այդ հետևանքները կանխել:

4. Ո՞վ է դրա համար պատասխանատու:

5. Ինչպիսի՞ միջոցառումներ եք նախատեսում դրանց կանխարգելման ուղղությամբ:

Հաշվետվության թերթիկ

Հարցմանը մասնակցած մարդկանց թիվը:

Նրանցից քանի՞սն էին տեղեկացված:

Հարցվածների ո՞ր մասն էր գիտակցում իր պատասխանատվությունը:

Գտնում ենք, որ ներկայացված առաջարկություններն որոշակիորեն կնպաստեն հասարակագիտություն առարկայի ուսուցման արդյունավետության բարձրացմանն ու հասարակագիտական հիմնարար գիտելիքներով օժտված քաղաքացի ձևավորելու գործընթացին:

РЕЗЮМЕ
ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ПРЕДМЕТА
«ОБЩЕСТВОЗНАНИЕ»

Марине Матосян

В статье намечены способы и пути повышения эффективности преподавания обществознания и обосновано значение географического подхода в процессе изучения различных сторон общественной жизни, законов и закономерностей развития и территориальных особенностей социально-общественных отношений.

SUMMARY
GEOGRAPHIC COMPONENT OF THE SUBJECT “SOCIAL
STUDIES”

Marine Matosyan

The article outlines the methods and ways to improve the effectiveness of teaching social studies and proved the value of the geographic approach in the study of various aspects of social life, the laws and laws of development and territorial peculiarities of the social and public relations.

**ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՒՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ**

ՆԵՄԻՇԱԼՅԱՆ ՌՈԶԱ ՎԱԶԻԿԻ՝

Բանալի բառեր՝ մասնագիտական նույնականություն, գործընթացների արագացում, նոր մարտահրավերներ, ուսանող, մասնագետ:

Մենք ապրում ենք Բաումանի եզրույթով «հոսող» (liquid modernity) ² արդիականություն պայմաններում, երբ տեղեկատվական համակարգերը ներխուժել են մեր կեցության բոլոր ոլորտները: Մասնագիտական նույնականության ձևավորման մեխանիզմները ևս փոխվել են և բարդացել: Փորձենք դիտարկել այս մեխանիզմները սիներգետիկական հարացույցի շրջանակներում, այսինքն դիտարկենք «փոփոխվող սուբյեկտին փոփոխվող պայմաններում»:

Հատկապես հումանիտար մասնագիտությունների ոլորտում այս խնդիրն ավելի հրատապ է, քանի որ հասարակական փոխակերպումները շատ արագ փոփոխություններ են առաջացնում աշխարհայացքային և արժեքային համակարգերում: Մասնագիտական նույնականությունն աստիճանաբար է ձևավորվում կրթություն ստանալու և կատարելագործելու ընթացքում, որը ժամանակակից պայմաններում դարձել է «կյանքի տևողությամբ» գործընթաց (long live education): Մասնագիտական նույնականության ձևավորումը բարդ գործընթաց է, որը ընթանում է զուգահեռ ուսանողի ինքնանույականությանը: Ուսանողը նպատակաուղղված կամ տարերայնորեն ընկալում, համակարգում և վերլուծում է

¹ ԵՊՀ սոցիալական փոփոխության ամբիոնի հայցորդ:

² Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. М., 2004., с. 53.

հասարակական փոխակերպումները և դրանց ազդեցությունն իր ապագա մասնագիտական գործունեության վրա: Ուսանողական տարիքը (18-25 տարեկան) չափահաս մարդու ինքնանույնականացման վաղ փուլն է: «Ուսանող» եզրույթը լատիներենից թարգմանաբար նշանակում է «գիտելիքներ տենչացող, բարեխղճորեն սովորող»: Ուսանողական տարիներին աստիճանաբար իրականացվում է «Ես-մասնագետի» կերպարի ձևավորումը, որի վրա ազդում են ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին գործոններ: Արտաքին գործոն է հանդիսանում տեղեկատվությամբ հագեցած միջավայրը, որտեղից ուսանողը տվյալներ է ստանում իր մասնագիտության մասին: Ներքին գործոններն են «անձի անհատական և կենսահոգեբանական առանձնահատկությունները»¹, նրա սովորույթները, փորձը և այլն: Էրիկսոնը նշում է, որ «մասնագիտական նույնականության ձևավորումն իրականացվում է նույն փուլերով ինչ սոցիալիզացիան՝ վստահություն, ինքնիշխանություն, նախաձեռնություն, ձեռքբերումներ, նույնականություն, ստեղծագործություն, ինտեգրում/ներառում»²:

Կարելի է առանձնացնել մասնագիտական նույնականության ձևավորման հետևյալ փուլերը՝

1. դպրոցական բարձր տարիքին բնորոշ առաջին փուլը, երբ դեռահասը բացահայտում և ձևավորում է մասնագիտական նախասիրություններ ընդհանուր աշխատայացքային և արժեքային գիտելիքների հիման վրա;

¹Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг. М.: МПСИ; Воронеж: МО ДЕК, 2004. с. 423.

² Erikson E.H. Identity, psychosocial // International Encyclopedia of the Social Sciences. New York: The Macmillan Company & The Free Press, 1968. Vol. 7, pg. 75.

2. մասնագիտական կրթություն ստանալու փուլը, երբ միջին մասնագիտական և բարձրագույն կրթական համակարգերում ուսանողը ձեռք է բերում մասնագիտական գիտելիքներ և հմտություններ; ինքն իրեն գիտակցում է որպես կոնկրետ մասնագիտության կրող սուբյեկտ, հստակեցնելով իր համար տվյալ մասնագիտության առավելություններն ու կարևոր կողմերը, որոնք ինքը պետք է զարգացնի որպես ապագա մասնագետ;

3. մասնագիտական միջավայրում հարմարվելու փուլը, երբ երիտասարդ մասնագետը տեսական գիտելիքները սկսում է ակտիվորեն կիրառել և հստակեցնել իր տեղը տվյալ արտադրական աշխատանքային համակարգում և կոլեկտիվում;

4. անձի մասնակի կամ ամբողջական իրագործման փուլը, երբ մասնագետը կարողանում է ինքնուրույն ստեղծագործական մոտեցում դրսևորել իր աշխատանքի հանդեպ:

Կարևոր գործոն են նաև հասարակական գործընթացների պատմական ենթատեքստը և գիտելիքներ փոխանցելու կոնկրետ մեխանիզմները: Պատմական ենթատեքստը տեղեկատվական դարաշրջանում բնորոշվում է արագընթաց փոփոխություններով՝ կոնկրետ մասնագիտության հանդեպ պահանջները փոխվում են, որոշ մասնագիտություններ կորցնում են իրենց նշանակությունը, առաջանում են բազմաթիվ նոր մասնագիտություններ, որոնք նախկինում գոյություն չուներին: Միգուցե մենք պատրաստում ենք մասնագետներ աշխատանքի համար, որը դեռ գոյություն չունի կամ այլևս գոյություն չունի, մասնագիտություններ, որոնք պետք է կիրառեն տեխնոլոգիաներ, որոնք դեռ չեն ստեղծվել: Այսօրվա ուսանողները հետագայում կունենան նույնպիսի «հոսող» մասնագիտական նույնականություն, ինչպիսին ինքը՝

իրականությունն է: Նրանք կարիք կունենան ոչ թե հստակ սահմանված մասնագիտական նույնականության, այլ **ճկուն նույնականությունների համակարգի**, կամ նույնականություններ ձևավորելու ու փոփոխելու հմտությունների: Այս նոր հմտությունները կազմում են ապագայի մասնագիտական նույնականության հիմքը, որը, իհարկե, ձեռք է բերվում պրակտիկայի ընթացքում, բայց ուսանողը պետք է որոշ չափով պատրաստ լինի դրան, պետք է տեսականորեն ինքն իրեն գիտակցի տվյալ մասնագիտության ներկայացուցիչ, որոշակի բնորոշ հատկանիշներով, իրավունքներով ու պարտականություններով, վարքի ու մտածողության մոդելներով: Ուսանողի ինքնանույնականությունն ավելի հեշտ և արագ է ձևավորվում: Դպրոցից եկած երիտասարդը շուտ կարողանում է իր հասակակիցների միջավայրում կողմնորոշվել և ինտեգրվել, գիտելիքներ ձեռք բերելու ընթացքում դրսևորել իր ուժեղ կողմերը: ԲՈՒՀ-ից եկած երիտասարդ մասնագետը տվյալ հիմնարկում միակ նորեկը կարող է լինեն, նրա արժեքային կողմնորոշումները և աշխարհայացքը կարող են տարբերվել իր գործընկերներից: Նրա վարքի մոդելը և ընդհուպ մինչը բաառապաշարը և հագուստը կարող են տարբեր, այլ լինել, համապատասխան հասարակական արագընթաց փոխակերպումներին: Այսօր արդեն երիտասարդ մասնագետները, հատկապես հումանիտար ուղղվածության, ի տարբերություն նախորդ դարաշրջանների, կարող են իրենց մասնագիտության ոլորտում գոնե երկու ավագ սերունդ չունենալ: Օրինակ՝ սոցիալական աշխատողները, բիոէթիկայի մասնագետները և այլն: Եթե անցյալում ուսուցիչները, հոգեբանները կարողանում էին իրենց մասնագիտական էթիկան ընկալել անմիջապես իրենց ավագ սերնդի ներկայացուցիչներից, ապա այսօրվա նոր

մասագիտություններն այդպիսի հնարավորություն չունեն։ Ժամանակակից մասնագետները հայտնվելով աշխատանքի վայրում հաճախ նույնիսկ հստակ պատկերացում չունեն, թե իրենցից ինչ է պահանջվում։ Նրանք սիպլաժ են կատարել իրենց աշխատանքը այնպես, ինչպես արվում էր մինչ այդ, սակայն հասարակական փոխակերպումների արագացող ընթացքը պահանջում են ամեն հաջորդ սերնդից բոլորովին այլ, նոր մոտեցումներ միևնույն խնդիրների լուծմանը։ Երիտասարդ մասնագետը աշխատանքի վայրում նորեկի կարգավիճակում հայտնվելով չունի հստակ մեխանիզմներ իր մասնագիտական հմտություններն ու գիտելիքները ճիշտ դրսևորելու, իր գործընկերների (հաճախ այլ սերնդի) հետ ճիշտ փոխհարաբերություններ կառուցելու։ Անցյալում դա արվում էր ավագ սերնդի մասնագետներին նմանակելով, նրանց մասնագիտական սովորույթները և մոտեցումները փոխառելով։ Ժամանակակից իրականությանում դա բավարար չի լինի, քանի որ հասարակությունն առաջացանում է նորանոր մարտահրավերներ։ Նոր մասնագետը պետք է կարողանա ոչ միայն այդ մարտահրավերները ընկալել և լուծումներ տալ դրանց, այլ նաև հին մոտեցումներին դիմակայել, ընդիմանալ։ Մասնագիտական նույնականացման վերջնական ձևավորման համար շատ կարևոր է ավագ բարձրակարգ մասնագետների առկայությունը։ Ցավոք ոչ միշտ ավագ սերնդի ներկայացուցիչները կարողանում են ճիշտ դիմավորել երիտասարդներին, փոխանցել նրանց իրենց փորձը և աղեկվատ ընդունել նրանց նոր մոտեցումները։ Եթե երիտասարդ մասնագետը չունի իր շրջապատում ավագ մասնագետներ, ում հանդեպ խորը հարգանք է տածում, հիանում նրանց մասնագիտական գիտելիքներով և մարդկային արժանիքներով, ապա նա չի կարողանա իրեն նույնականացնել այդ խմբի հետ։

Որպիսզի մենք կարողանանք պատրաստել երիտասարդ մասնագետներին նոր մարտահրավերներին, պետք է միջին և բարձրագույն մասնագիտական գիտելիքների հետ մեկտեղ օգնենք ձևավորել մասնագիտական նույնականությունը համապատասխան վաղվա իրականության պահանջմունքներին:

Նախևառաջ ուսանողը պետք է դրական վերաբերմունք ունենա իր ընտրած մասնագիտության հանդեպ և հավատա դրա հեռանկարային լինելուն ապագայում: Փորձենք առանձնացնել կարևորագույն գործոնները, որոնք մեր կարծիքով կնպաստեն մասնագիտական նույնականության ձևավորման ժամանակակից իրականության պայմաններում.

- մասնագիտական գործառույթներն ավելի արագ իրականացում, համապատասխան հասարակական գործընթացների արագացող ընթացքին
- գործառույթների իրականացման որակի առավելագույն բարելավում
- մասնագիտության շրջանակներում փոխհարաբերությունների ընդլայնում, համապատասխան ժամանակակից ցանցային հասարակության բնույթին
- անկախություն և ինքնուրույնություն՝ առանց ղեկավարի անմիջական միջամտության մասնագիտական պարտականությունների արդյունավետ իրականացում
- մասնագիտական տարբեր գործառույթների համատեղում, ժամանակակից տեղեկատվական հասարակության ժամանակային և տարածական չափումների փոփոխություններին համապատասխան
- նոր խնդիրների և մարտահրավերների արագ բացահայտում
- մասնագիտական հմտությունների կիրառելու ոլորտների լայնացում

- գործընկերների հետ սեփական մասնագիտական փորձի փոխանակում և համագործակցության լայն շրջանակներ այլ մասնագիտությունների ներկայացուցիչների հետ

- ավելի բարդ իրավիճակներում կողմնորոշում:

Եթե փորձենք ընդհանրացել, ապա կարող ենք ասել որ նոր մասնագիտական նույնականությունը պահանջում է պատրաստ լինել մասնագիտական պարտականությունները կատարել ավելի արագ, ավելի որակով և ստեղծագործաբար արձագանքել նոր մարտահրավերներին: Գոյություն ունի կարծիք, որ նեղ մասնագիտություններ ունեցող մարդիկ գրեթե պահանջարկ չեն ունենա ապագայում:

Ստեղծագործական մոտեցման մասին շատ է խոսվել, այն բնորոշվում է քննադատական վելլուծելուծական մտածողությամբ: Համամաձայն վիկիպեդիաին ստեղծագործական մոտեցումը նոր գաղափարներ ձևավորելու և իրականացնելու ունակությունն է: Սակայն ժամանակակից հասարակական մարտահրավերները պահանջում են նոր տեսակի ստեղծագործական մոտեցում, որը դուրս կգա տվյալ մասնագիտության սահմաններից: Մասնագետը պետք է կարողանա իր խնդիրները լուծել և մարտահրավերներին պատասխանել միջմասնագիտական ոլորտում, քանի որ մեր իրականությունը բաղկացած է բազմաթիվ բնական և կառուցվածքային փոխազդող շերտերից, որոնք էլ ավելի շատանում են «հոսող» արդիականության պայմաններում: Արտաքին աշխարհը միշտ էլ բազմազան և բազմաբովանդակ է եղել և մարդկությունը միշտ էլ փորձել է հաղթահարել այդ բարդացող աշխարհի մարտահրավերները: Ժամանակակից հասարակության բարդությունը ու բարդացումը տեղի է ունենում ավելի ինտենսիվ: Այսօր մենք ունենք իրականություն, որը բոլորովին տարբերվում է քսան տարի առաջվա

իրականությունից ու դեռ չենք էլ պատկերացնում ինչ կլինի քսան տարի հետո: Իրականությունը կայուն արագացնում է իր ընթացքը:

21-րդ դարի հայտնի գործարար Սթիվ Ջոբսը ուներ հետաքրքիր կարգախոս՝ «շեղվող, կորացող իրականության դաշտ» (the reality distortion field): Իր հիմնադրած «Apple» ընկերության մասնագետները գտնում էին, որ ընկերության հաջողության գրավականը այդ մոտեցումն էր: Ջոբսը ստիպում էր փոփոխվող իրականությանը շեղել: Շակուայի հայտնի օրենքը՝ «հաճախորդը միշտ ճիշտ է» Ջոբսը փոխակերպում էր «հաճախորդը կցանկանա այն, ինչ մենք նրան կառաջարկենք»¹ կարգախոսով: Ստեղծագործական մոտեցումը, որը բերում է հաջողության արագընթաց փոփոխությունները ղեկավարելի և վերահսկելի դարձնելու ունակությունն է:

Այս հմտությունները զարգացնելու համար միայն տեսական գիտելիքները բավական չեն մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է նաև փորձնական կիրառումներ, իրական էմպիրիկ դիտարկումներ: Դրնաք կարող են իրականացվել կամավորական գործունեության ընթացքում: Ուսանողները կարող են իրենց հմտությունները և գիտելիքները կիրառել ու փորձարկել կամավոր սկզբունքով իրականացնելով որևէ հասարակական նշանակություն ունեցող աշխատանք: Օրինակ՝ բիոէթիկա գիտակարգի շրջանակներում շատ է խոսվում կարեկցանքի, գթասրտության, դիմացինի ցավը ընկալելու, հասկանալու, ցանկացած պայմաններում հիվադին օգնելու մասին: Որպիսզի ուսանողն ավելի հստակ գիտակցի իր մասնագիտության այդ կարևոր կողմն առաջարկվում է կամավորության սկզբունքով բժշկական օգնություն տրամադրել որոշակի անապահով խավերի

¹ Walter Isaacson “Steve Jobs” Little, Brown. London. 2011, pg. 177.

ներկայացուցիչներին կամ փողոցում օգնություն խնդրող մարդկանց: Այս կամավոր գործունեության ընթացքում ապագա մասնագետը կարողանում է հստակ գիտակցել, որ ինքը այն մասնագիտության ներկայացուցիչն է, ով պետք է զգա դիմացինի ցավը և իր պատասխանատվությունը մարդկանց առջև: Կամավորական գործունեությունն առհասարակ օգնում է ազատորեն, առանց պարտադրանքի կատարել որոշակի գործառույթներ, զգալ տվյալ մասնագիտության հասարակական կարևորությունը և նշանակությունը, ավելի խորը գիտակցել սեփական ինքնանույնականության դրսևորումները մասնագիտական ոլորտում, բացահայտել մասնագիտական հմտությունները և կարողությունները: Կամավորական գործունեությունը կարելի է համարել մի տարածք, ուր ուսանողը կարողանում է ինքնորոշվել, համոզվել իր մասնագիտական ընտրության մեջ, զգալ իրեն տվյալ մասնագիտական համայնքի ինքնուրույն և պատասխանատու ներկայացուցիչ:

РЕЗЮМЕ

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭПОХУ

В статье анализируются условия образования профессиональной идентичности гуманитарных профессий в условиях ускоренных темпов общественных перемен. Сравниваются механизмы образования профессиональной идентичности в прошлом и будущем. Обозначаются главные характерные признаки профессиональной идентичности в современную информационную эпоху. Приводится конкретный пример метода образования идентичности по биоэтике.

SUMMARY

PROFESSIONAL IDENTITY IN THE INFORMATION AGE

The article analyses the conditions of formation of professional identity of social studies in the accelerated conditions of social changes. We compare the mechanisms of formation of professional identity in the past and in the future. The principal characteristic and features of professional identity in the modern information age are denoted. A concrete example of the method of formation of the identity is given on Bioethics.

**ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ
ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԲՈՒՀՈՒՄ**

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՍԻԼՎԱ ՍԱՐԳՍԻ՝

Քանալի բառեր¹՝ արժեքներ, բարեփոխումներ, քաղաքացիական կրթություն, ժողովրդավարություն, ուսումնառության վերջնարդյունքներ, կրթության փիլիսոփայություն:

Ներկայումս բարձրագույն կրթության բարեփոխումների ընթացքում տեղի են ունենում մի շարք փոփոխություններ: Ի մասնավորի՝ կատարվում է դասախոսակենտրոն մոտեցումից անցում ուսանողակենտրոնին, բովանդակության փոխանցումից անցում ուսումնառության վերջնարդյունքների համատեղ ձևավորմանը, կենտրոնացված կառավարումից՝ ապակենտրոնացմանը, ինքնավարության և հաշվետվողականության ամրապնդմանը, կրթական հաստատությունների ժողովրդավարացմանը և այլն: Վերը թվարկված սակավաթիվ հանգամանքներն անգամ ցույց են տալիս, որ բարեփոխումներն ունեն ընդգծված արժեքային բնույթ. քանի որ հին և նոր մոտեցումների հիմնական տարբերությունը արժեքային շեշտադրումներն են: Սա նշանակում է, որ արդյունավետ բարեփոխումների համար պետք է հընթացս փոփոխվեն դրանց իրականացնողների ու մասնակիցների արժեքներն ու արժեքային մոտեցումները: Այդուհանդերձ պետք է փաստել, որ արդի հայաստանյան բարձրագույն կրթության համակարգում արժեքային տարրի հանդեպ կա ուշադրության պակաս, որի պարագայում, բնականաբար, բարեփոխումները հիմնականում արդյունավետ չեն: Հասկանալի է, որ առանց բարեփոխումների մասնակիցների արժեքային կողմնորոշիչների վրա

¹ Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ փիլիսոփայության պատմության ամբիոնի դոցենտ:

նպատակամղված աշխատանքի հնարավոր չէ փոփոխել ամրապնդված ու երբեմն խանգարող հին մեխանիզմներն ու հարաբերությունները, քանի որ հին արժեքները որպես «ծածուկ ծրագրավորում» խոչընդոտում են փոփոխությունների իրականացմանը կամ դրանք դարձնում սոսկ ձևական, արտաքին:

Յավոք, հաճախ կարելի է տեսնել, թե ինչպես են ամբողջատիրական մտածողությամբ ժողովրդավարություն խաղում, նոր մոտեցումների ու մեթոդների անվան տակ հին ոճով աշխատում, հոչակում մեկ արժեք, սակայն լռելյայն դավանում այլը... Այս ամենը բերում է բարեփոխումների չարափոխման կամ նենգափոխման, որն իր հերթին ծնում է գաղափարական քաոս ու ճգնաժամ՝ ծնունդ տալով անհաղորդ անտարբերության... Ի դեպ, «ռեֆորմ» բառը պարզապես նշանակում է «փոփոխություն, վերաճում», իսկ «բարե» արմատը հայկական արժեքային ընկալման արտացոլումն է. մեզ ապրիորի թվացել է, որ վերափոխումները տանում են դեպի բարին և ծնվել է «բարեփոխում» բառը, սակայն, ինչպես վերը նշվեց, շատ փոփոխություններ, ցավոք, դառնում են «չարափոխում»: Նման չարափոխումների արատավոր շրջանից ելքը արժեքների մասին լրջագույնս մտորելու և կրթության մեջ արժեքային տարրը արժևորելու ճանապարհն է...

Եվ այստեղ ողջ կրթական համակարգին, ինչպես նաև ընդհանրապես փոփոխությունների կառավարմանը օգնության է գալիս հասարակագիտական մոտեցումը, որի հիմքում փիլիսոփայական արժեքաբանությունն է, արժեքների շուրջ մետախորհումը և դրանց նպատակամղված մշակումը անհատների ու կազմակերպությունների կյանքում: Փոփոխությունների յուրաքանչյուր փուլից առաջ կարիք կա եղած արժեքային նախապատվությունների վերհանման,

դրանցից բխող մտագործելակերպերի վերլուծության, եղած դրականի պահպանման, իսկ խոչընդոտող-բացասականի՝ կերպափոխման կամ փոխարինման: Եթե ընդունենք Գիիրթ Հոֆսթեդի տեսակետն առ այն, որ մշակույթը մտածական ծրագրավորում է¹, ապա այդ ծրագրավորման ամենախորքային շերտը արժեքներն են, որոնց փոփոխությունն էլ պետք է բերի ակնկալվող նոր մտագործելակերպերի: Եվ պատահական չէ, որ վերջին հիսնամյակում կրթության արժեքային բաղադրիչի դերը կարևորվում է Արևմուտքում, և զուտ գիտատեսական դասավանդման կողքին իր կայուն տեղն է գտնում արժեքային ուսուցում-ուսումնառությունը որպես անձնավորության լիարժեք ձևավորման գործոն²: Այսպես, Ռ. Փրինգլը նշում է, որ Քոլբերգի 1976 թ. հրատարակած երկից սկսած մեծ ուշադրություն է հատկացվում արժեքային կրթությանը Միացյալ Թագավորությունում և ԱՄՆ-ում, իսկ Իսկ Թ. Լովաթն ու Ռ. Թումեյը նշում են, որ վաղ 90-ականներից սկսած Ավստրալիայում մեծ թափ են ստացել արժեքների կրթությանն ուղղված ծրագրերը, մասնավորապես Ավստրալիացի լինելու արժեքների ձևավորմանն ուղղված նախագծերը³:

Հարկ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ևս արժեքային կրթության տարրն արժևորվել է հանրակրթությունում: Այսպես, 2003-2005 թթ. իրականացված

¹ Այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս **G. Hofstede**, *Cultures and Organizations, Software of Mind*, McGraw Hill, NY, 1991, ինչպես նաև **Ս. Պետրոսյան**, *Ինքնության հիմնահարցի փիլիսոփայական վերլուծության որոշ խնդիրներ* // Բանբեր Երևանի համալսարանի, Փիլիսոփայություն, հոգեբանություն, 136.4, Եր., 2012, էջ 3-15:

² Տե՛ս **R. Paterson** (ed.), *Values, Education and the Adult*, Routledge, NY, 2010, p. viii.

³ Տե՛ս **T. Lovat, R. Toomey, N. Klement** (eds.), *International Research Handbook on Values Education and Student Wellbeing*, preface and introduction R. Pring, Springer, Dordrecht, 2010, p. v. Տե՛ս **T. Lovat, R. Toomey** (eds.), *Values Education and Quality Teaching, The Dubble Helix Effect*, Springer, 2009. p. xi.

«Հայաստանի քաղաքացիական կրթություն» ծրագրի արդյունքում ստեղծվել են «Քաղաքացիական կրթություն. Ժողովրդավարության հիմնարար արժեքներ» աշակերտի և ուսուցչի ձեռնարկները ¹ : Իսկ 2005 թ. մշակված «Հասարակագիտություն» առարկայի պետական չափորոշում իրենց տեղն են գտել ՀՀ քաղաքացուն ձևավորող կարևորագույն արժեքները: 2007 թվականից առ այսօր «Հասարակագիտության» հրատարակվող դասագրքերում հստակ անդրադարձ կա արժեքային բաղադրիչին, ի մասնավորի 8-րդ և 12-րդ դասարանների նյութի մեծ մասը արժեքային կրթությանն է վերաբերում²: Սակայն, ցավոք, մեր հասարակության ներկայացուցիչների շրջանում դեռևս ժողովրդավարական քաղաքացիության արժեքների ներքնայնացման ու սեփականելու խնդիր կա, որը ի թիվս այլ հանգամանքների, հետևանք է նաև ուսուցիչների կողմից այդ արժեքները չկրելու: Ասվածը նշանակում է, որ ուսուցիչ պատրաստող բուհերում պետք է հատուկ տեսագործական դասընթացներ լինեն՝ ապագա ուսուցիչների մոտ թե՛ քաղաքացիական, թե՛ մասնագիտական արժեքներ ձևավորելուն միտված: Բարեփոխումների արդյունավետությունը բարձրացնելու համար պետք է սպասել մինչև սերնդափոխություն լինի և նոր արժեքներ կրող ուսուցիչներ մտնեն դասարան, այլ կարելի է հընթացս արժեքային ուսուցում - ուսումնառություն իրականացնել թե՛ ապագա, թե՛ դասավանդող ուսուցիչների համար: Մանավանդ,

¹ Տե՛ս **Ս. Խաչատրյան, Ս. Պետրոսյան, Տ. Թովմասյան և այլք.** Քաղաքացիական կրթություն. Ժողովրդավարության հիմնարար արժեքներ, Եր., 2004 և 2005:

² Տե՛ս, օրինակ, **Ս. Խաչատրյան, Ս. Պետրոսյան, Տ. Թովմասյան,** Հասարակագիտություն, դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 8-րդ դասարանի համար, Եր., 2007, **Ս. Պետրոսյան, Ս. Խաչատրյան,** Հասարակագիտություն, դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 12-րդ դասարանի համար, Եր., 2012:

որ արժեքային բաղադրիչը ներկայումս կարևորվում է նաև ողջ կյանքում ուսումնառության դաշտում¹: Եթե հանրակրթությունը արժեքների ձևավորման դաշտ է, ապա ողջ կյանքում ուսումնառության նպատակն է արժեքների վերաիմաստավորում-փոխակերպումը:

Արժեքային կրթությունն ունի մեկ դժվարություն ի համեմատություն գիտելիքահեն կրթության, քանի որ բավարար չէ արժեքի մասին սոսկ տեղեկացումը: Ինչպես ցույց է տվել հասարակության դարավոր փորձառությունը, Սոկրատեսի այն լավատեսական պնդումը, թե բարի լինելու համար պետք է պարզապես իմանալ, թե որն է բարին, չի համապատասխանում իրականությանը: Սոկրատեսն ապրում էր այն ժամանակներում, երբ դեմագոգիա երևույթը դեռ նոր էր սկզբնավորվում, այնինչ ներկայումս այն որոշ հասարակություններում դարձել է մարդկանց հիմնական կացութաձև²: Ներկայումս ակնհայտ է, որ արժեքների հռչակումը դեռևս առաջին քայլն է, իսկ դրանց հետևելու, դրանք ամենօրյա գործունեության հիմք դարձնելու կամք հանդես բերելը հաջորդ քայլն է, որին պետք է հաջորդի

¹ Տե՛ս **D. Aspin, J. Chapman** (eds.) , *Values Education and Lifelong Learning. Principles, Policies, Programmes*. Springer, Dordrecht, 2007, ինչպես նաև **R. Paterson** (ed.), *Values, Education and the Adult*, Routledge, NY, 2010.

² Դեմագոգը դեմոսին՝ կազմակերպված ժողովրդին տանում էր, առաջնորդում էր դեպի նպատակ, օրինակ՝ պատերազմ: Նա կրակոտ ճառում էր հայրենասիրության մասին ու առաջինն էլ գնալով մարտի, որպես կանոն, զոհվում: Սակայն քանի որ զորքի առջև ոգևորիչ ճառեր ասելու կարողություն ունեցողները շատ չէին, որոշեցին դեմագոգներին խնայել, որպեսզի նրանք հետագա ճակատամարտերի ժամանակ կարողանային կատարել իրենց ոգեշնչող գործառույթը: Դեմագոգն այսուհետ ճառում էր, ապա աննկատ անցնում հետ, որպեսզի հաջորդ մարտից առաջ նույնպես խոսեր: Նրա նահանջը նկատողները բարոյալքվում էին՝ տեսնելով գործի ու խոսքի անհամապատասխանությունը: Այսպես սկզբում բացասական երանգ չունեցող բառը դարձավ քաղաքական շահասիրության, խոսույթը նպատակներին ամեն գնով հասնելու համար օգտագործողների նշան: Արիստոփանեսն արդեն հեգնում է դեմագոգներին:

շարունակական աշխատանքը: Եթե այդ աշխատանքը մեթոդական առումով կարգավորվի, մշակվեն ուսուցողական գործունեության այնպիսի ձևեր, որոնք նպաստում են արժեքների ներքնայնացմանը, կնշանակի, կրթական համակարգը կատարում է իր գործառույթները:

Սակայն առայժմ իրականացվող բարեփոխումներում կրթական վերջնարդյունքներից առավել կարևորվում են գիտելիքներն ու հմտությունները, իսկ արժեքները, որոնք կրթական վերջնարդյունքների եռամիասնության կարևորագույն բաղադրիչներն են, անտեսվում են: Դասընթացների որակի ապահովման վրա աշխատող դասախոսները փորձում են հստակ ձևակերպել ակնկալվող գիտելիքների ծավալն ու հմտություն-կարողությունները, իսկ արժեքները մնում են ինքնին ենթադրվողի մակարդակում: Ցանկալի արժեքների մասին մետախորհում տեղի չի ունենում, սովորեցնողի և ուսումնառողի միջև հաղորդակցություն տեղի չի ունենում, ինչի հետևանքով դասավանդողը երբեմն գտնվում է մի իրականության մեջ, իսկ ուսումնառողը՝ այլ: Նման պարագայում ուսուցում-ուսումնառության գործընթացի արդյունավետությունը շեշտակի նվազում է, քանի որ արժեքային կողմնորոշիչները հստակեցված չեն ու նույնը չեն կողմերի համար: Այնինչ դրանց էքսպլիցիտ անդրադարձը հնարավորություն կտա պարարտ հող ստեղծել նոր գիտելիքներ ու հմտություններ ձևավորելու համար: Արժեքները ոչ միայն կարևոր են ժողովրդավարական քաղաքացիության, այլև պարզապես սովորողի կամ մասնագետի ձևավորման ընթացքում: Դրանք կարևոր են լսարանում մոտիվացիայի, դրական համագործակցության և ստեղծագործական փոխօգնության մթնոլորտի ստեղծման համար: Արժեքային մոտեցման նման գործառույթը գրականության մեջ երբեմն անվանվում է **կրկնակի պարույրի էֆեկտ**, որը նպաստում է

կրթության որակի բարելավմանը, լիովին փոխելով կրթական հաստատության մթնոլորտն ու մշակույթը¹:

Արժեքային կրթություն • Դրական փոխհարաբերություններ • Սովորելու հանդեպ դրական վերաբերմունք • Ոգեղենություն • Խաղաղ ուսուցման և ուսումնառության միջավայր		ուսումնառություն կոմպետենտություն
---	---	--

Եթե ասվածն ընդունելի է ցանկացած լսարանի համար, ապա առավել ընդունելի է ապագա ուսուցիչների կրթության գործընթացում, քանի որ էմպատիան, ոգեղենությունը, սովորելու և սովորեցնելու հանդեպ դրական վերաբերմունքը այն արժեքներն են, որոնց առկայությունը ծնունդ է տալիս լավ ուսուցիչների, իսկ բացակայությունը զարմացնում է հաճախ բավականին գիտակ, բայց տեխնոկրատ կամ սովորողին չարժևորող, նրա հանդեպ էմպատիա չունեցող դասավանդողներին, որոնք չեն ընկալվում սովորողների կողմից:

Քանի որ արժեքների ներքնայնացումը երկարատև գործընթաց է, հարկավոր է մշակել իրական կյանքին մոտ (authentic learning) դասավանդման ու գնահատման եղանակներ՝ դերախաղեր, մոդելավորումներ, նախագծեր, որոնք հնարավորություն կտան շարունակական անդրադարձ-

¹ Տե՛ս T. Lovat, R. Toomey (eds.), *Values Education and Quality Teaching, The Double Helix Effect*, Springer, 2009, էջ xviii.

մետախորհումների շնորհիվ հասնել արժեքայինի գիտակցված, իմաստավորված յուրացմանը սովորողների կողմից: Որպես նման դասավանդման հաջողված օրինակ կարելի է նշել **«Քաղաքացի նախագիծը»**, որի բուհի համար հարմարեցված տարբերակը ցանկալի է կիրառել նաև հասարակագիտության ուսուցիչներ պատրաստող ֆակուլտետներում:

***SOCIAL STUDIES AND THE PROBLEM OF VALUE
EDUCATION IN HEI***

S. S. PETROSYAN

Author states that one of the main issues in HEI reforms is the lack of attention towards the Value education which causes inefficiency of current reforms. As a rule, the values of educators and students don't have common ground and thus the processes of learning and instruction are not effective. Author represents some approaches to Value education and states that values shape both the citizen and the specialist, so they are important not only for HEI's Social Studies departments but also for all pedagogical departments.

***ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЕ И ПРОБЛЕМА ЦЕННОСТНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗЕ***

С. С. ПЕТРОСЯН

Автор показывает, что одной из основных проблем неэффективности вузовских реформ является недостаточное внимание к ценностной стороне образования. Преподаватели и учащиеся исходят из разных ценностных оснований, в следствии чего процессы учебы и преподавания не достигают цели. Так как ценности формируют не только гражданина, но и специалиста, автор, анализируя некоторые подходы к проблеме, делает акцент на важности ценностного образования не только для гуманитариев, но и для всех педагогических направлений.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ԳԻՏԱԿԱՆ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ
ԽՈՋՈՅԱՆ ԿԱՐԵՆ ԳՐԻԳՈՐԻ՝**

Բանալի բառեր՝ ապահովագրություն, ապահովագրական շուկա, ապահովագրական ծառայություններ, ապահովագրական շուկայի ենթակառուցվածք, կամավոր ապահովագրություն, պարտադիր ապահովագրություն, ապահովագրական վճար, ապահովագրական հատուցում:

Հայտնի է, որ, շուկայական տնտեսությունում ապահովագրությունը սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների սուբյեկտների կենսագործունեության ռիսկերի արդյունավետ կառավարման, լրացուցիչ ներդրումների ներգրավման արդյունավետ գործիք է հանդիսանում: Այս պարագայում ապահովագրական համակարգի և շուկայի զարգացումը յուրաքանչյուր պետության ֆինանսական քաղաքականության առանցքային ուղղություններից է: Դրա հետ մեկտեղ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ ապահովագրությունը թափանցել է գործունեության բոլոր ոլորտները և դարձել մեր կյանքի անբաժան ուղեկիցը:

Վերջին հաշվով ապահովագրությունը հանդիսանում է մեզանից յուրաքանչյուրին ուղեկցող տարաբնույթ ռիսկերից պաշտպանության ամենաարդյունավետ եղանակը: Այս իմաստով ապահովագրության վերաբերյալ անհրաժեշտ գիտելիքների յուրացումը, նույնիսկ դեռևս դպրոցական տարիներին տնտեսագիտությանը վերաբերող թեմաների

¹ ՀՊՄՀ տնտեսագիտության և կառավարման ամբիոնի դոցենտ, տ.գ.թ.:

շրջանակներում դարձել է կենսական անհրաժեշտություն: Աշակերտ պետք է թեկուզ ընդհարական պատկերացում ունենա «ապահովագրություն», «ապահովագրական գործունեություն», «ապահովագրական շուկա» հասկացությունների մասին, հասարակության կյանքում ապահովագրության դերի և տեսակների, մեր հանրապետությունում ապահովագրական համակարգի և շուկայի զարգացման խոչընդոտների և հեռանկարների մասին: Աշակերտների կողմից ապահովագրության կենսական նշանակության ըմբռնումը իրենց համար հող կնախապատրաստի հետագայում կամավոր ապահովագրության հարաբերություններում ներգրավվելու համար: Վերջին հաշվով մեր հանրապետությունում կամավոր ապահովագրության մեջ հասարակության լայն շերտերի չընդգրվածության պատճառներից մեկը դրա նշանակության վերաբերյալ նրա թույլ իրազեկվածությունն է:

Դպրոցում տնտեսագիտությանը վերաբերող թեմաների շրջանակներում ապահովագրությունն ուսումնասիրելիս աշակերտներին, անշուշտ, կհետաքրքրի, թե որոնք են մեր հանրապետության ապահովագրական շուկայի զարգացման խոչընդոտները և հաղթահարման ուղիները: Այս իմաստով սույն հոդվածի շրջանակներում ընդհանրական գծերով ներկայացվում են նշված հարցերի պատասխանները ՀՀ ապահովագրական շուկայի զարգացման հիմնախնդիրների համատեքստում:

Հայաստանի Հանրապետության ապահովագրական շուկան տակավին գտնվում է կայացման փուլում, ինչը պարզորոշ երևում է դրա հետևյալ առանձնահատկություններից.

- ապահովագրական շուկան բաժանված է սահմանափակ թվով ապահովագրական ընկերությունների միջև,

-յուրաքանչյուր ապահովագրական ընկերության շուկայական մասնաբաժինը մեծ է և այս պարագայում նշված շուկայում գին կամ ապահովագրական ծառայությունների քանակ թելադրելու հարցում առաջնորդ չկա,

-ապահովագրական շուկան ունի մուտքի սահմանափակ հասանելիություն՝ լիցենզիա ստանալու պայմաններին բավարարելու առումով,

-ապահովագրական ծառայությունները մատչելի են ապահովագրվողների սահմանափակ շրջանակի համար,

-հասարակության մի ստվար զանգված շարունակում է թերահավատորեն վերաբերվել ապահովագրական ծառայությունների կարևորության և ապահովագրական ընկերությունների վստահելիության նկատմամբ և այս պարագայում բավականին սահմանափակ է կամավոր ապահովագրական ծառայությունների նկատմամբ բնակչության պահանջարկը,

-դեռևս ապահովագրության ոչ բոլոր տեսակներն են ներդրված ապահովագրական համակարգում և շուկայում,

-նշված շուկան կարգավորվում է Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան իրավական ակտերով, այդ թվում՝ ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից սահմանված կանոնակարգով:

ՀՀ ապահովագրական շուկայի վերը նշված առանձնահատկություններն ինչ-որ կերպ իրենց կնիքն են դրել վերջին տարիներին նշված շուկայում նկատված միտումների վրա: Այսպես, 2010-2014թթ, այդ շուկայում նկատվել են ինչպես դրական (հատկապես կապված ապահովագրական պայմանագրերի թվի, ապահովագրավճարների մուտքի,

ապահովագրական հատուցումների ընդհանուր գումարի աճի հետ, որը կազմել է համապատասխանաբար՝ 11, 3,5 և 12,5 ագամ), այնպես էլ բացասական միտումներ (խոսքը հատկապես վերաբերում է նշված ժամանակահատվածում ապահովագրական ընկերությունների թվի 4-ով կրճատմանը և ՀՆԱ-ում ապահովագրավճարների 1%-ից ցածր տեսակարար կշռի պահպանմանը)¹: Թվարկված ցուցանիշներից վերջինը միաժամանակ բնութագրում է ապահովագրության ներթափանցման մակարդակը, որը մեր հանրապետությունում անհամեմատ ցածր է՝ ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող և անցումային տնտեսությամբ երկրների համապատասխան ցուցանիշից: Այսպես, զարգացած տնտեսությամբ երկրներից նշված ցուցանիշով աչքի է ընկնում Թայվանը (16,2%), զարգացած տնտեսությամբ Ասիական երկրներից՝ Ճապոնիան (9,8%), կենտրոնական և արևելյան եվրոպայի անցումային տնտեսությամբ երկրներից՝ Սլովենիան (5,4%), իսկ ԱՊՀ երկրներից՝ Ռուսաստանը՝ (2,3%)²:

Վերը նշված բացասական միտումները վկայում են ՀՀ ապահովագրական շուկայում առկա հիմնախնդիրների մասին, որոնցից, ամենից առաջ, կարելի է առանձնացնել այն, որ երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման տեսանկյունից հույժ կարևոր ֆինանսական համակարգի այս հատվածն իրականացնում է իր գործառույթների մի մասը, այն էլ մասնակիորեն: Խոսքը հատկապես այն մասին է, որ ՀՀ ապահովագրական շուկայում գործող ապահովագրական ընկերությունները հանդես են գալիս որպես

¹ Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, ՀՀ ԱՎԾ համապատասխան և տարիների հրապարակումներ (www.armstat.am):

² «World insurance in 2008: life premiums fall in the industrialized countries-strong growth in the emerging economies» Swiss Re, Sigma N3/2009 (www.swissre.com/sigma)>

ապահովագրական ծառայություններ մատուցող, իսկ նրանց կողմից ներդրումային գործառույթը խիստ սահմանափակ շրջանակներում է իրականացվում: Վերջինիս մասին է վկայում թերևս այն, որ Հայաստանի ապահովագրական ընկերությունների ակտիվների և կապիտալի շահութաբերությունը գործնականում անկախ է կապիտալի ներդրումներից և եկամտաբերությունը գերազանցապես կախված է ապահովագրական գործարքների արդյունքներից: Նկատենք, որ զարգացած երկրներում ապահովագրական ընկերություններին բնորոշ է ներդրված կապիտալից շահութաբերության մեծ մասնաբաժինը, որը ոչ կյանքի ապահովագրության ճյուղերում կարող է գերազանցել 50%-ին, իսկ կյանքի ապահովագրության ճյուղերում այն ավելի բարձր է:

ՀՀ ապահովագրական շուկայի զարգացման հաջորդ հիմնախնդիրը կապված է ապահովագրական ծառայությունների, հատկապես կամավոր ապահովագրական ծառայությունների նկատմամբ բնակչության ցածր պահանջարկի հետ: Չնայած նրան, որ բնակչության դրամական եկամուտներին աճին զուգընթաց ապահովագրական ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկը պետք է աճի, ասկայն իրականում այդ կապը ՀՀ ապահովագրական շուկայում չի ձևավորվում: Ապահովագրավճարների և ապահովագրական պայմանագրերի գերակշիռ մասն ապահովվում է պարտադիր ապահովագրությամբ, ընդ որում, 69%-ից ավելին՝ ԱՊՊԱ-ի միջոցով: Կամավոր ապահովագրության գծով ապահովագրական ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկի և բնակչության դրամական եկամուտներին աճի տեմպերի միջև հստակ կախվածություն չի դրսևորվում: Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ առաջարկ ապահովող ապահովագրական ծառայությունների նկատմամբ ևս

պահանջարկի հետ կապված խնդիրներն են առաջանում: Օրինակ, առողջության կամավոր ապահովագրական ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկը բնակչության եկամուտների հետ շատ թույլ է կորելացված և պահանջարկը աճում է հիմնականում արտաքին գործոնների ազդեցության ներքո (օրինակ, պետական աշխատողներին առողջապահության ապահովագրական փաթեթի տրամադրման արդյունքում):

Կամավոր ապահովագրական ծառայությունների նկատմամբ պահանջարկի աճի տեմպերի անհամապատասխանությունը բնակչության դրամական եկամուտների աճի տեմպերին, այն դեպքում, երբ շուկան դեռևս հեռու է այդ ծառայությունների նկատմամբ հագեցվածությունից, կարելի է բացատրել գնային և ոչ գնային գործոններով, որոնք կարելի է դիտարկել որպես ՀՀ ապահովագրական շուկային բնորոշ հիմնախնդիրներ, որոնցից հատկանշական են..

- Բնակչության մոտ ապահովագրական ծառայություններից օգտվելու մշակույթի պակասը,
- Ապահովագրական ընկերությունների նկատմամբ անվստահությունը,
- Ապահովագրական ծառայությունների մատուցման հետ կապված ենթակառուցվածքների աշխատանքի որակի նկատմամբ բնակչության անվստահությունը,
- գործազրկության բարձր մակարդակը,
- բնակչության իրական եկամուտների ցածր մակարդակը:

Ընդհանրապես, ՀՀ ապահովագրական շուկայի զարգացմանը խոչընդոտող հիմնախնդիրները ընդունված է բաժանել արտաքին և ներքին գործոններով պայմանավորված հիմնախնդիրների, որոնցից յուրաքանչյուրը կարելի է

դիտարկել ապահովագրական ծառայությունների առաջարկի և պահանջարկի կրճատման համատեքստում: Այսպես, արտաքին գործոններով պայմանավորված ապահովագրական ծառայությունների պահանջարկի կրճատմանը վերաբերող հիմնախնդիրները կապված են գործազրկության բարձր մակարդակի, ապահովագրական ընկերությունների նկատմամբ անվստահության, ապահովագրական ծառայությունների ենթակառուցվածքների նկատմամբ բնակչության անվստահության, բնակչության եկամուտների ցածր մակարդակի, բնակչության մոտ ապահովագրական ծառայություններից օգտվելու մշակույթի պակասի, իսկ նշված ծառայությունների առաջարկի կրճատմանը վերաբերող հիմնախնդիրները կապված են նորմատիվային իրավական բազայի, բիզնես միջավայրի, ապահովագրական ընկերությունների փոքր թվաքանակով պայմանավորված նրանց միջև սահմանափակ մրցակցության, ապահովագրական ծառայությունների մատուցման համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների բացակայության (խոսքը, հատկապես, վերաբերում է Հայաստանում ապահովագրական պատահարների հետ կապված վնասը գնահատելու անկախ փորձագետների ենթակառուցվածքներին), ապահովագրական շուկայի զարգացմանը պետության ոչ արդյունավետ միջամտության հետ: Ներքին գործոններով պայմանավորված ապահովագրական ծառայությունների պահանջարկի կրճատմանը վերաբերող հիմնախնդիրները կապված են, հատկապես, ապահովագրական ծառայությունների տեսականու սահմանափակության (բավական է նշել, որ ՀՀ ապահովագրական շուկայում մատուցվող ոչ կյանքի ապահովագրությանը պատկանող 18 տեսակի ապահովագրական ծառայություններից պահանջարկ են վայելում տասը և որ ոչ պակաս ուշագրավ է, վերջին շրջանում

ապահովագրական ընկերությունները գերազանցապես կողմնորոշված են ավտոմեքենաների սեփականատերերի քաղաքացիական պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության և պետական հատվածում առանձին կատեգորիայի աշխատողների առողջության ապահովագրության ուղղություններով), այդ ծառայությունների տարածքային անհամաչափ տեղաբաշխման (խոսքը գերազանցապես Երևանում քաղաքում ապահովագրական ծառայությունների կենտրոնացման մասին է), իսկ նշված ծառայությունների առաջարկի կրճատմանը վերաբերող հիմնախնդիրները կապված են կոորպորատիվ կառավարման մշակույթի պակասի, կադրերի արհեստավարժության պակասի (խոսքը, հատկապես, վերաբերում է ակտուարի մասնագիտությամբ բարձրորակ արհեստավարժ կադրերին, որոնց նկատմամբ պահանջարկը ՀՀ աշխատաշուկան մինչ օրս չի բավարարում), վերաապահովագրության ոչ արդյունավետ քաղաքականության հետ (խոսքը արտերկրում վերաապահովագրության ծավալների ավելացման մասին է, ինչը հանգեցրել է ապահովագրական ընկերությունների տրամադրության տակ մնացող միջոցների նվազմանը):

ՀՀ ապահովագրական շուկայի զարգացման վերը նշված հիմնախնդիրները քննության առնելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել այդ շուկային բնորոշ ռիսկերը: Խոսքը հատկապես վերաբերում է ապահովագրական ծառայությունների իրացման ծավալի կրճատման, ապահովագրական պայմանագրերով սահմանված պարտավորությունների մարման համար անհրաժեշտ ապահովագրական պահուստների անբավարարության, ապահովագրական ընկերությունների կողմից ներդրումային գործընթացների իրականացման հետ կապված ռիսկերին: Ապահովագրական ծառայությունների իրացման ծավալի

կրճատման ռիսկը պայմանավորված է, մասնավորապես, այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են բնակչության իրական եկամուտների, արտերկրից ստացվող տրանսֆերտների կրճատումը, գների ընդհանուր մակարդակի բարձրացումը: Վերը նշված պահուստների անբավարարությանը վերաբերող ռիսկերը հատկապես պայմանավորված են ապահովագրական ընկերությունների կողմից այդ պահուստներն այլ նպատակներով (մասնավորապես, կապիտալի անհրաժեշտ մեծության լրացման կամ լիկվիդայնության ապահովման) օգտագործմամբ: Վերը նշված ներդրումային գործընթացներին վերաբերող ռիսկերի հետ կապված անհրաժեշտ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում հանդես եկող ապահովագրական ընկերությունների կողմից հիմնականում բարձր իրացվելի ակտիվներում ներդրումների իրականացմամբ, առաջարկվող ապահովագրական ծառայությունների դիվերսիֆիկացմամբ և իրենց ռիսկերի մի զգալի մասի հուսալի և միջազգային ապահովագրական շուկայում կայացած վերաապահովագրական ընկերություններում վերաապահովագրմամբ պայմանավորված ՀՀ ապահովագրական շուկան գրեթե զերծ է մնում ներդրումային ռիսկերից: Սակայն անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում հանդես եկող ապահովագրական ընկերություններն առայժմ չեն ներթափանցում տնտեսության բարձր ռիսկայնությամբ բնութագրվող ճյուղեր և ոլորտներ (օրինակ, գյուղատնտեսություն), ինչը, բնականաբար բացասաբար է անդրադառնում դրանց զարգացման վրա և միաժամանակ սահմանափակվում է ապահովագրական ծառայությունների առաջարկը:

ՀՀ ապահովագրական շուկայի զարգացման վերը նշված հիմնախնդիրների լուծումը, ներկայացված ռիսկերի

հաշվառմամբ անհնար է պատկերացնել առանց ապահովագրական ծառայությունների առաջարկի և պահանջարկի ավելացման: Վերջինս հնարավոր կլինի ապահովագրական ընկերությունների թվի ավելացման և նրանց միջև մրցակցության ծավալման, ապահովագրական ծառայությունների տեսականու ընդլայնման (հատկապես կյանքի ապահովագրության և կամավոր ապահովագրության մասով), ապահովագրական ընկերությունների նկատմամբ անվստահության, բնակչության մոտ ապահովագրական ծառայություններից օգտվելու մշակույթի պակասի, նշված ծառայությունների տարածքային անհամաչափ տեղաբաշխման հաղթահարման, զբաղվածության մակարդակի բարձրացման և բնակչության իրական եկամուտների աճի, ապահովագրական շուկայի ենթակառուցվածքի ձևավորման, ապահովագրության ոլորտի բարձրորակ արհեստավարժ մասնագետներով համալրման, համապատասխան նորմատիվային իրավական բազայի կատարելագործման և բիզնես միջավայրի բարելավման, վերաապահովագրության արդյունավետ քաղաքականության վարման, ապահովագրական շուկայի զարգացմանը պետության ակտիվ մասնակցության պարագայում:

ՀՀ ապահովագրական շուկայի զարգացման վերը նշված հիմնախնդիրների լուծումը պահանջում է դրա զարգացմանը պետության ակտիվ մասնակցություն, որը թույլ կտա պայմաններ ստեղծել ՀՀ ապահովագրական շուկայի հեռանկարային զարգացման համար, ապահովագրության ոլորտում տեղական և օտարերկրա ներդրողների պաշտպանությունն ապահովվելու նպատակով ուղղակիորեն ազդել ներդրումային միջավայրի բարելավման վրա, համախմբել շահագրգիռ կառույցների ջանքերը ապահովագրության ոլորտում առկա հիմնախնդիրների

լուծման նպատակով (մասնավորապես կապված ապահովագրական ընկերությունների նկատմամբ բնակչության անվստահության, նրա մոտ ապահովագրական մշակույթի պակասի հաղթահարման, նրա ֆինանսական գրագիտության մակարդակի բարձրացման, ապահովագրության ոլորտի համար որակյալ մասնագետների պատրաստման հետ), ապահովագրական շուկայի իրավիճակի պարբերաբար իրականացվող մոնիտորինգի միջոցով ժամանակին բացահայտել դրանում տեղ գտած բացասական միտումները, նպաստել ապահովագրական շուկայի ենթակառուցվածքի ձևավորմանը՝ հատկապես պետություն-մասնավոր հատված գործընկերության հնարավորությունների առավելագույն օգտագործմամբ (մասնավորապես, պետության մասնակցությամբ համապատասխան մասնավոր ձեռնարկությունների, ներդրողների վստահությունը վայելող իրավական հիմքերի ստեղծմամբ, ինստիտուցիոնալ և վարչական անհրաժեշտ բարեփոխումների իրականացմամբ, որի արդյունքում հնարավորություն կստեղծվի, մի կոսմից, մասնավոր հատվածից միջոցներ ներգրավվել ապահովագրության ոլորտ և, մյուս կողմից, կառավարության մասնակցությամբ վստահություն առաջացնել ապահովագրական շուկայի մասնակիցների մոտ):

Ապահովագրական շուկայի զարգացման վերը նշված հիմնախնդիրների լուծումը հնարավորություն կտա զգալիորեն ավելացնել հատկապես կամավոր ապահովագրական ծառայությունների առաջարկն ու պահանջարկը: Դրա հետ մեկտեղ ներկայումս ոչ պակաս կարևորվում է պարտադիր ապահովագրության դերը, որի ներդրման արդյունքում հնարավոր է դառնում ստեղծել ապահովագրության պաշտպանության մեխանիզմներ և դրանք արդյունավետ կերպով կիրառել բնակչության կամ իրավաբանական անձանց

ռիսկային խմբերի պարագայում, ինչպես նաև էականորեն նվազեցնել տարատեսակ վնասների փոխհատուցման նպատակով պետության ծախսերը: Ապահովագրության պարտադիր ձևերի ներդրման անհրաժեշտությունը միաժամանակ պայմանավորված է դրանց հսկայական սոցիալական նշանակությամբ: Պարտադիր ապահովագրության որոշ տեսակների կիրառումը հնարավորություն է տալիս երկրի բնակչության համար ապահովել լրացուցիչ սոցիալական պաշտպանություն: Որպես օրինակ կարելի է նշել ավտոտրանսպորտային միջոցների սեփականատերերի քաղաքացիական պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրությունը (ԱՊՊԱ), որը հանդիսանում է ճանապարհատրանսպորտային պատահարների ռիսկերից վնասների հատուցմանը նպատակաուղղված կարևորագույն մեխանիզմներից մեկը:

Ապահովագրության նշված տեսակից բացի, ոչ պակաս կարևորվում է պարտադիր բժշկական ապահովագրության ներդրումն ու կայացումը, որի կարևոր նախապայմաններն են հանդիսանում առողջապահության համակարգի օպտիմալացումը, պարտադիր բժշկական ապահովագրության համակարգի արդյունավետ կազմակերպական կառուցվածքի և կադրերի պատրաստման ու վերապատրաստման ենթակառուցվածքների ստեղծումն ու զարգացումը, բնակչության իրական կենսամակարդակին համահունչ սակագնային քաղաքականության իրականացումը: Վերջինիս հետ կապված հարկ է նշել, որ ինչպես ապահովագրության յուրաքանչյուր տեսակի, այնպես էլ պարտադիր բժշկական ապահովագրության ներդրման և գործառնման արդյունավետությունը պայմանավորող առավել բարդ հիմնահարցերից է ապահովագրավճարների սահմանումն ու տարբերակումը՝ ըստ բնակչության առանձին խմբերի: Հաշվի

առնելով ոլորտում առկա միջազային լավագույն փորձը, նպատակահարմար է ապահովագրվողներին դասակարգել ըստ վարձու աշխատողների, անհատ ձեռնարկատերերի և գյուղատնտեսության ոլորտում ինքնագրավածների, անչափահասների, կենսաթոշակառուների, բնակչության սոցիալապես անապահով խավերի: Վարձու աշխատող հանդիսացող ապահովագրվողի պարագայում ապահովագրավմանը նպատակահարմար է գործատուի և վարձու աշխատողի միջև բաշխել 2/3:1/3 հարաբերակցությամբ, իսկ մյուս խմբերի համար՝ օրենսդրորեն ամրագրել ապահովագրավման մեծությունը:

Պարտադիր բժշկական ապահովագրության համակարգի ներդրման արդյունավետության ապահովման համար անհրաժեշտ է սկզբնական շրջանում նշված համակարգում ներառել բուժօգնության ծառայությունների փոքր շրջանակ, որը կարող է ընդգրկել, օրինակ, շտապ օգնությունը: Այդպիսի մոտեցումը թույլ կտա նշված համակարգի ներդրումը սկսել ապահովագրավման ցածր դրույքաչափերով, ինչը կնպաստի համակարգի արմատավորմանը: Դրա հետ մեկտեղ անհրաժեշտ է զուգակցել պարտադիր և կամավոր բժշկական ապահովագրական համակարգերը:

Ապահովագրության վերը նշված տեսակներից բացի, ոչ պակաս կարևորվում է ՀՀ-ում գյուղատնտեսության ապահովագրության համակարգի ձևավորումն ու զարգացումը, հաշվի առնելով մեր երկրում նշված համակարգի գրեթե իսպառ բացակայությունը: Վերջինս հիմնականում պայմանավորված է ապահովագրական ծառայությունների նկատմամբ գյուղատնտեսական արտադրողների կողմից ներկայացվող ցածր պահանջարկով և գյուղատնտեսական ռիսկերի լայն

տարածական ընդգրկվածությամբ, որի արդյունքում ապահովագրական պատահարի տեղի ունենալու դեպքում վնաս է պատճառվում մեծ թվով սուբյեկտների:

Գյուղատնտեսական ապահովագրության համակարգերի գործառնման միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ երկրի ներսում ապահովագրական ընկերությունները կարող են ծածկել գյուղատնտեսական արտադրության ռիսկերը միայն համապարտ պատասխանատվության, այսինքն՝ համապարտ ապահովագրության հիման վրա: Այս պարագայում, կարծում ենք, որ գյուղատնտեսության համար ապահովագրական ծառայությունների առաջարկի ընդլայնման հեռանկարը կարող է կապվել միայն որոշակի ինստիտուցիոնալ կառույցների շրջանակներում ապահովագրողների միավորման հետ: Դրա հետ մեկտեղ ոչ պակաս կարևորվում են գյուղատնտեսության բնագավառում ապահովագրական գործընթացը կարգավորող իրավական հիմքերի, գյուղատնտեսությանը բնորոշ ռիսկերի գնահատման ակտուարական ենթակառուցվածքների ձևավորումը, այդ ոլորտում ապահովագրության ներդրման գիործընթացի կազմակերպումը պետական մակարդակով մշակված երկարաժամկետ ծրագրի հիման վրա:

Այսպիսով, մեր հանրապետության ապահովագրական շուկան տակավին ունի ըստ ամենայնի կայացման, ապահովագրական ծառայությունների նկատմամբ հանրային վերաբերմունքի փոփոխման խնդիր: Միաժամանակ անհրաժեշտություն է առաջանում ընդլայնել նշված ծառայությունների և ապահովագրվողների շրջանակները, բարձրացնել ապահովագրական ընկերությունների կառավարման արդյունավետությունը:

НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ СТРАХОВОГО РЫНКА РА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

КАРЕН ХОДЖОЯН

Известно, что развитие страховой системы и страхового рынка является одним из ключевых направлений финансовой политики государства.

Страховой рынок Армении пока что находится на стадии становления и перед ним стоят ряд проблем. Считаем, что проблемы, препятствующие развитию страхового рынка Армении, можно разделить на проблемы, обусловленные внешними и внутренними факторами и каждая из них можно рассмотреть в контексте сокращения спроса и предложения страховых услуг. В этом случаи решение отмеченных проблем невозможно представить без увеличения спроса и предложения этих услуг. Предлагаем рост спроса и предложения этих услуг обеспечить путем увеличения числа страховых компаний и развертывания конкуренции между ними, расширения ассортимента страховых услуг, (особенно по страхованию жизни и добровольному страхованию), преодоления у населения недоверия к страховым компаниям, нехватки культуры пользования страховыми услугами, неравномерного территориального размещения этих услуг, повышения уровня занятости населения и его реальных доходов, формирования инфраструктуры страхового рынка, пополнения сферы страхования высококвалифицированными специалистами, усовершенствования нормативни-правовой базы страхования и улучшения бизнес среды, эффективной политики перестрахования, активным участием государства в развитии страхового рынка.

THE SCIENTIFIC ANALYSIS ON INSURANCE MARKET OF REPUBLIC OF ARMENIA AND USE OF THE RESULTS IN PROCESS OF TEACHING

KAREN KHOJOYAN

The development of the insurance system and the insurance market is obviously one of the key objectives of a government's financial policy.

Armenia's insurance market is still in the making and currently faces a number of issues. In our opinion, problems impeding the development of the insurance market in Armenia comprise those caused by external and internal factors, and each group may be considered in terms of reduction of both the demand and the supply of insurance services. The resolution of the stated problems, therefore, does not appear to be possible without growing the demand and the supply of the mentioned services. It is suggested that the increase in the demand and supply of insurance services be accomplished through an increase in the number of insurance companies and enhancement of competition between them; further expansion of the range of insurance services (especially in the scope of life insurance and voluntary insurance) offered; overcoming the population's distrust of the insurance companies and lack of practice using insurance services; eliminating disproportions in the geographic distribution of the insurance services; increasing the population's employment and its real income rates; developing insurance market infrastructure; growing the number of highly qualified workforce in the insurance industry; improving the insurance regulatory base and the existing business environment; putting in place effective re-insurance policies; ensuring government's active participation in the development of the national insurance market.

**ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ «ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ԱՌԱՐԿԱՅԻ
ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՌՈՍՏՈՄԻ

Քանալի բառեր՝ Հայ քաղաքական կուսակցություններ, Արմենական կուսակցություն, Հնչակյան կուսակցություն, Դաշնակցություն, հասարակագիտություն:

Քաղաքական կուսակցությունների առաջացման, նպատակների և գործունեության ուսումնասիրությունը «Հասարակագիտություն» առարկայի անհրաժեշտ բաղադրիչն է հանդիսանում: Հայաստանում կառավարման խորհրդարանական համակարգի ամրագրումից հետո քաղաքական կուսակցությունների վերաբերյալ գիտելիքների ձեռքբերումը սովորողների կողմից ավելի է կարևորվում:

Քաղաքական կուսակցություններն իրենց հաստատուն դերն ունեն հասարակության զարգացման գործում: Նրանց միջոցով հասարակության մեջ գոյություն ունեցող սոցիալական խմբերը փորձում են ազդել պետական իշխանության վրա, իրենց շահերը ներկայացնել պետական իշխանություններին՝ ձգտելով այս առումով հնարավորինս մեծացնել իրենց մասնակցության աստիճանը²:

Քաղաքական կուսակցությունները տարբերվում են այլ կարգի սոցիալական միավորումներից: Գլխավոր առանձնահատկությունն այն է, որ կուսակցությունները ոչ միայն մասնակցում են քաղաքական կյանքին, այլև, իշխանությունը վերցնելով կամ իշխանությանը մասնակցելով, փորձում են հասնել իրենց առջև դրված նպատակներին:

¹ ՀՊՄՀ հայոց պատմության ամբիոնի դոցենտ, պ.գ.թ.:

² Scruton R., The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought, 3rd edition, New York, PALGRAVE MACMILLAN, 2007, p. 311:

Համաշխարհային պատմության մեջ առավել հայտնի են ԱՄՆ-ում հանրապետական և դեմոկրատական կուսակցությունների, Մեծ Բրիտանիայում պահպանողականների և լեյբորիստների գործունեությունը:

Հայ իրականության մեջ առաջին քաղաքական կուսակցությունները ձևավորվեցին 19-րդ դարի վերջին: 1885թ. հիմնադրվեց Արմենական կուսակցությունը¹, 1887թ.² Հնչակյան կուսակցությունը³, 1890թ.⁴ Հայ Հեղափոխական Դաշնակցությունը⁵: Քաղաքացիական դաստիարակության տեսակետից կարևոր է ազգային երեք կուսակցությունների առաջացման պատմության հիմնահարցի ներառումը «Հասարակագիտություն» առարկայի ծրագրի մեջ:

Հայաստանում «Հասարակագիտություն» առարկայի դպրոցական դասագրքում (11-րդ դասարան) ազգային կուսակցությունների մասին նշվում է, որ նրանց խնդիրը Արևմտյան Հայաստանի ազատագրումն էր⁶: Մեկ-երկու նախադասությամբ ներկայացվում է նաև նրանց գործունեությունը 19-րդ դ. վերջին և 20-րդ դ. սկզբին: Մեր կարծիքով, սակայն, ազգային կուսակցությունների առաջացման առանձնահատկությունների վերաբերյալ առավել ընդարձակ տեղեկություններ և համապատասխան բացատրություններ պետք է փոխանցել սովորողներին:

Հայ ազգային կուսակցությունների առաջացման առանձնահատկությունն այն է, որ նրանք ձևավորվել են ոչ թե

¹ Դարբինեան Ա., Հայ ազատագրական շարժման օրերէն (յուշեր 1890էն 1940), Փարիզ, «Հայ ազգային հիմնադրամ», 1947, էջ 114:

² Պատմություն Ս.Դ.Հնչակեան կուսակցութեան (1887-1962), հ. Ա, Պէյրուք, տպարան «Շիրակ», 1962, էջ 30:

³ Տասնապետեան Հ., Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը իր կազմութենէն մինչեւ Ժ. Ընդհ. Ժողովը, Աթէնք, «Դրօշակ»-ի տպարան, 1988, էջ 21:

⁴ Ղազինյան Գ., Վաղարշյան Ա., Գյուլբուդաղյան Ա., Հասարակագիտություն, 11-րդ դասարան, հանրակրթական ավագ դպրոցի բոլոր հոսքերի համար, Երևան, «Տիգրան Մեծ», 2010, էջ 187:

ընտրական պայքարում, ինչպես սովորաբար լինում է, այլ՝ հայ-ազգային-ազատագրական շարժումը ղեկավարելու անհրաժեշտությունից ելնելով: Եվ դասական իմաստով, որպես կուսակցություններ նրանք շատ ավելի ուշ են խորհրդարանական պայքարի մեջ մտել: Ժամանակակից արևմտյան մի շարք կուսակցություններ, որոնք առաջացել են հայ ազգային կուսակցությունների ստեղծման ժամանակաշրջանում կամ ավելի շուտ, հիմնականում ձևավորվել են խորհրդարանական պայքարի արդյունքում կամ հանուն խորհրդարանական պայքարի¹: Ի տարբերություն այդ կուսակցությունների, հայ ազգային կուսակցությունների առաջացման սկզբնական նպատակը ոչ թե խորհրդարանական պայքարն էր, այլ՝ արևմտահայության ազատագրումը: Եվ դա նախատեսվում էր, ոչ թե խորհրդարանական, այլ՝ զինված պայքարի միջոցով²:

Այս առանձնահատկությունը, սակայն, ունի իր բացատրությունը, և բնավ չի արժեզրկում հայ ազգային կուսակցությունների՝ որպես քաղաքական կազմակերպությունների, առաջացման օրինաչափ հիմքերը: Կուսակցությունների ձևավորման վրա ազդում է այն միջավայրը, որտեղ կուսակցությունը գործում է, այսինքն՝ քաղաքական համակարգը և, մասնավորապես, երկրի կուսակցական համակարգի բնույթը³: Այս տեսակետից կարելի է ներկայացնել այն դժնակ պայմաններն Արևմտյան Հայաստանում, որտեղ ձևավորվեց առաջին ազգային կուսակցությունը, և որտեղ պետք է իրենց հիմնադրումից անմիջապես հետո

¹ Дюверже М., Политические партии, Москва, Академический Проект, 2000, с. 22.

² Մանրամասն տես՝ Պատմություն Ա.Դ. Հնչակեան կուսակցության (1887-1962), հ. Ա, էջ 32; «Մանիֆեստ» Հ.Յ. Դաշնակցության, 1890, թիւ 1, էջ 1:

³ Մակին Ա., Օրսֆորդի բառարան. Քաղաքագիտություն և քաղաքականություն, Երևան, Գիտանք, 2003, էջ 393:

գործունեություն ծավալելին նաև մյուս երկու կուսակցությունները:

Քաղաքական կուսակցությունները, ի տարբերություն այլ միավորումների, առավել երկարաժամկետ նպատակներ և ծրագեր են հետապնդում: Հայ ազգային կուսակցություններից երկուսը՝ Հնչակյան կուսակցությունը և Դաշնակցությունը ունեին իրենց մոտակա և հեռավոր նպատակները: Նրանց մոտակա նպատակը, ինչպես և արմենականներին՝ Հայաստանի ազատագրումն էր սուլթանական բռնաճնշումներից: Որպես հեռավոր նպատակ հնչակյանները ծրագրում էին ստեղծել սոցիալիստական հասարակություն¹: Դաշնակցությունը Արևմտահայաստանում քաղաքական և տնտեսական ազատություն նվաճելուց հետո իր առջեւ հետևյալն էր նպատակ դնում. «Ապագայ ազատ Հայաստանում իշխող ժողովրդական կառավարութիւնը, ծառայելով ընդհանրութեան շահերին, անշուշտ պիտի հաստատված լինի ամեն հասակաւոր բնակչի հաւասար ընտրողական սկզբունքի վրայ, առանց որեւէ ցենզի» ² : Փաստորեն, ազգային կուսակցությունները իրենց հիմնական՝ Հայաստանի ազատագրության նպատակն իրագործելուց հետո ծրագրում էին հասարակության զարգացման այնպիսի ձևեր, որոնք նպատակադրում են դասական քաղաքական կուսակցությունները:

Քաղաքական կուսակցությունն ունի ոչ միայն կենտրոնական, այլև տեղական կազմակերպություններ, հստակ կազմակերպական կառուցվածք: Հայ ազգային կուսակցությունները ևս զերծ չէին դրանցից: Եթե հնչակյանները և արմենականները որդեգրել էին կազմակերպական գործունեության կենտրոնացված բնույթը,

¹ Պատմություն Ս.Դ.Հնչակեան կուսակցութեան (1887-1962), հ. Ա, էջ 32:

² «Դրօշակ», 1894, էիւ 11, էջ 2:

ապա Դաշնակցության գործունեության հիմքում կազմակերպական ապակենտրոնացումն էր: Իսկ ինչ վերաբերում է տեղական կառույցներին, ապա ազգային կուսակցությունները, հայ ժողովրդի աշխարհի տարբեր երկրներում սփռված լինելու հայտնի հանգամանքով պայմանավորված, տեղական կազմակերպություններ ունեին ոչ միայն Հայաստանում, այլև՝ նրա սահմաններից դուրս: Սա ևս հայ ազգային կուսակցությունների առանձնահատկություններից է: Արևմտյան երկրներում գործող կուսակցությունների գործունեության շրջանակը հիմնականում իրենց երկրներն են, և գրեթե բացառվում է որ մի երկրում գործող կուսակցությունը տեղական կազմակերպություններ ունենա այլ երկրներում: Ազգային կուսակցությունների բազաթիվ երկրներում տեղական կազմակերպություններ ունենալու հանգամանքը պայմանավորված է, ոչ միայն հայության սփռված լինելու հանքմանով, այլև այդ կուսակցությունների նպատակադրած ծրագրերով, որոնց իրականացման համար փորձում էին օգտագործել ամբողջ հայության ներուժը:

Այս հանգամանքից բխեցվում է նաև ազգային կուսակցությունների, որպես քաղաքական կազմակերպություններին հատուկ մյուս բնութագրումը՝ համապատասխան քաղաքական հենարանի առկայությունը: Քաղաքական կուսակցությունները, ի տարբերություն քաղաքական ակումբների ստեղծում են իրենց համար քաղաքական հենարաններ, փորձում են իրենց ազդեցությունները տարածել հնարավորինս շատ մարդկանց խմբերի վրա: Թե Հայաստանում, և թե նրա սահմաններից դուրս հայ ազգային կուսակցությունները բավականին լուրջ և հաստատուն քաղաքական հենարան ունեին:

Քաղաքական կուսակցությունը միավորում է նույն քաղաքական մտածելակերպ, տեսակետ ունեցող մարդկանց,

որոնք նույն տեսակետն ունեն որոշակի սոցիալական խնդիրների և պետական հասարակական կառուցվածքի վերաբերյալ: Հայ ազգային կուսակցությունները ևս առանձին-առանձին իրենց շուրջ էին հավաքել հայության խնդիրները լուծելու վերաբերյալ միանման տեսակետ ունեցող մարդկանց խմբերի: Թեև հայկական կուսակցությունների նպատակը նույնն էր՝ Արևմտահայաստանի և արևմտահայության ազատագրումը, նրանց մարտավարական մոտեցումները տարբերվում էին: Բնականաբար տարբեր մարտավարության դավանումն էլ պատճառ դարձավ մի քանի կուսակցությունների ստեղծման:

Օրինակ, Արմենականները արևմտահայության ազատագրության հիմնական ճանապարհը համարում էին համընդհանուր ապստամբությունը, և դեմ էին մասնակի ելույթներին ու ցույցերին¹: Հնչակյանները ևս առաջադրում էին ընդհանուր ապստամբության գաղափարը, սակայն նրանք որպես գործունեության միջոց նախընտրում էին հեղափոխական պայքարը ² : Դաշնակցության առաջին ծրագրում ևս դրված էր համընդհանուր ապստամբության գաղափարը, սակայն կուսակցությունը իր նպատակների իրականացման համար որդեգրել էր նաև ֆիդայական-պարտիզանական պայքարի մոտեցումը³:

Այսպիսով, «Հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման ընթացքում հայ ազգային կուսակցությունների ձևավորման առանձնահատկությունները կարելի է առավել ընդարձակ ներկայացնել: Մասնավորապես պետք է պարզաբանել այն քաղաքական պայմանները, որոնց առկայությամբ ձևավորվեցին և իրենց գործունեությունը

¹ Յուշեր Արմենակ Եկարեանի, Գահիրե, «Նոր աստղ», 1947, էջ 81-82:

² Պատմություն Ս.Դ. Հնչակեան կուսակցութեան (1887-1962), հ. Ա, էջ 33-34:

³ «Դրօշակ», 1894, էիւ 11, էջ 3:

ծավալեցին ազգային կուսակցությունները: Միաժամանակ պետք է ընդգծել, որ իրենց առաջացման առանձնահատկություններով հանդերձ, հայ ազգային կուսակցությունները, իրենց ձևով և կառուցվածքով, համապատասխանում էին ժամանակի քաղաքական կուսակցություններին, իսկ առաջադրած նպատակներով հետապնդում էին համամարդկային, ժողովրդավարական նպատակներ:

SUMMARY

ISSUE OF ESTABLISHING ARMENIAN NATIONAL POLITICAL PARTIES IN THE TEACHING OF THE SUBJECT “SOCIAL STUDIES”

Khachatur Stepanyan

It is necessary to provide students with information regarding establishment and aims of political parties for the purposes of their civic education. Armenian national parties used to have their peculiarities. The peculiarities are described in the frames of the subject "Social studies".

Key words: Armenian political parties, “Armenakan” party, “Hnchakyan” party, “Dashnaktsutyun” party, Social Studies.

РЕЗЮМЕ

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ АРМЯНСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПАРТИЙ В ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕДА “ОБЩЕСТВОЗНАНИЕ”

Хачатур Степанян

С точки зрения гражданского образования учащихся необходимо передача информации о возникновении политических партий и их основных целей. Армянские национальные партии имели свои особенности формирования,

которые будут более подробно представлены в процессе обучения предмета “Обществознание”.

Ключевые слова: Армянские политические партии, партия “Арменакан”, партия “Гнчакян”, “Дашнакцутюн”, обществознание.

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐ

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ ՍԵՐՈՐ ՀՈՎՍԵՓԻ¹

Բանալի բառեր՝ Հասարակագիտություն, հասարակագիտության դասավանդում, հասարակական գիտությունների մանկավարժական հարմարեցում, հասարակական գիտությունների քննական ուսումնասիրություն, հասարակական հիմնախնդիրների ուսումնասիրություն:

Ժամանակակից աշխարհում հասարակագիտության դասավանդումը մեծ կարևորություն է ստացել: Տեղեկատվական առատության շրջանում մեծ առաջնային է դառնում որոշակի հասարակական օրինաչափություններ իմանալը և դրանց տեսանկյունով հասարակական զարգացումները հասկանալը և մեկնաբանելը: Հասարակագիտության դասավանդման խնդիրը ենթադրում է երեք հիմնահարցերի քննարկում. ինչպիսի՞ հասարակագիտություն դասավանդել՝ բովանդակային մոտեցում, ի՞նչ կառուցվածքով դասավանդել՝ կառուցվածաչափի մոտեցում և ի՞նչ խնդիրներ լուծել՝ նպատակային մոտեցում:

Այս նյութում ներկայացնենք «ինչպիսի՞ հասարակագիտություն դասավանդել» հարցի հիմնական մոտեցումները: Դրանք երեքն են:

¹ ԵՊՀ փիլիսոփայության պատմության ամբիոնի ասիստենտ:

1. Հասարակագիտության ուսուցումը՝ որպես հասարակական գիտությունների մանկավարժական հարմարեցում

1937 թ.-ին Էդգար Վեսլիի տված հասարակագիտության սահմանումը («հասարակագիտությունը հասարակական գիտություններն են՝ հարմարեցված և պարզեցված մանկավարժական նպատակների համար»¹) կիրառման տեսակետից ցայսօր լայնորեն ընդունելի են: Այս պարագայում հասարակական գիտություններից ընտրվում են որոշակի փաստեր և ընդհանրացումներ, որոնք պատրաստի գիտելիքի վիճակով ներկայացվում են սովորողներին որպես մտապահման ենթակա ճշմարտություններ: 21-րդ դարում տվյալ սահմանումը և այն արտացոլող ուսումնական ծրագրերը չափազանց սահմանափակ են: Նման նեղ մոտեցման պարագայում սովորողին հազվադեպ է հնարավորություն ընձեռնվում՝ ստուգելու որպես ճշմարտություն ներկայացվող պնդումների վավերությունը: Փոխարենը, ակնկալվում է, որ դասագրքի և դասավանդողի հեղինակության շնորհիվ այդ պնդումները պետք է ընդունվեն որպես ճշմարտություն: Հազվադեպ է հնարավորություն ստեղծվում՝ քննարկելու և համեմատելու նույն իրադարձությունների տարբեր մեկնաբանություններ:

Վերոհիշյալ մոտեցումն ունի երեք տարատեսակ.

ա. Հասարակագիտության ուսուցումը՝ որպես առանձին հասարակական գիտությունների սերտում

¹ Wesley, E. *Teaching the Social Studies*. New York. D.C. Heath 1937.

Ճշմարտության վերաբերյալ պնդումները գտվում են, դրանց մի մասն ընտրվում է և դասակարգվում դասագրքերի հեղինակների կողմից: Արդյունքում, դասագրքերի հեղինակի մասնագիտացում ունեցող մարդկանց թիվերը մշակում են իրադարձությունների քիչ թե շատ լիարժեք, սակայն մեծապես պարզեցված ու քարացած շարադրանք: Այս մոտեցման դեպքում սովորողների շրջանում չի խրախուսվում որպես փաստ ներկայացվող նյութը հարցականի տակ դնելը կամ «հեղինակության» հետ վիճաբանելը: Դասավանդողը, գիտնականը և դասագրքի հեղինակը համարվում են փաստերն իմացող հեղինակություններ: Վերջնանպատակն այս դեպքում փաստերի իմացությունը և մտապահումն է:

Հասարակագիտության նկատմամբ այս մոտեցումն ունի մի շարք հիմնախնդիրներ: Նախևառաջ, այս մոտեցման շրջանակներում հաշվի չի առնվում, որ հասարակագիտության այն բնագավառները, որոնք փորձ է արվում վերարտադրել, ինքնին թեժ գիտական բանավեճի առարկա են: Այս մոտեցման հետ կապված հիմնախնդիր է նաև այն, որ աշակերտներին սովորեցնում են ընդունել և հարցականի տակ չառնել հեղինակությունը՝ ինչպես բնորոշ է ավտոկրատիային, փոխանակ նրանց փնտրողներ և սկեպտիկներ դարձնելով՝ ինչպես պահանջվում է ժողովրդավարության պայմաններում:

Մեկ այլ խնդիր է այն, որ տվյալ մոտեցման դեպքում դասավանդումն անտանելիության աստիճանի ծանձրալի է և անհետաքրքիր: Նման դասավանդումը խոչընդոտ է հասարակագիտության ուսուցման ճանապարհին: Բրիտանացի մեծ փիլիսոփա Ալֆրեդ

Ուայթհեդի խոսքերով, այս մոտեցումը միտքը բեռնում է «որևէ հարց չլուծող իներտ գաղափարներով»¹:

բ. Հասարակագիտության ուսուցումը՝ որպես կադապարայնացում

Հասարակագիտության փաստերը և ընդհանրացումները սերտելու միջոցով դասավանդելու ենթատեսակ է հասարակագիտության օգտագործումը քարոզչության նպատակով: Ոմանք գտնում են, որ հասարակագիտության խնդիրն է սովորողներին կադապարայնացնել որոշակի պատկերացումներով և տեսակետներով, որոնք այլ պատկերացումներից և տեսակետներից ավելի լավն են համարվում:

Ժողովրդավարության պայմաններում քաղաքացիներից ակնկալվում է, որ նրանք կսովորեն ինքնուրույն մտածողություն և կկարողանան ինքնուրույն որոշումներ կայացնել: Կադապարայնացումը մարդկանց թույլ չի տալիս այդպես վարվել: Իմանալու իրավունքից զրկելը լուրջ քայլ է բռնատիրության և ամբողջատիրության ուղղությամբ:

Կադապարայնացումը հղի է մեկ այլ վտանգով: Այն սովորողին զրկում է հարցադրումներ անելու և քննադատելու հնարավորություններից, որոնք ժողովրդավար քաղաքացու առանցքային հմտություններից են:

գ. Հասարակագիտության ուսուցումը՝ որպես թեմաների ուսումնասիրություն

¹ Whitehead, A.N., The Aims of Education, The Free Press, 1957

Ինչպես նշում են Բարը, Բարթը և Շերմիսը (1977թ.)¹, մենք **որևէ թեմայի ուսուցումը** հաճախ շփոթում ենք **որևէ հասարակական խնդրի ուսուցման** հետ: Թեմայի և պրոբլեմի տարբերությունը հետևյալն է: Եթե մենք ներկայացնում ենք որևէ պրոբլեմ և դրա լուծումը, ապա մենք գործ ունենք թեմայի ուսուցման հետ: Բայց մենք կարող ենք աշակերտին ներկայացնել պրոբլեմը և նրան ներքաշել դրա լուծման գործընթացին: Այս պարագային մենք գործ ունենք պրոբլեմային ուսուցման հետ: Առաջինի արդյունքը տեղեկատվությունն է պրոբլեմի և դրա լուծման մասին, որը պետք է մտապահվի: Երկրորդի արդյունքը հետազոտական, մտավոր (օրինակ՝ ենթադրությունների, հիպոթեզների հետ աշխատելու) հմտությունների զարգացումն է:

Բոլորը, ըստ երևույթին, համակարծիք են, որ շատ փոքր տարիքի երեխաների պարագայում եթե ոչ անհրաժեշտ, ապա առնվազն տեղին է թեմատիկ մոտեցումը, քանզի համարվում է, որ նրանք մտավոր և սոցիալական առումներով դեռ պատրաստ չեն ենթադրությունների հետ աշխատելու: Բայց ընդունելի չէ, երբ թեմաների ուսումնասիրությունը դառնում է ուսուցման հիմնական ու մշտական մոտեցում:

2. Հասարակագիտության ուսուցումը՝ որպես հասարակական գիտությունների քննական ուսումնասիրություն

Հասարակագիտության բարեփոխիչները փորձում են հասարակագիտության դասավանդումը իրականացնել

¹ Barr, J., J. Barth and S. Shermis. 1977. *Defining the Social Studies*. Washington, D.C.: National Council for the Social Studies

քննական ուսուցման ձևով՝ այդ կերպ հակադրվելով սերտմանը: Ըստ էության, նման բարեփոխումներն իրենց հետ բերում են անցում՝ սերտումից դեպի ենթադրությունների դասավանդում: Ինչպես հասարակագետներն են աշխատում ենթադրությունների հետ՝ փորձելով հիմնավորել ու ապացուցել դրանք, նույն ձևով աշակերտները աշխատում են ենթադրությունների հետ: Դա կօգնի սովորողներին, որպեսզի նրանք դառնան հասարակագիտության քննական սպառողներ և ինքնուրույն մտածողներ:

Այսպիսի բարեփոխումները համահունչ են հասարակագիտության էությանը, քանզի հասարակագետների շրջանում ճշմարտության վերաբերյալ արվող պնդումները միշտ համարվում են պայմանականություններ, որոնք ենթակա են լրացուցիչ ուսումնասիրման: Հասարակագիտության այս կողմնորոշումից սկիզբ են առել երկու տարբեր մոտեցումներ:

ա. Հասարակագիտության ուսուցումը՝ որպես հասարակական գիտությունների քննական վերլուծություն

Հասարակագիտության բնագավառում այս տեսակետի առավել ճանաչված ջատագովներից է ամերիկացի մանկավարժ Ալան Գրիֆինը¹ (1992թ.): Նա առաջարկում է պատմական փաստեր և արժեքներ ուսուցանելիս աշակերտներին սեփական դիրքորոշումն արտահայտելու հնարավորություն ընձեռել: Քննական վերլուծությամբ ուսուցանելու պրոբլեմներից մեկը ժամանակատար լինելն

¹ Griffin, Alan. 1992. *A Philosophical Approach to the Subject-Matter Preparation of Teachers of History*. Dubuque, National Council for Social Studies.

է: Մեծ ծավալի նյութ մակերեսայնորեն ու «վազելով» անցնելու փոխարեն, որը հնարավոր է սերտելու մոտեցման դեպքում, կիրառվում է համեմատաբար սակավաթիվ թեմաներ խորությամբ, հանգիստ պայմաններում ուսումնասիրելու մոտեցումը:

Լուրջ խնդիր է այն, որ ուսուցիչների մեծ մասը բավարար չափով պատրաստված չեն (որովհետև մանկավարժական կրթության համակարգն այլ է), որպեսզի բովանդակության կարևոր նյութի ուսուցումն իրականացնեն տվյալ մոտեցման դեպքում պահանջվող խորությամբ: Այսօրինակ ուսուցման համար հասարակագիտության ուսուցչից պահանջվում է բովանդակային նյութի իմացություն, ինչպես նաև մանկավարժական և մեթոդաբանական ինտերակտիվ հմտությունների տիրապետում: Բացի այդ, տվյալ մոտեցման դեպքում պահանջվող հետազոտությունները հիմնավորելու նպատակով անհրաժեշտ է դասագրքերից զատ այլ աղբյուրների հարուստ տեսականի:

բ. Հասարակագիտության ուսուցումը՝ որպես հասարակագետ գիտնականի աշխատանքի կրկնօրինակում

Կրթության հայտնի տեսաբան Զերոմ Բրունները (1960թ.) 20-րդ դարի 60-ական թվականներին առաջարկել է բացահայտման միջոցով սովորելու գաղափարը: Հասարակագիտություն սովորել, ըստ Բրունների¹, հնարավոր է միայն հասարակագիտությամբ զբաղվելով: Դա հնարավոր է անել երկու ձևով՝ անմշակ նյութի վրա աշխատելով, կամ

¹Bruner, J., The Process of Education, Harvard University Press, 1960

աշակերտներին քիչ հետազոտված թեմաների ուսումնասիրության մեջ ներքաշելով: Աշակերտներին տրվում է անմշակ նյութ և առաջարկվում համակարգել ու մեկնաբանել այդ նյութը: Խրախուսվում է գիտական ենթադրություններ առաջադրելու, դրանք ստուգելու, շտկելու և եզրահանգումներ անելու հմտությունները: Աշակերտները կարող են իրենց լուծումները համեմատել գիտնականների առաջադրած լուծումների հետ: Բրուների հիմնական խնդիրն այն է, որ աշակերտները տեղեկույթի պասիվ կրողից վերածվեն ակտիվ կառուցողների:

Ձարգացնելով տեղեկույթի հետ կառուցողական աշխատանք կատարելու հմտությունները, աշակերտները կոգնորվեն պատասխաններ ու բացատրություններ փնտրելու աշխատառճով՝ թրթափելով բացառապես ծնողների և ուսուցիչների հավանությանն արժանանալու նպատակով լավ գնահատականներ ստանալու կենսակերպը:

3. Հասարակագիտության ուսուցումը՝ որպես հասարակական հիմնախնդիրների հետազոտում

Բարեփոխիչների մյուս խումբը փորձում է հասարակագիտությունը կառուցել հասարակական հիմնախնդիրների հետազոտման շուրջ: Կրթության հայտնի փիլիսոփա Ջոն Դյուին 20-րդ դարի սկզբին նշել է, որ հասարակության զգալուն ոլորտներն ու հիմնախնդիրները պետք է ներառվեն ուսուցման գործընթացում:

Հպանցիկ հայացքից այս մոտեցումը շատ նման է թեմաների հետազոտությանը (1.գ) և Բրուների մոտեցմանը (2.բ): Բայց ի տարբերություն թեմաների հետազոտության, որը

ներկայացնում է հիմնախնդիրների պատրաստի լուծումներ, այս մոտեցումը լուծումների որոնումը թողնում է աշակերտներին: Իսկ Բրունների մոտեցումից տարբերվում է նրանով, որ հասարակական խնդիրներ ասելով, հասկանում է ոչ միայն գիտական խնդիրներ, այլև հասարակական հնչեղություն ունեցող, հրատապ խնդիրներ: Ավանդաբար հասարակագետները կրթության և գիտության տիրույթից դուրս են դրել իրական կյանքում քաղաքացիների առջև ծառացող հասարակական հիմնախնդիրները՝ դրանց քննարկումը և լուծումը թողնելով քաղաքական համակարգին և կառավարման մարմիններին: Մինչդեռ նոր մոտեցումը իրական կյանքի խնդիրները դարձնում է հասարակագիտական կրթության առանցքը: Բարեփոխական այս մոտեցումը ևս ունի երկու տարատեսակ:

ա. Հասարակագիտության ուսուցումը՝ որպես մնայուն հասարակական հիմնախնդիրների ուսումնասիրություն

Այս մոտեցումը հասարակագիտության դասավանդումը կառուցում է մնայուն խնդիրների շուրջ: Ուսումնասիրվում են այն խնդիրները, որոնք երբևէ իրենց հրատապությունը չեն կորցնում: Պատմության փաստերը ոչ թե մտապահվում են, այլ՝ օգտագործվում մնայուն խնդիրների վերաբերյալ տեսակետներ առաջադրելու, որոշումներ կայացնելու նպատակներով:

բ. Հասարակագիտության ուսուցումը՝ որպես ընթացիկ, էական հասարակական հիմնախնդիրների ուսումնասիրություն

Այս մոտեցումը դպրոցներում հազվադեպ է գործածվում: Պատճառն այն է, որ ընթացիկ հիմնախնդիրները դիտարկվել

են որպես անմշակ, ոչ գիտական, ոչ կրթական: Սրա արդյունքում կրթության և իրականության միջև մշտապես անջրպետ է եղել: Խնդիրները ներկայացվել են իդեալականացված: Բայց շատ հաճախ իդեալականացված գիտելիքը պարզապես պիտանի չի լինում իրական կյանքում: Այս նկատառումով կարևորվում է նաև ընթացիկ իրադարձությունների ընդգրկումը ուսումնական գործընթացում:

Այսպիսով՝ երեք հիմնական մոտեցումներից յուրաքանչյուրն ունի որոշակի փոխհակադասական հիմք: Առաջին մոտեցումը սահմանազատում է հասարակագիտություն-գիտակարգը հասարակագիտություն-ուսումնական առարկայից: Հասարակագիտությունը՝ որպես ուսումնական առարկա, դիտարկվում է որպես պատրաստի, մշակված, հարմարեցված նյութի ուսուցանում: Երկրորդ մոտեցումը փորձում է հնարավորինս մերձեցնել հասարակագիտություն-գիտակարգը հասարակագիտություն-ուսումնական առարկային: Ենթադրվում է, որ միայն հասարակագիտությամբ զբաղվելով, աշակերտը կարող է հասարակագիտություն սովորել: Երրորդ մոտեցումը հասարակագիտություն-ուսումնական առարկան փորձում է կապակցել հասարակական իրողությունների հետ՝ փորձելով հաղթահարել կյանք-ուսուցում անջրպետը:

Ամփոփելով, նշենք, որ երեք մոտեցումներից յուրաքանչյուրն էլ ունի առավելություններ եւ խոցելի կողմեր: Հասարակագիտության դասավանդումն Հայաստանում էապես կշահի, եթե մենք փորձենք համադրել երեք մոտեցումները: Դա ուսումնական գործընթացն ավելի բազմազան կդարձնի, ինչի արդյունքում կավելանա աշակերտների մոտիվացիան:

SUMMARY

In the article three approaches of teaching Social Studies are discussed. The first approach is based on the separating of Social Studies as a science and Social Studies as an academic subject. In this case Social Studies is considered as an educationally adapted version of Social Studies as a science. The second approach is based on bridging Social Studies as a Science and Social Studies as an academic subject. In this case learning Social Studies means doing Social Studies. And the third approach is merging Social Studies as a science with Social Studies as an academic subject. Real social issues are included in the curriculum.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются 3 подхода обучения Обществоведения. Первый подход рассматривает Обществоведение как адаптированный академический материал. Второй подход основан на принципе интеграций Обществоведения как учебного предмета и Обществознания как науки. Учить Обществоведение обозначает заниматься Обществознанием. Третий подход рассматривает Обществоведение как обучение практическим общественным проблемам.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Սահակյան Հայարփի Գագիկի** – Մարտահրավեր ուսուցչին. կարծիքից անցում քննադատական մտածողության 5
2. **Պապոյան Հարություն Գևորգի** – Հասարակագիտության ուսուցման կազմակերպման և դասընթացի պլանավորման վերլուծությունը՝ ըստ արձանագրված հարցումների 17
3. **Գալստյան Մարինե Կարենի** – Ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների կրթությունը ՀՀ Հանրակրթական դպրոցներում (իրավիճակի վերլուծություն) 33
4. **Մալոյան Արման Մանուկի** – «Հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման խնդիրների շուրջ 47
5. **Սարգսյան Լևոն Կարոյի, Աբգարյան Վարսիկ Արտուշի** – Հոգեբանության դասավանդումը հասարակագիտության շրջանակներում 62
6. **Շահինյան Աշոտ Գրիգորի** – Հասարակագիտություն առարկայի ուսուցման առանձնահատկության հարցի շուրջ 77
7. **Վարդանյան Գայանե Նորիկի, Հովակիմյան Գագիկ Անուշավանի** – Հումանիտար ոլորտը ժողովրդավարության դասավանդման գործընթացում 90
8. **Վենգրժանովիչ Մերի Ռոբերտի** – Ավագ դպրոցում «Հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման մանկավարժական որոշ խնդիրներ 101
9. **Մանուկյան Արուս Անդրանիկի** – Հասարակագիտություն առարկայի դասավանդման խնդիրները դպրոցում 115
10. **Ստեփանյան Լիլիթ Սասունի** – Հասարակագիտություն առարկան քաղաքացիական կրթության համատեքստում 126
11. **Սահակյան Գոհար Հովիկի** – Հասարակագիտություն առարկայի դասավանդման խնդիրները 144
12. **Վարդանյան Գայանե Նորիկի** – Լեզուն որպես հասարակագիտական իրողությունները արտացոլող 150
13. **Սարվազյան Լիլիթ Սերոժի** – «Քաղաքական մտքի պատմություն» առարկայի դասավանդման գիտամեթոդաբանական հիմնախնդիրները 163
14. **Հովհաննիսյան Արփինե Վարազդատի** – Դաստիարակություն – ուսուցումը և ուսուցիչ – աշակրտը որպես քաղաքացիական հասարակության հենասյուներ 186

15. **Լաչինյան Լիլիթ Լաչինի** – Նորագույն հոգեբանամանկավարժական մեթոդներով «Հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման անհրաժեշտությունը 201
16. **Մաթոսյան Մարինե Ռաֆիկի** – «Հասարակագիտություն» առարկայի աշխարհագրական բաղադրիչը 209
17. **Նեմիշալյան Ռոզա Վաչիկի** – Մասնագիտական նույնականությունը տեղեկատվական դարաշրջանում 216
18. **Պետրոսյան Սիլվա Սարգսի** – Հասարակագիտությունը և արժեքային կրթության հիմնախնդիրը բուհում 226
19. **Խոջոյան Կարեն Գրիգորի-** Հայաստանի Հանրապետության ապահովագրական շուկայի գիտական վերլուծությունը և նրա արդյունքների օգտագործումը ուսուցման գործընթացում 234
20. **Ստեփանյան Խաչատուր Ռոստոմի** – Հայ ազգային կուսակցությունների ձևավորման հիմնահարցը «հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման ընթացքում 250
21. **Խաչատրյան Սերոբ Հովսեփի** – Հասարակագիտության դասավանդման ժամանակակից մոտեցումներ 258

CONTENTS

1. Sahakyan Hayarpi – A challenge to teacher: A move from opinion to critical thinking	5
2. Papoyan Harutyun – The analysis of organizing the teaching process and the planning of the course of Social Science according to the surveys	17
3. Galstyan Marine – The teaching process of democracy and human rights in the public schools of the Republic of Armenia. The analysis of the situation	33
4. Maloyan Arman – About the “Social Science” teaching problems	47
5. Sargsyan Levon, Abgaryan Varsik – Teaching Psychology within the framework of Social Science	62
6. Shahinyan Ashot – About the features of teaching Social Science	77
7. Vardanyan Gayane, Hovakimyan Gagik – The humanitarian sphere in the process of teaching democracy	90
8. Vengrjanovich Mary – Some pedagogical problems concerning the teaching of “Social Science” at High School	101
9. Manoukyan Arous – The problems of teaching Social Science at school	115
10. Stepanyan Lilit – “Social Science” in the context of civil education	126
11. Sahakyan Gohar – The problems of Teaching Social Science	144
12. Vardanyan Gayane – Language as an illustrator of the realities of Social Science	150
13. Sarvazyan Lilit – The Methodological problems of teaching “The history of Political Thought”	163
14. Hovannisyan Arpine – Upbringing – Teacher and the teaching process – Pupil as a basis for civil society	186
15. Lachinyan Lilit – The necessity of teaching “Social Science” with innovative methodological methods	201
16. Matosyan Marine – The geographical component of “Social Science”	209
17. Nemishalyan Roza – Professional identity in the era of information	216
18. Petrosyan Silva – The Social Science and the problem of teaching values at the University	226
19. Karen Khojoyan – About the problems of developing the market of insurance of The Republic of Armenia	234
20. Stepanyan Khachatur – The problem of the formation of Armenian National Parties in the teaching process of “Social Science”	250
21. Khachatryan Serob – Contemporary approaches in Social Sciences teaching	258

СОДЕРЖАНИЕ

1.	Саакян Айарпи – Вызов учителю: переход мнения критического мышления.....	5
2.	Папоян Арутюн – Организация обучения обществоведения и анализ планирования обучения по зарегистрированных запросов	17
3.	Галстян Марине – Демократия и образование РА в области прав человека. Анализ Ситуации в общеобразовательных школах	33
4.	Малоян Арман – «Обществоведение» проблемы преподавания предмета	47
5.	Саргсян Левон – Обучения психологии в области обществознании.....	62
6.	Шагинян Ашот – Особенности вопросов обучения предмета обществознания	77
7.	Варданян Гаяне, Овакимян Гагик – В процессе преподавания демократии гуманитарных сфер	90
8.	Венгражанович Мери – Педагогические проблемы преподавания предмета "Обществознание" в средней (высшей) школе	101
9.	Манукян Арус – Проблемы преподавания предмета обществознания в школах	115
10.	Степанян Лилит – Предмет обществознания в контексте гражданского образования	126
11.	Саакян Гоар – Проблемы преподавания предмета обществознания	144
12.	Варданян Гаяне – Язык как отражение социальной реальности... ..	150
13.	Сарвазян Лилит – Научно-методологические проблемы преподавания "Истории политической мысли"	163
14.	Оганнисян Арпине – Воспитание- обучение и преподаватель – ученик, как столбы гражданского общества	186
15.	Лачинян Лилит – Потребность в современных психологических методов преподавания предмета «Обществознание»	201
16.	Матоян Марине – Географическая составляющая предмета «Обществознания»	209
17.	Немишян Роза – Профессиональная идентичность в информационную эпоху	216
18.	Петросян Сильва – Обществознание и ценности образования проблем в вузе	226
19.	Ходжоян Карен – Основные проблемы развития страхового рынка в Республике Армения	234
20.	Степанян Хачатур – Проблема формирования национальных партий в процессе обучения предмета «Обществознание»	250
21.	Хачатрян Сероб – Современные подходы в преподавании общественных наук	258

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԲՈՒՀ-ՈՒՄ ԵՎ ԴՊՐՈՑՈՒՄ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ (Երևան, 2016 թ. մարտի 25) ՆՅՈՒԹԵՐԻ

Հանձնված է տպագրության 21.03.2016

Տպագրությունը՝ օֆսեթ

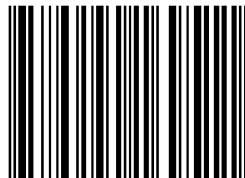
Չափսը՝ 60x84/16

Մամուլ 8.59

Տպաքանակ՝ 100

Տպարան՝ Տիգրան Բաբայան

ISBN 978-99941-69-51-1

9 789994 169511 >